

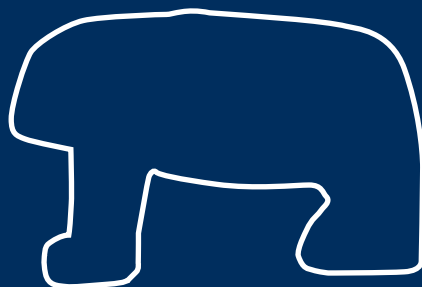

Uniwersytet
Wrocławski

Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii
Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego

ŚLĄSKI KWARTALNIK HISTORYCZNY SOBÓTKA

ROCZNIK LXXVI (2021)
NR 4

U N I W E R S Y T E T W R O C Ł A W S K I
W R O C Ł A W S K I E T O W A R Z Y S T W O M I Ł O Ś N I K Ó W H I S T O R I I
O D D Z I A Ł P O L S K I E G O T O W A R Z Y S T W A H I S T O R Y C Z N E G O

ŚLĄSKI
KWARTALNIK HISTORYCZNY
SOBÓTKA

ROCZNIK LXXVI (2021) NR 4

REDAKCJA / Editorial Board

Tomasz Przerwa (Wrocław, Redaktor naczelny / Editor-in-chief)
Robert Kołodziej (Wrocław, Zastępca redaktora naczelnego / Deputy Editor)
Wojciech Kucharski (Wrocław, Zastępca redaktora naczelnego / Deputy Editor)
Miron Urbaniak (Wrocław, Redaktor tematyczny / Section Editor)
Marek L. Wójcik (Wrocław, Sekretarz / Secretary)

KOMITET NAUKOWY / Scientific Committee

Joachim Bahlcke (Universität Stuttgart)
Marie Bláhová (Univerzita Karlova, Praha)
Tomasz Jurek (Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk)
Ryszard Kaczmarek (Uniwersytet Śląski w Katowicach)
Padraic Kenney (Indiana University, Bloomington)
Teresa Kulak (Uniwersytet Wrocławski)
Martin Pelc (Slezská univerzita v Opavě)

ADRES REDAKCJI / Editorial Office

ul. Szewska 49, 50-139 Wrocław, Polska / Poland
<http://sobotka.uni.wroc.pl>
e-mail: sobotka@uwr.edu.pl

Prace publikowane w „Sobótce” są recenzowane /
ŠKH „Sobótka” is a peer reviewed journal

Wydanie czasopisma zostało sfinansowane
przez Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego

Właściciel praw autorskich: Uniwersytet Wrocławski

Czasopismo opublikowane na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-bez utworów zależnych 4.0 (CC BY-ND 4.0).

<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/deed.pl>

Tłumaczenie na język angielski i korekta językowa /
English translation and proofreading: Marek Misiak

Opracowanie redakcyjne / Editorial development: Redakcja

Korekta / Proofreading: Zofia Smyk

Skład / Typesetting: Aleksandra Kumaszką, eBooki.com.pl

Wersją pierwotną czasopisma jest wydanie papierowe /
The hard copy edition is the reference version for this journal

e-ISSN 2658-2082 | PL ISSN 0037-7511

Uniwersytet Wrocławski
Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych
Instytut Historyczny

<http://wnhip.uni.wroc.pl/Instytut-Historyczny>

KATARZYNA RUHLAND

Uniwersytet Wrocławski

Instytut Historyczny

ORCID: [0000-0002-1598-6402](https://orcid.org/0000-0002-1598-6402)

THE WOMEN'S MOVEMENT AND GOALS AND ACTIVITIES AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY AS DEPICTED IN A LOCAL HOUSEWIVES' WEEKLY

RUCH KOBIECY, JEGO CELE I DZIAŁANIA NA POCZĄTKU XX W. Z PERSPEKTYWY LOKALNEGO TYGODNIKA DLA PAŃ DOMU

ABSTRACT: At the beginning of the 20th century, the women's movement in Germany was already well-organized, with its postulates winning increasing public support. Long years of work by multiple organizations led to a wide debate on those postulates and they appeared on the pages of commercial magazines. The article presents an analysis of materials from the periodical „Breslauer Hausfrau” [„The Wrocław Housewife”], which started to operate in autumn 1903 and was successful on a demanding publishing market. The women's movement, its goals and activities are presented to readers from a local and a regional perspective, one very close to them. Due to the effort and involvement of the editorial office in Wrocław, besides interesting recaps of the large conventions and congresses of women's organizations held in Wrocław at the beginning of the 20th century, the discussed women's weekly also included more exclusive information on the hard, day-to-day work of Silesian women's organizations.

KEYWORDS: women's movement, women's organizations, history of Silesia, Wrocław, periodicals

At the turn of the 20th century, the entrenched image of the role of the woman as wife, mother and protector of the hearth continued to function within German bourgeois society. The education of girls from this level of society, like their rearing, was primarily directed at preparing them to perform the duties associated with running a household and with motherhood. The differences between the educations given to girls and to boys were significant, and the low level of schooling for girls

was an effective check on women's professional opportunities. Organizations associated with the bourgeois women's movement protested against this situation.¹

The second half of the 19th century saw intensive growth in the activity of women's organizations, which were demanding fundamental reform of education and better preparation of women for professional work. Alongside the highly active associations located all around Germany, such as *Allgemeiner Deutscher Frauenverein* [General German Women's Association], *Kaufmännischer und gewerblicher Hilfsverein für weibliche Angestellte* [Commercial and Industrial Benefit Society for Female Employees], or *Allgemeiner Deutscher Lehrerinnen Verein* [Universal German Society of Female Teachers], numerous new organizations and clubs emerged, frequently of a local or regional character.²

At the beginning of the 20th century, the bourgeois women's movement in Germany had achieved a high level of organization and its postulates and activities were attracting increasing attention from public opinion. Long years of work by multiple organizations had brought them to the fore of discussion, and they began to spread into the commercial area, with substantial numbers of women's publications in print. It is thus worth taking a closer look at how the women's movement, its goals and activities were presented in periodicals prior to the outbreak of World War I.

This article is based primarily on analysis of materials from a periodical titled „Breslauer Hausfrau. Schlesische Wochenschrift für Hauswirtschaft und Mode, Handarbeiten und Unterhaltung. Mit 'Kindermode' und 'Für unsere Kleinen'” [The Wrocław Housewife. A Silesian Weekly Dedicated to Matters of the Household, Fashion, Handicrafts and Entertainment. With the Supplementals 'Children's Fashion' and 'For Our Little Ones'], first published in the autumn of 1903, and which successfully operated on a demanding publishing market, undergoing a significant evolution.³

The weekly „Breslauer Hausfrau” was intended primarily to serve as a provider of household hints, with extensive sections devoted to fashion (including

¹ Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1866–1918*, Bd. 1, München 1993, pp.73–74; Maria Bogucka, *Gorsza pleć. Kobieta w dziejach Europy. Od antyku po wiek XXI*, Warszawa 2005, pp. 261–263; Angelika Schaser, *Frauenbewegung in Deutschland 1848–1933*, Darmstadt 2006, pp. 12–14; Ingeborg Weber-Kellermann, *Frauenleben im 19. Jahrhundert: Empire und Romanik, Biedermeier, Gründerzeit*, München 1998, pp. 214–216.

² Ute Gerhard, *Unerhört. Die Geschichte der deutschen Frauenbewegung*, Hamburg 1990, pp. 138–167; Schaser, *Frauenbewegung*, pp. 38–48.

³ The publication was regularly printed during the World War I and in the interwar period as well. The subtitle was modified slightly.

children's) and handicrafts. In each edition there were also serialized stories that boosted circulation, as well as materials for children.⁴ The periodical, addressed primarily to bourgeois women of Wrocław, was a local edition of the Berlin-based women's weekly „Fürs Haus. Praktisches Wochenblatt für alle Hausfrauen” [For the Home. A Practical Guide for All Housewives], which operated on the publishing market from 1882 to 1935.⁵ Until the outbreak of the World War I, there were 18 local editorial offices which worked in concert with the central office in Berlin in creating the local issues of the periodical.⁶

A well-planned publishing strategy resulted in serious commercial success and significant influence of the discussed enterprise. „Fürs Haus” and its local editions reached a circulation level of 450,000 prior to the beginning of the World War I. „Breslauer Hausfrau” itself was distributed during that time with a circulation of over 19,000.⁷ It should be emphasized that the scope of such weeklies was not limited only to household matters. Owing to the efforts of the local editorial office, the readers of „Breslauer Hausfrau” enjoyed a modern periodical that took an interest in various aspects of women's lives, including the activities of the bourgeois women's movement.

⁴ The publisher's favorite author was Hedwig Courths-Mahler, given the title of the queen of the romance. No other author enjoyed comparable commercial success in that period. It is estimated that her 209 novels were published with a combined circulation of 40,000,000 copies. See Gustav Sichel Schmidt, *Hedwig Courths-Mahler. Deutschlands erfolgreichste Autorin. Eine literatursoziologische Studie*, Bonn 1985, pp. 31–37; Gisela Brinker-Gabler, Karola Ludwig, Angela Wöffen, *Lexikon deutschsprachiger Schriftstellerinnen 1800–1945*, München 1986, p. 59–60; Peter Nusser, *Trivalliteratur*, Stuttgart 1991, pp. 37–45.

⁵ The publishers of “Fürs Haus” were siblings from Silesia, Clara and Arthur von Studnitz. The headquarters of their publishing company, Deutsches Druck- und Verlagshaus GmbH., was located in Berlin (Lindenstrasse 26). Their activity in the publishing field was not limited merely to the founding of “Fürs Haus” and the numerous later local editions. Along with that title, they also published such periodicals as “Deutsche Warte”, “Schiff”, “Hausdoktor”, and “Mädchenpost”. See Joachim Kirchner, *Das deutsche Zeitschriftenwesen, seine Geschichte und seine Probleme*, Tl. 2: *Vom Wiener Kongress bis zum Ausgange des 19. Jahrhunderts*, Wiesbaden 1962, pp. 358–359; *Geschichte des Deutschen Buchhandels im 19. und 20. Jahrhundert*, Bd. 1: *Das Kaiserreich 1871–1918*, Tl. 2, hrsg. von Georg Jäger, Frankfurt am Main 2003, p. 466.

⁶ In the period prior to the outbreak of the First World War the Wrocław publication was accompanied by: “Berliner -”, “Bremer -”, “Chemnitzer -”, “Dresdner -”, “Frankfurter -”, “Hamburger -”, “Hannoversche -”, “Kieler -”, “Königsberger-”, “Leipziger -”, “Magdeburger-”, “Münchner -”, “Nürnberger -”, “Rheinische -”, “Sächsisch – Thüringische -”, “Stettiner -” and “Stuttgarter Hausfrau”. See *Million Anzeiger*, “Breslauer Hausfrau”, No. 569, August 9, 1914, p. 1.

⁷ Information about the joint circulation of local edition can be found in the advertising supplement of that publisher. See *Ibidem*.

The women's movement was presented to the readers of „Breslauer Hausfrau” from a primarily local and regional perspective. Information about the activities of women's organizations was initially located in a section titled „Vereine” [Associations], which was later rechristened „Schlesische Frauen Rundschau” [Silesian Women Review]. Such information tended to be brief, in the form of short announcements, and it was most likely supplied to the editorial staff by local activists. Longer articles devoted to the activity of the women's movement were published during important congresses and extraordinary actions that took place around Wrocław.

In the pre-war editions of „Breslauer Hausfrau”, there were announcements and information from such women's organizations as *Frauenbildungsverein* [Women's Educational Association], *Allgemeiner Deutscher Lehrerinnen Verein* [General German Association of Female Teachers], *Kaufmännischer Verein weiblicher Angestellten* [Commercial Association of Female Employees] and *Frauenwohl* [Women's Welfare]. They were all a part of *Bund Deutscher Frauenvereine* [BDF; Federation of German Women's Associations] – a union that during that period brought together a large portion of the bourgeois women's organizations from around Germany.⁸

From the information listed in „Breslauer Hausfrau” we can conclude that *Frauenbildungsverein* in Wrocław focused primarily on offering training and education for women interested in acquiring specific professional qualifications. For example, in 1908, it was announced that graduates of courses for pre-school teachers and nurses run by that organization successfully passed the state exams and obtained certification to work in a profession.⁹

In turn, *Allgemeiner Deutscher Lehrerinnen Verein* and *Kaufmännischer Verein weiblicher Angestellten* were visible primarily as associations active in campaigning to improve education and working conditions for women. „Breslauer Hausfrau” reported, i.a., on a meeting organized for Wrocław women where the demand was made for greater participation of women in professional life and for a reduction in the disproportion in wages between men and women.¹⁰

By that time, campaigns to improve education and employment conditions for women had ceased to be a source of greater controversy. Objectives thus

⁸ Daniela Weiland, *Geschichte der Frauenemanzipation in Deutschland und Österreich*, Düsseldorf 1993, pp. 55–58.

⁹ *Vereine*, „Breslauer Hausfrau”, No. 265, October 11, 1908, p. 10.

¹⁰ *Der Kaufmännische Verein weiblicher Angestellten*, „Breslauer Hausfrau”, No. 216, November 3, 1907, unnumbered page before the title page.

formulated also enjoyed the support of the moderate wing of the women's movement. Interestingly, the pages of the periodical for housewives also included information on more radical women's organizations such as *Frauenwohl*.¹¹

The materials included in „Breslauer Hausfrau” are an excellent illustration of how multifaceted the activity of the local branch of *Frauenwohl* at the beginning of the 20th century was. In a report published in 1910 and presented by the chairwoman Marie Wegener,¹² it was stressed that the organization's primary objectives included motivating women to greater participation in political and social life. Campaigns initiated by *Frauenwohl* activists around Wrocław took on various forms. They organized meetings with representatives of various political organizations, and a special group of activists sent out informational materials concerning women's voting rights. As chairwoman, Marie Wegener proudly informed in her report that an informational campaign conducted by the local branch encompassed twenty five villages in the area around Wrocław. *Frauenwohl* also made efforts to encourage younger generations of Wrocław women to action, forming special discussion groups for girls.¹³

Nevertheless, reports on the fight for women's suffrage rarely featured in the pre-war editions of „Breslauer Hausfrau”. Targeting the bourgeois, this periodical presented the women's organizations functioning in Wrocław and the region primarily from the perspective of social and charitable work. Even in the case of such an organization as *Frauenwohl*, which conducted a range of campaigns regarding equal rights for women, the pages of „Breslauer Hausfrau” contained far more information about the group's work for the poor, the infirm and the disabled rather than about other types of activities.¹⁴

¹¹ *Frauenwohl* was an organization that, within the structures of the BDF, comprised part of the radical wing, and was frequently in clear opposition to the more cautious bourgeois women's organizations. Among the organization's leading goals was the struggle for change in the legal system and political rights for women. See Barbara Grevén-Aschoff, *Die bürgerliche Frauenbewegung in Deutschland 1894–1933*, [in:] *Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft*, Bd. 46, Göttingen 1981, pp. 90–107; Schaser, *Frauenbewegung*, p. 46.

¹² Marie Wegener was one of the most active members of the women's movement in Silesia, and among her engagements she led a campaign for the equality of civil rights between women and men. See Barbara von Hindenburg, *Politische Räume vor 1918 von späteren Parlamentarierinnen des Preußischen Landtags*, [in:] *Frauenwahlrecht. Demokratisierung der Demokratie in Deutschland und Europa*, hrsg. von Hedwig Richter, Kerstin Wolff, Hamburg 2018, pp. 57–76.

¹³ *Der Verein Frauenwohl*, „Breslauer Hausfrau”, No. 352, June 12, 1910, unnumbered page between the front cover and title page.

¹⁴ *Soziale Hilfsarbeit des Vereins Frauenwohl*, „Breslauer Hausfrau”, No. 129, March 4, 1906, p. 1; *Gruppe für soziale Hilfsarbeit, Verein Frauenwohl*, „Breslauer Hausfrau”, No. 175, January 20,

It should be stressed here that „Breslauer Hausfrau” strongly encouraged women to increase their engagement in civic activity, accenting the substantial role of women’s associations and unions in the struggle against poverty and social pathology. The support of the widely read women’s magazine was all the more valuable as the women’s movement, very active on that front, needed more and more people and resources.

As „Breslauer Hausfrau” observed, a very large number of married women were not engaged in any sort of social or charitable activity, owing to the assumption that they had to devote themselves entirely to their own family. The editors of „Breslauer Hausfrau” harshly criticized such attitudes, stressing the importance of women’s social work. In one article, it was emphatically stated that social and charitable activity conducted by married women by no means entailed ignoring one’s household duties. „Die Zurückhaltung der verheirateten Frau gegenüber den sozialen Aufgaben hat ferner ihre Wurzel in der Empfindung, daß die eigene Familie darunter leiden müsse” [The lack of engagement of the married woman in tasks of a social nature is also rooted in the conviction that this will come at the cost of harm to one’s own family].¹⁵ They wrote about the erroneous raising of girls from bourgeois households in the spirit of familiar egoism.

Unfortunately, in the pre-war volumes of „Breslauer Hausfrau”, we find very few articles that take a closer look at the persistent, day-to-day work of women active in a wide range of organizations. Thus, all the more valuable are those materials devoted to the specific activities of women’s organizations in and around Wrocław – for example, articles concerning work within the sex worker community or describing the activities of Wrocław legal aid centers for women. The fact that the editors of a Wrocław women’s periodical decided to shed a closer light on those issues was doubtlessly no pure coincidence.

The issue of prostitution was certainly among the more important issues raised by the bourgeois women’s movement and was associated with a broad-based campaign against double standards of morality. It should not be forgotten here that women’s organization activists did not conduct witch hunts and avoided taking the easy path of criticizing women who earned a living doing such work, but rather took the view of the phenomenon as a social problem. Many women’s associations

1907, p. 11.

¹⁵ *Sozialer Frauensinn*, „Breslauer Hausfrau”, No. 290, April 4, 1909, pp. 1–2.

and unions engaged in efforts intended to support women from that community.¹⁶ Materials published in „Breslauer Hausfrau” show us that *Der evangelische Frauenbund zur Rettung gefährdeter Mädchen* [The Evangelical Federation of Women for Rescuing Endangered Girls] was deeply involved in that type of activity in Wrocław.¹⁷

The women who belonged to this organization attempted to establish contact with sex workers, offering them help in escaping what was frequently a crime-ridden environment. Information and addresses of such women were obtained through cooperation with the city's police force. Women who were seeking to move on from that occupation were offered lodging in a home operated by the association and the possibility of learning a trade. In an article published in 1909, the editors of „Breslauer Hausfrau” tried to whip up support for the campaigns conducted by that union, which was clearly suffering from a lack of volunteers. As the magazine reported, the Wrocław branch of *Der evangelische Frauenbund zur Rettung gefährdeter Mädchen* was at the time composed of just a few permanent members, and a slightly larger group of women worked with them on an occasional basis. „Breslauer Hausfrau” regretfully emphasized that prejudices existing among members of the bourgeois effectively limited potential candidates' engagement in the activities of the union. „Leider gibt es heute noch viele Damen, die es als eine Schande betrachten, einer Gefallenen mit Rat und Tat beizuspringen (...)” [Unfortunately, there is no shortage of ladies who consider the provision of aid and advice to fallen women as a source of shame (...)]. However, in the editorial staff's opinion, it was not only bourgeois prejudice that held people back from engaging in such activities. There was also an equally strong apprehension of engaging in work in an environment unfamiliar to the bourgeois housewife. And in this case, „Breslauer Hausfrau” attempted to explain to its readers that their negative notions about unpleasant situations and dangers that volunteers may encounter in the course of their work were vastly exaggerated. „Gar mancher Frau mag das wohl ein schwererer Gang dünken, und doch versichern jene Mutigen, daß ihnen noch nie ein grobes Wort oder eine Gehässigkeit begegnet sei, und daß selbst die Männer, die sie ab und zu in den Wohnungen antreffen, höflich und anständig blieben.” [Some

¹⁶ Nipperdey, *Deutsche Geschichte*, pp. 84–85; Greven-Aschoff, *Die bürgerliche Frauenbewegung*, pp. 104–105.

¹⁷ *Der ev. Frauenbund zur Rettung gefährdeter Mädchen*, „Breslauer Hausfrau”, No. 322, November 14, 1909, p. 1.

women seem to believe that it is difficult to make the decision to take such steps, and those who have already done so explain that they have never been the target of insults or aggression, and even the men whom one can meet from time to time in those apartments behave pleasantly and decently].¹⁸ The extensive article was clearly intended to convince readers that aid for girls and women prostituting themselves is an important social activity and should not only be approved of but also supported by the entire women's community.

The editors of „Breslauer Hausfrau” also returned on multiple occasions to the issue of legal aid centers (die Rechtsschutzstellen) operating in Silesia. They are a very interesting example of the everyday work of women's movement activists in the region. In 1905, „Breslauer Hausfrau” published an extensive introductory article covering the functioning of a center in Wrocław that had already been in operation for over two years.¹⁹ The periodical informed readers that similar legal aid offices for women had been opened around the Silesian province in Legnica and Görlitz. As „Breslauer Hausfrau” reported, women who came in search of help could count not only on legal aid, but also concrete assistance and advice on how to solve difficult life problems. At the Wrocław legal aid center, women were told where to find places that could care for a sick or disabled family member; assistance was provided in obtaining social benefits; one could learn where to borrow money for starting one's own small business. A very important element of the work of the office was providing assistance in completing what were frequently quite complicated bureaucratic formalities.²⁰

As „Breslauer Hausfrau” emphasized, the Wrocław legal aid center was also planning to provide much stronger support for women fighting to secure maintenance payments for children born out of wedlock. For this purpose, „Breslauer Hausfrau” was also seeking women from among its readership who would act as wards of funds created for children by well-to-do fathers who were motivated to pay. „Auch in Breslau würde die Rechtsschutzstelle gern dem Vormundschaftsgericht eine Liste solcher Frauen, die bereit sind, Vormundschaft zu übernehmen

¹⁸ *Der ev. Frauenbund zur Rettung gefährdeter Mädchen*, „Breslauer Hausfrau”, No. 322, November 14, 1909, p. 1.

¹⁹ The headquarters of the Wrocław legal aid center for women was located near the present day Podwale street, at Basteigasse 7. The street does not exist in the present-day layout of the city.

²⁰ *Die Rechtsschutzstelle für Frauen in Breslau*, „Breslauer Hausfrau”, No. 74, February 12, 1905, p. 1.

übermitteln” [Also in Wrocław, the legal aid center for women would forward a list of women prepared to act as wards to the family and guardianship court].²¹

The editors of „Breslauer Hausfrau” must have considered the work of such centers as exceptionally important and valuable, as the article shows that a journalist who wrote the publication decided to take a closer look at the work of the Wrocław branch. Her attention was drawn by the fact that while the women working there did not possess a legal education, they nonetheless found a way to provide effective aid to women in need. The volunteers working in such places maintained a special register of all satisfactorily resolved cases and problems, which then constituted a model to follow in legal proceedings in similar cases. Information for the register came from various offices operating around Germany, in line with the assumptions of the founder, Dr. Marie Raschke.²²

The editors were generous with their praise for such an important initiative of the women's movement, stressing the need for such centers around Silesia. They were delighted to inform their readers that women's organizations in the region were preparing to open successive offices. The needs among women for legal aid and counselling must have indeed been tremendous, as just three years later there were twenty legal aid centers in operation around Silesia.²³

Unfortunately, such detailed reports on the everyday work of women's organizations in the region were quite rare on the pages of „Breslauer Hausfrau”. There was far greater interest on the part of editorial staff in the extraordinary congresses and conferences organized by the women's movement around Wrocław.

Without a doubt, the most important event associated with the women's movement presented in the pre-war „Breslauer Hausfrau” editions was the general convention of the chief union of all bourgeois women's organizations in Germany, the BDF, which was held in Wrocław in October 1908.

As early as 1907, first reports on preparations for this exceptional event of such significance to the Silesian women's movement appeared. „Breslauer Hausfrau” informed its readers that the national conference of the BDF planned for

²¹ *Ibidem*.

²² Here the editors of “Breslauer Hausfrau” refer to a very specific example of the activity of legal aid centers established, i.a., owing to the engagement of Dr. Marie Raschke. She fought for changes in the family code to assist women. See Tanja-Carina Riedel, *Gleiches Recht für Frau und Mann. Die bürgerliche Frauenbewegung und Entstehung des BGB*, Köln 2008, pp. 262–270; Ute Gerhard, *Debating Women's Equality*, New Brunswick–New Jersey–London 2001, p. 103.

²³ *Schlesische Frauen-Rundschau*, “Breslauer Hausfrau”, No. 455, June 2, 1912, p. 3 before the title page.

Wrocław had been a serious impulse to Silesian women's organizations to disseminate the goals and ideas of the women's movement in the region. In the context of preparations for the conference, it was planned to compile a series of reports and papers presenting the achievements of the women's movement. As statements cited on the pages of „Breslauer Hausfrau” attest, activists from Wrocław primarily emphasized the successes and milestones of the women's movement in Germany, as well as the tremendous growth of women's organizations around the entire country. „Louise Otto²⁴ war die erste, die vor vierzig Jahren den Impuls zu dieser Erhebung gab und trotz Spott und Hohn, der ihr reichlich, namentlich von den Männern, zuteilwurde, unbeirrt ihren Weg ging. Aus diesem kleinen Anfang, der den ersten Kindergarten ins Leben rief, ist die Epoche mancher Frauenbewegung entstanden” [Louise Otto was the first who, forty years ago, provided the spark to action, and despite the insults and mockery which were so generously hurled at her by men, she never veered off course. From these humble beginnings, when the first pre-school was founded, the age of the women's movement was born].²⁵

It is interesting that such views were being published at a time when the pursuit of fundamental goals of the bourgeois women's movement, such as changes in the educational system for girls or admitting women to university education, was gaining momentum in Silesia – and across Prussia (although in fits and starts) – even more so than in other regions of Germany. Fundamental reform was not introduced until 1908.²⁶ This fact, however, was simply glossed over in silence by the editors of „Breslauer Hausfrau”.

The grand women's congress, prepared for over a year in advance, took place in Wrocław on 6–9 October 1908. „Breslauer Hausfrau” felt it was their obligation to provide extensive reporting from the event.²⁷ The editors proudly emphasized that the grand congress in the city on the Odra was attended by leading activists of the German women's movement such as Maria Lischnowska, Dr. Gertrud

²⁴ The periodical invokes the figure of Louise Otto-Peters, author and journalist, one of the first activists in the women's movement in Germany. See *Sind das noch Damen? Vom gelehrten Frauenzimmer – Journal zum feministischen Journalismus*, eds. Ruth-Ester Geiger, Sigrid Weigel, München 1981, pp. 48–49; Schaser, *Frauenbewegung*, pp. 18–20.

²⁵ *Die Generalversammlung des Bundes deutscher Frauenvereine 1908 zu Breslau*, „Breslauer Hausfrau”, No. 203, August 4, 1907 p. 1.

²⁶ Schaser, *Frauenbewegung*, pp. 33–37; Nipperdey, *Deutsche Geschichte*, pp. 561–562.

²⁷ *Frauentage in Breslau*, „Breslauer Hausfrau”, No. 267, October 25, 1908, p. 1.

Bäumer, Helene von Forster, Rosa (Anna) Pappritz, Dr. Alice Salomon, Else Lüders, and Marie Stritt, then chairwoman of the BDF.²⁸

The article emphasized that the sessions of the BDF in Wrocław involved discussions of issues important to the entire bourgeois women's movement, such as women's education and professional work, reform of the penal system, and the matter of women's work at home. There was also information about presentations warmly received by attendees that addressed the matter of voting rights. Little space was devoted, however, to a more in-depth analysis of current problems of the women's movement. There was also no information about the fierce fights over the group's platform which took place during that time within the ranks of the BDF itself.²⁹

The local editors joyfully reported that, contrary to the fears of BDF chairwoman Marie Stritt, the large spaces hired out in prestigious locations around Wrocław were filled to the brim, and interest in the women's congress in the city was huge. „Sie wird freudig überrascht gewesen sein in Breslau Frauenwelt ein so lebhaftes Interesse an allen den behandelten Stoffen vorgefunden zu haben, daß die Räume wegen Überfüllung zeitweise geschlossen werden mußten” [She was very positively surprised that the women of Wrocław were so interested in all of the subjects discussed, and that at times it was even necessary to close the entrance to the halls due to overcrowding].³⁰

The municipal authorities of Wrocław also expressed their admiration for the 300 leading activists of the bourgeois women's movement, holding a reception in their honor at the town hall. As „Breslauer Hausfrau” reported, the large crowds of women's movement activists present at sessions had the opportunity to learn about the achievements of local women's organizations. The delegates visited, among other ventures, a crèche, a kindergarten, and modern home economics

²⁸ The activists named in the article were among the highest-ranking officials in the BDF. They represented different strands and organizations of the bourgeois women's movement. The organization itself at the time boasted around 200,000 members. During the congress in Wrocław, the union's leadership was most heavily influenced by its radical wing, represented by Marie Stritt, at the head of the BDF. In 1910, the more cautious fraction was victorious, and leadership of the BDF was assumed by Gertrud Bäumer, who was associated with the journal “Die Frau”. See Weiland, *Geschichte der Frauenemanzipation*, pp. 55–58; Schaser, *Frauenbewegung*, pp. 42–44.

²⁹ Weiland, *Geschichte der Frauenemanzipation*, pp. 55–58.

³⁰ *Frauentage in Breslau*, “Breslauer Hausfrau”, No. 267, October 25, 1908, p. 1.

school, and they were also given the opportunity to get acquainted with the city itself.³¹

At nearly the same time as the grand BDF congress took place, the women's movement in Wrocław organized yet another superregional meeting of women's organizations: a conference devoted to the issue of women trafficking. „Breslauer Hausfrau”, reporting on this event, emphasized that women's organizations in Silesia should pay particularly careful attention to the issues being presented during that women's conference. It was noted that the province, bordering both Russia and Galicia, constituted an important transit route for those engaged in human trafficking. „In Schlesien selbst findet, wie bereits gesagt, ein Mädchenhandel nicht statt, aber es kommt als Durchgangsbezirk für die russischen und galizischen Händler in Betracht.” [In Silesia itself, as has already been said, there is no girl trafficking, but the province is treated as a transit zone by Russian and Galician traffickers].³²

Another important event for the women's movement, extensively reported on in „Breslauer Hausfrau”, was the meeting of the Eastern German Women's Congress (Der Ostdeutsche Frauenkongreß), held in Wrocław on 7–10 June 1913. Active participation as declared by 150 women's organizations and another 50 intended to send representatives from all eastern German provinces.³³

An article published during the sessions of the congress was clearly intended to encourage readers to participate in the numerous open meetings and lectures accompanying the sessions. The Wrocław editors even included a program of meetings and appearances in order to help readers plan their participation in the congress. The periodical appealed to women in Wrocław to demonstrate their engagement and activity through mass participation. „Sie sollten es für eine Ehrensache halten, unsere Provinz gut zu repräsentieren, damit die Veranstaltung gegen gleiche Versammlungen in anderen Städten nicht zurück steht” [The ladies should treat this as a matter of honor and represent our province well, so that this event should not be considered lesser in rank than those in other cities.].³⁴

³¹ *Ibidem.*

³² *Von der Konferenz zur Bekämpfung des Mädchenhandels*, „Breslauer Hausfrau”, No. 268, November 1, 1908, p. 1.

³³ *Der Ostdeutsche Frauenkongreß in Breslau*, „Breslauer Hausfrau”, No. 508, June 8, 1913, p. 1.

³⁴ *Ibidem.*

The program of the congress, alongside the reports typical of such meetings, advanced two interesting and important proposals. The first was directed to municipal authorities, which should facilitate the employment of women in municipal housing inspectorates. „Die Verbandsvereine wollen bei ihren Stadtverwaltungen petitionieren, daß die städtische Wohnungsinspektions-Frauen ehrenamtlich oder besoldet angestellt werden.“ [The associations intend to forward a petition to municipal authorities for municipal inspectorates dealing with matters of housing to employ women, as part of their civic activity or for salary.]. The second proposal concerned compensation for widows whose husbands died before 1912, and who, as a result of legal loopholes, were financially disadvantaged. Participants in the Wrocław congress were also planning to send the relevant petitions to the Bundesrat and Reichstag.³⁵

Patriotic and nationalist sentiments growing in Germany in the run-up to the outbreak of the World War I were also visible in the programs of some of the women's organizations. „Breslauer Hausfrau“ proudly emphasized that participants in the congress would take part in anniversary celebrations and visit a famous exhibit organized in commemoration of the war of liberation against Napoleon. „Nachdem man am Sonntag, den 8. Juni, früh die Gäste durch die Ausstellung geführt hat, folgt dann nachmittags 3 Uhr die Gedenkfeier für 1813 in der Jahrhunderthalle.“ [After the guests are led around the exhibit on the morning of Sunday 8 June, at 3:00 PM they will participate in a ceremony commemorating the year 1813 at Centennial Hall]. Moreover, participants were encouraged to attend a specially prepared lecture by one of the Berlin delegates (Mrs. Gerken-Leitgeb), who was supposed to indicate the links of the German women's movement with the events of 1813. The lecture, announced on the pages of „Breslauer Hausfrau“, bore the title „Die Bedeutung der Erhebung von 1813 für die Entwicklung der Frauen und der Frauenbewegung“ [The significance of the 1813 uprising for the evolution of the position of woman and the women's movement].³⁶

As the articles by the editors of „Breslauer Hausfrau“ presented above demonstrate, they included with exceptional eagerness reports from extraordinary meetings and congresses of women's organizations in Wrocław. It should be emphasized that similar materials can also be found in many other popular periodicals

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ *Ibidem.*

targeting the female readership.³⁷ Congresses of women's organizations were also described in the largest competing periodical, „Fürs Haus” and its local editions, „Dies Blatt gehört der Hausfrau” [„The Journal Belonging to the Housewife”],³⁸ „Gartenlaube” [„The Garden Arbor”], the family periodical considered a standard-bearer for traditional bourgeois values presented also information about the objectives and activities of the women's movement.³⁹

Reports and articles printed in „Breslauer Hausfrau” concerning the activities of women's organizations were, however, of a different character. The women's movement was presented on the pages of this weekly from a local and regional perspective, exceptionally close to its audience. The efforts and engagement of the Wrocław editorial staff meant that alongside interesting and at times exceptionally detailed reports from important conferences and congresses of the women's movement, we can also find rare information about the difficult everyday work of Silesian women's organizations. It should, however, be emphasized that the editors focused primarily on their social and charitable activities. It was less common to find information about the engagement of Silesian women in the struggle for political rights or changes to the legal system. However, when taken together, the totality of the material we may find on the pages of „Breslauer Hausfrau” comprises a very interesting and colorful, although certainly incomplete, picture of the activities of the bourgeois women's movement in Wrocław, and – to a far lesser extent – around the province of Silesia.

STRESZCZENIE

Na początku XX w. ruch kobiecy w Niemczech był już dobrze zorganizowany, a jego hasła i postulaty przyciągały coraz większą uwagę opinii publicznej. Długie lata pracy licznych organizacji sprawiły, że były one szeroko dyskutowane i przenikały nawet na strony komercyjnej prasy kobiecej. Artykuł zawiera analizę materiałów z czasopisma: „Breslauer Hausfrau. Schlesische Wochenschrift für Hauswirtschaft und Mode, Handarbeiten und Unterhaltung” (Wrocławska pani domu. Tygodnik śląski poświęcony sprawom gospodarstwa domowego, modzie, robótkom ręcznym i rozrywce), które roz-

³⁷ Kirchner, *Das deutsche Zeitschriftenwesen*, pp. 358–360; Ulla Wischermann, *Frauenfrage und Presse. Frauenarbeit und Frauenbewegung in der illustrierten Presse des 19. Jahrhunderts*, München 1983 pp. 172–176; Angelika Schaser, *Helene Lange und Gertrud Bäumer. Eine politische Lebensgemeinschaft*, Köln 2010, p. 151.

³⁸ *Berliner Frauenkongress*, „Dies Blatt gehört der Hausfrau”, 16 (1901/1902), 4, pp. 102–103.

³⁹ *Die deutsche Frauenbewegung*, „Gartenlaube”, 1903, 1, pp. 22–23.

poczęło działalność jesienią 1903 r. i z sukcesem funkcjonowało na rozbudowanym rynku wydawniczym. Dzięki wysiłkowi i zaangażowaniu wrocławskiej redakcji na stronach tego lokalnego tygodnika obok obszernych relacji ze spektakularnych kobiecych zjazdów i kongresów, które odbywały się we Wrocławiu na początku XX w., znajdujemy także rzadko spotykane w innych źródłach informacje na temat codziennej, trudnej pracy śląskich emancypantek. Należy podkreślić, że uwaga miejscowej redakcji koncentrowała się przede wszystkim na działaniach o charakterze społecznym i charytatywnym. Wynikało to z komercyjnego charakteru czasopisma, które skierowane było głównie do mieszczańskich pań domu. Zdecydowanie rzadziej pojawiały się informacje o zaangażowaniu w walkę o prawa polityczne dla kobiet, czy zmiany o charakterze prawnym. Przykładem mogą być tutaj doniesienia redakcyjne na temat punktów pomocy prawnej dla kobiet, które funkcjonowały w wielu miastach Śląska. Warto zauważyć, że analiza materiałów zamieszczanych w „Breslauer Hausfrau” pozwala na ciekawe uzupełnienie informacji na temat celów i działania organizacji kobiecych we Wrocławiu i w mniejszym stopniu na śląskiej prowincji.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- „Breslauer Hausfrau. Schlesische Wochenschrift für Hauswirtschaft und Mode, Handarbeiten und Unterhaltung”: 1903–1914.
- „Dies Blatt gehört der Hausfrau!”: 1901/1902.
- „Die Gartenlaube. Illustriertes Familienblatt”: 1903.
- Brinker-Gabler Gisela, Ludwig Karola, Wöffen Angela, *Lexikon deutschsprachiger Schriftstellerinnen 1800–1945*, München 1986.
- Bogucka Maria, *Gorsza pleć. Kobieta w dziejach Europy. Od antyku po wiek XXI*, Warszawa 2005.
- Gerhard Ute, *Debating Women's Equality: Toward a Feminist Theory of Law from a European Perspective*, New Brunswick–New Jersey–London 2001.
- Gerhard Ute, *Unerhört. Die Geschichte der deutschen Frauenbewegung*, Hamburg 1990.
- Geschichte des Deutschen Buchhandels im 19. und 20. Jahrhundert*, Bd. 1: *Das Kaiserreich 1871–1918*, Tl. 2, hrsg. von Georg Jäger, Frankfurt am Main 2003.
- Greven-Aschoff Barbara, *Die bürgerliche Frauenbewegung in Deutschland 1894–1933*, Göttingen 1981 (*Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft*, 46).
- Hindenburg Barbara von, *Politische Räume vor 1918 von späteren Parlamentarierinnen des Preußischen Landtags*, [in:]: *Frauenwahlrecht. Demokratisierung der Demokratie in Deutschland und Europa*, hrsg. von Hedwig Richter, Kerstin Wolff, Hamburg 2018, s. 57–76.
- Kirchner Joachim, *Das deutsche Zeitschriftenwesen, seine Geschichte und seine Probleme*, Tl. 2: *Vom Wiener Kongress bis zum Ausgange des 19. Jahrhunderts*, Wiesbaden 1962.
- Nipperdey Thomas, *Deutsche Geschichte 1866–1918*, Bd. 1, München 1993.

- Nusser Peter, *Trivialliteratur*, Stuttgart 1991.
- Riedel Tanja-Carina, *Gleiches Recht für Frau und Mann. Die bürgerliche Frauenbewegung und Entstehung des BGB*, Köln 2008.
- Schaser Angelika, *Frauenbewegung in Deutschland 1848–1933*, Darmstadt 2006.
- Schaser Angelika, *Helene Lange und Gertrud Bäumer. Eine politische Lebensgemeinschaft*, Köln 2010.
- Sichelschmidt Gustav, *Hedwig Courths-Mahler. Deutschlands erfolgreichste Autorin. Eine literatursoziologische Studie*, Bonn 1985.
- Geiger Ruth-Ester, Weigel Sigrid, *Sind das noch Damen? Vom gelehrten Frauenzimmer – Journal zum feministischen Journalismus*, München 1981.
- Weber-Kellermann Ingeborg, *Frauenleben im 19. Jahrhundert: Empire und Romantik, Biedermeier, Gründerzeit*, München 1998.
- Weiland Daniela, *Geschichte der Frauenemanzipation in Deutschland und Österreich*, Düsseldorf 1993.
- Wischermann Ulla, *Frauenfrage und Presse. Frauenarbeit und Frauenbewegung in der illustrierten Presse des 19. Jahrhunderts*, München 1983.

O AUTORCE

dr Katarzyna Ruhland – adiunkt w Zakładzie Dydaktyki Historii i Wiedzy o Społeczeństwie w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Studiowała w Polsce i Niemczech. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół zagadnień związanych z historią życia codziennego na Śląsku, historią Górnych Łużyc i dydaktyką historii. Adres e-mail: katarzynaruhland@gmail.com

EWELINA GDANIEC

Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy

ORCID: [0000-0003-2377-7878](https://orcid.org/0000-0003-2377-7878)

POST-WAR RECONSTRUCTION OF BRITISH DIPLOMATIC POSTS IN POLAND

POWOJENNA ODBUDOWA BRYTYJSKICH PLACÓWEK DYPLMATYCZNYCH W POLSCE

ABSTRACT: The reconstruction of British diplomatic missions in Poland began after the approval of the Provisional Government of National Unity (Polish: Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej – TRJN) by London. Consular exchange resumed and a number of officials were appointed, who became not only liaison between the Foreign Office and local institutions, but also propagators of “Western ideology” in Poland. The aim of the article is to present the process of rebuilding British institutions in Poland, placing it in the context of Polish-British relations until 1956.

KEYWORDS: British embassy in Warsaw, British consulates in Poland, reconstruction of diplomatic missions after World War II, Polish-British relations after 1945

In the first half of the 20th century, Poland was an important entity in British politics. The British authorities were particularly attentive to breakthrough periods, important not only for the United Kingdom and Poland, but also for the building of political order in Europe and in the world. This was the case at the end of the World War I, after the Versailles Conference or in 1939, when Great Britain became an ally of the Second Polish Republic and the guarantor of its independence.¹ After the Third Reich attacked Poland, London, along with members of the British Commonwealth, declared war on the German aggressor. From that moment until the end of hostilities

¹ Guarantees and alliance agreements: Neville Chamberlain’s unilateral guarantee during his speech in the House of Commons on March 31, 1939; Security guarantee of April 6, 1939; Mutual Aid Treaty between Poland and Great Britain of August 25, 1939.

in Europe, and more specifically to the provisions of the Potsdam Conference, the United Kingdom devoted an enormous amount of attention to Poland.

The arduous process of British diplomatic mission's reconstruction in Poland in the post-war decade has not been adequately researched.² After World War II, most of the British establishments had to be built from scratch due to the war damage. Some had to be moved and situated elsewhere. The process of rebuilding was, to some extent, the task of opening entirely new facilities. The British government aimed to introduce diplomats with previous experience in Polish matters. Some diplomats had earlier visited or resided in Poland. When it comes to the staff of Polish origin such as, e.g., translators, it was difficult to find sterling workers, as it was unwelcomed to be associated with Western establishments among Poles.

The aim of the article is to elaborate on the matter, based on the analysis of the correspondence of British diplomats with the Foreign Office, stored in the National Archives in Kew, London.³ The period described is a decade from the recognition of the Provisional Government of National Unity (Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej – TRJN) by the United Kingdom, which took part on July 5, 1945, and is the date when the rebuilding of the diplomatic mission began in Poland.⁴

Embassy staff and location problems

The general structure of embassies is shown in the table below.⁵ Each foreign mission was led by an ambassador appointed by the Secretary of State. Ambassador was supported by the attaché, chargé d'affaires and a team of officials. Chargé d'affaires took over as ambassador in the absence of the latter.

² See, i.e.: Jacek Tebinka, *Nadzieje i rozczarowania. Polityka Wielkiej Brytanii wobec Polski 1956–1970*, Warszawa 2005; *Szczecin w polityce brytyjskiej w latach 1945–1970*, [in:] *Polska w podzielonym świecie po II wojnie światowej do 1989 r.*, red. Mieczysław Wojciechowski, Toruń 2002; Mieczysław Wojciechowski, Ryszard Techman, *Ostatni raport brytyjskiego wicekonsula w Szczecinie Henry'ego F. Bartletta o sytuacji w tym mieście (6 III 1951 r.)*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 15 (2000), 4, pp. 211–250; Jacek Tebinka, Ryszard Techman, *Raporty brytyjskiego wicekonsula w Szczecinie z 1946 r.*, part 1, „Zapiski Historyczne”, 62 (1997), 1, pp. 81–106; part 2, „Zapiski Historyczne”, 62 (1997), 2–3, pp. 103–122.

³ The research is a part of the author's doctoral dissertation, still unpublished as of October 1, 2021.

⁴ See: Marek Kazimierz Kamiński, *W obliczu sowieckiego ekspansjonizmu: polityka Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii wobec Polski i Czechosłowacji 1945–1948*, Warszawa 2005.

⁵ Polish MSZ collected detailed data of the personnel of the British Embassy. See, i.e.: Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych [Archive of the Ministry of Foreign Affairs], 16/46, vol. 803.

Table 1. British embassy staff

Ambassador			
Attaché		Chargé d'affaires	
Counsellors			
CONSULAR SECTION	MANAGEMENT SECTION	LAW FIRM	COMMERCIAL DEPARTMENT
Consul and first secretary	First secretary	First secretary	First secretary
Vice-consul and second secretary	Third secretary and attaché	Second secretary	Second secretary
Vice-consul and second secretary	Accountant		Commercial officials
Pro-consul			

Source: Ruth Edwards, *True Brits: inside the Foreign Office*, London 1994, s. 250.

From the end of World War II till 1956, Poland was home to six British ambassadors who were the direct link between London and the communist government in Warsaw. Each ambassador introduced new solutions in Warsaw and proposed paths of solving possible disputes with the Polish government. After the United Kingdom's recognition of the Provisional Government of National Unity, which took part on July 5, 1945, the rebuilding of the diplomatic mission in Poland began. Just two days later, in London, the first representative of the United Kingdom in Poland, Robin Hankey, was appointed as chargé d'affaires. Until the ambassador's arrival in Warsaw, he was the head of the British diplomatic mission. After him, successively ambassadors in Poland were: Victor Cavendish-Bentinck (August 24, 1945 – June 6, 1947), Donald St Clair Gainer (June 10, 1947 – July 26, 1950), Charles Harold Bateman (July 27, 1950 – May 21, 1952), Francis Michie Shepherd (May 22, 1952 – May 7, 1954), Andrew Napier Noble (May 8, 1954 – October 26, 1956), and Eric Alfred Berthoud (October 27, 1956 – May 10, 1960).⁶

Cavendish-Bentinck was a vivid figure in British foreign politics. From December 1939 until the end of World War II, he was the chairman of the Joint Intelligence Committee, which directly supervised the British Secret Intelligence Service. He advised the Prime Minister on matters related to intelligence services. Thus, he

⁶ Ruth Edwards, *True Brits: inside the Foreign Office*, London 1994, s. 250; *Stosunki dyplomatyczne Polski. Informator, Europa 1918–2006*, vol. 1, red. Anna Herman-Łukasik, Barbara Janicka, Krzysztof Szczepanik, Warszawa 2007, s. 478.

had extensive contacts both at the Foreign Office and at the Ministry of Defense. Before the war, he married an American woman, but the marriage was not successful. Cavendish-Bentinck's wife spent the entire period of the war in the United States. After arriving in Warsaw, Cavendish-Bentinck filed for divorce, which ultimately happened two years later.⁷ His career in Poland ended very quickly. Already in November 1946, the Polish authorities arrested Ksawery Grochowski on charges of cooperation with Ruch Oporu bez Wojny i Dywersji „Wolność i Niepodległość” (WiN; in English: Freedom and Independence movement) and for passing secret information on the situation in Poland to the British ambassador. Grochowski pleaded guilty and was sentenced to death.⁸ Moreover, from January 1947, Cavendish-Bentinck openly spoke about rigging of the election results in Poland, which made him a persona non grata. He was also involved in the trial of Maria Marynowska, one of the embassy employees, who was arrested on January 29, 1947. She was accused of translating WiN memoranda for the United Nations and for Cavendish-Bentinck.⁹ Moreover, from October 1946 until her arrest, Marynowska was to hand over to Victor Cavendish-Bentinck and the American ambassador Arthur Bliss Lane the press published in the so-called “Polish Underground”, i.e., the WiN newsletter,¹⁰ a special report on the elections and secret political information. For Cavendish-Bentinck it meant the end of his career in Poland and the necessity to change his post.

The then ambassador to Rio de Janeiro Donald St Clair Gainer resigned from this post and came to Warsaw on June 4. Cavendish-Bentinck was appointed in his place to Brazil. Six days later, Gainer submitted his credentials to the Belvedere. His views on cooperation with communists were uncompromising. He stressed that relations between Warsaw and London will not improve until Poland supports the anti-British point of view in the international arena. He also did not want to engage in direct talks about the western border of Poland on the Odra (Oder) and Nysa Łużycka (Lusatian Neisse) rivers.¹¹ Donald St Clair Gainer was dismissed as ambassador

⁷ Peter Howarth, *Intelligence Chief Extraordinary: The Life of the Ninth Duke of Portland*, London 1986, s. 113.

⁸ The National Archives (TNA), FO 371/66091 Political Situation in Poland, *Cavendish-Bentinck to Bevin*, January 29, 1947; FO 371/66153 Anglo-Polish Relations, *Cavendish-Bentinck to Foreign Office*, January 31, 1947–February 6, 1947.

⁹ TNA, FO 668/72 Marynowska, *The Marynowska Trial: First Day of Trial; Act of Accusation*.

¹⁰ It is about the Information Bulletin of the Shipyard, one of WiN departments, for September and October. TNA, FO 668/72 Marynowska, *Act of Accusation*.

¹¹ The matter was extremely important for the Polish communist government, which the British knew and skillfully used in their foreign politics through the post-war years.

on July 26, 1950. Upon his arrival in London, he was appointed to the special position of permanent Undersecretary of State for Germany. Charles Harold Bateman, a former employee of the Northern Department, was appointed the next ambassador in Warsaw. It was a difficult period in relations with Warsaw, especially due to the withdrawal of the United Kingdom from some of the economic agreements with Poland. Bateman skillfully used trade in negotiations with the Polish government.¹²

On May 22, 1952, Bateman was replaced by Francis Michie Shepherd. In 1939, for two months, he was acting as Consul General in the Free City of Gdańsk, but after the outbreak of the war, he returned to London, where he worked at the Foreign Office. After arriving in Warsaw, Shepherd met with president Bolesław Bierut, whom he assured of his friendship and willingness to cooperate. His words, however, did not coincide with his deeds. The year 1952 was extremely difficult in British-Polish relations. Polish communist authorities engaged in an intensified press propaganda war, which intensified at the beginning of the next year. The negative attitude of the Polish government towards the ambassador and his associates also resulted from the British policy of supporting the remilitarization of Germany. It was only after the death of Joseph Stalin that detente appeared on the Warsaw–London line. In 1954, Shepherd decided to retire.

On May 8, 1954, the new ambassador, Andrew Napier Noble, arrived in Warsaw. He set the improvement of relations with the government in Warsaw as the main goal of his diplomatic service. Moreover, he was a strong supporter of the recognition of the western border of Poland on the Odra (Oder) and Nysa Łużycka (Lusatian Neisse) rivers.¹³ Due to the different position of the government in London, Noble did not mention the border at the first meeting at the Polish Ministry of Foreign Affairs. At the end of March 1955, Noble proposed a correction of British policy towards Poland in the field of culture.¹⁴ However, the changes he presented were not as significant as those of December 27, 1955, when it was decided to intensify the dissemination of “Western ideas” in Poland, and Noble became

¹² In August 1951, due to the escalation of the conflict in Korea, Great Britain had to withdraw from the contract to deliver two tankers to Poland. British Ambassador Charles Bateman announced that the ships would not be delivered to Poland, but considered compensation. To create a friendly atmosphere in negotiations on compensation, the Polish side released British colonel Turner from prison. Jan Linowski, *Wielka Brytania w polityce zagranicznej Polski w latach 1945–1956*, Toruń 2001, p. 228–229.

¹³ *Ibidem*, p. 242.

¹⁴ Andrzej Korzon, *Skrócona misja ambasadora brytyjskiego w Polsce w 1956 r.*, „Dzieje Najnowsze”, 34 (2002), 1, p. 156.

their executor.¹⁵ He officially ended his service in Poland in October 1956 but was canceled in August. Eric Alfred Berthoud was appointed in his place.

Along with the changes in the position of the ambassador, the composition of the embassy was also transformed. It is worth adding that the number of secretaries or attaché positions at the embassy changed systematically in the following years. The number of staff also resulted from the needs of embassies and consulates, and illustrated the commitment of the British in creating politics in Poland. The rank of secretaries in the embassy also changed, and so in the years 1947–1952 there were usually three first secretaries, three third secretaries, but only one in the rank of the second secretary. Each of them also dealt with a specific subject, e.g., the first trade secretary was separately named. In addition, there were several attaché positions, such as labor attaché, maritime attaché, military attaché, and air attaché. They often had their advisers titled as assistant. An archivist, doctor and consul, as well as vice-consul or proconsul also resided at the embassy. After a significant reduction in staff in the years 1951–1952, which resulted from the then foreign policy of both countries towards each other, in 1953 the size of the institution was expanded again. Along with the changes in the leadership of the embassy, the composition of individual positions was also modified, but quantitatively it was almost the same in number. It was similar with the arrival of ambassador Andrew Napier Noble in Poland in May 1954, but throughout his term in office the structure of important positions did not change. Further transformations took place after the October changes in Poland and the appointment of Ambassador Eric Alfred Berthoud.¹⁶

The tasks of the embassy staff were strictly defined; however, when it came to policy towards Poland, the preparation of reports was the most important. These were drawn up monthly or annually and were sent to the Northern Department, as appropriate, directly to the Foreign Office or other ministry to which they were responsible. The Foreign Office produced instructions by which the labor attaché prepared their reports. They were to contain, in turn, information on: 1) mining and industry, 2) working conditions, strikes, wages, and salaries, 3) health and

¹⁵ A comprehensive program for the improvement of Polish-British relations of December 27, 1955 by A. Noble: expansion of the activities of the British Council; attempting to sell British books; organizing cultural events with British artists; granting loans to Poland; buying Polish coal; revision of the visa policy. Noble also announced that a kind of thaw had occurred in Poland and that reconciliation with the West was possible. *Ibidem*, pp. 157–158, 174.

¹⁶ TNA, WORK 10/411 Embassy: hiring of staff residence, *Letter form Winch to Winter*, November 17, 1948; *A Directory of British Diplomats*, version of October 19, 2020, pp. 788–790.

hygiene, 4) patents, 5) railways and transport, 6) education, 7) bonuses paid, 8) new technological solutions, 9) progress in agriculture. Other instructions related to monthly reports sent from consulates to the embassy and then to the Foreign Office. These were to describe: 1) international relations, 2) major events in the country (e.g., rallies, conferences), 3) state-church relations, 4) financial and economic matters, 5) cultural events, 6) other political matters. The reports also included reports on benefits and celebrations organized by British institutions. Additionally, citizens' involvement in cultural, economic and political life and relations with the British themselves, as well as reactions to major international events, were discussed. Regular reviews of the Polish press were also carried out.¹⁷

In the interwar period, the embassy was located in the Branicki Palace at Nowy Świat 18/20 in Warsaw.¹⁸ After the end of World War II, the seat of British diplomats in the capital was temporarily the Hotel Polonia at Aleje Jerozolimskie 45. Due to the war damage of the Branicki Palace in 1945, the Wielopolski Palace at the intersection of Aleja Róż 1 and Aleje Ujazdowskie 15 (then Aleja Stalina) was designated as a new seat.¹⁹ In 1948, Inspector General of Consular Accommodation Swinton A. Paterson produced an official report on the embassy headquarters on Aleja Róż. According to the census, there was a law office on the ground floor, and a commercial department (Commercial Secretariat), an information office and the office of the Information Officer and his assistant on the first floor. These rooms were small and did not meet the standards ensuring the security of confidential documents that were prepared there. The interpreters' rooms and other offices were located above, and the consular section was in the attic.

The embassy building housed all sections except the British Information Center, which was located at Marszałkowska street. This section had to be opened elsewhere since Poles were reluctant to visit Western embassies. As a separate

¹⁷ TNA, FO 881/9421 General instructions. To commercial attachés, *Instrukcje bez daty*; oraz *Embassy Circular 219/6/45* from October 26, 1946 r. defining the structure of the consular reports FO 688/ 52, FO 688/58, FO 688/5, and other reports.

¹⁸ Marta Leśniakowska, *Architektura w Warszawie*, Warszawa 2000, p. 49.

¹⁹ Built in an eclectic style in the years 1875–1876 at the request of the director of the Industry and Trade Department of the Bank of Poland, Antoni Nagórny. Then, it came into the possession of the Wielopolski family. In 1938, it was the seat of the Estonian ambassador. It was not heavily damaged during the war and partially rebuilt in 1948, when the British took it over. See: Akta miasta Warszawy, Sekcja Planowa – Referat Gabarytów [Warsaw City Archive, Planning Section – Measurements Department], vol. 38, *Aleja Róż*, April 1938; Tadeusz Stefan Jaroszewski, *Księga pałaców Warszawy*, Łódź 1985, p. 168.

building, it was a relatively more open location.²⁰ In March 1949, an architectural sketch of the new embassy building was created, which was to be located on the corner of Koszykowa street and Mokotowska street. The layout was to be like the one at Aleja Róż, with sections operated by Poles on the ground floor, and rooms for secret documents on the upper floors. It was to house a cinema, a library and conference rooms. However, as early as December, there were doubts as to whether it would be possible to obtain the consent of the authorities in Warsaw for the construction of the new seat for the embassy. Difficult contacts with Poles were mentioned, as well as visible deterioration in mutual relations. In February 1950, the construction plans were abandoned due to a disagreement with the city authorities. The British Embassy was situated at Aleja Róż until 2008, when it was moved to a new building at Kawalerii street 12.²¹

After 1945, British diplomats in Warsaw struggled also with the problem of accommodation. Many of the former permanent residences were destroyed during the war. The Polish government helped to find new premises for the embassy employees, but their renovation or equipment was to be financed by the British. The ambassador lived at Narbutta street 10 in a pre-war villa designed by Feliks Siedlanowski, but according to Paterson's report, it was not large enough. The ambassador was not allowed to hold parties there for more than fifty people, so the possible rent of a new villa was considered. The same was true of the apartments where Ambassador's Aide Richard Allen and First Secretary Michael Winch lived. From the time of their arrival in Warsaw, they lived in apartments distant from the city center, without communication with the embassy, which was soon to be changed. It should be added that there were no convenient flats in Warsaw. In 1955, the situation was so serious that it was discussed at the level of the Northern Department. The accommodation problem was also closely related to the financial one, resulting from the undervaluation of the pound sterling when exchanging it for the zloty. For this reason, some diplomats resided in hotels for a long time.²²

²⁰ TNA, WORK 10/411 Embassy: hiring of staff residence, *Report by Mr. A. S. Paterson*, August 31, 1948.

²¹ TNA, FO 688/79 New Embassy Building, *Embassy to Foreign Office*, April 20, 1949–February 8, 1950.

²² TNA, FO 371/116571 Housing Difficulties for HM Embassy Staff in Warsaw, *Discusses Difficulties in housing in Warsaw*, September 28, 1955.

Consulates

Following the recognition of the Polish United Workers' Party (Polska Zjednoczona Partia Robotnicza – PZPR) communist government, consular exchanges resumed in July. The duties of the employees of individual consulates included performing administrative tasks, such as issuing visas and conducting general surveillance in the country. The latter tasks were particularly difficult due to the isolation of diplomats working in consulates. Their knowledge was based mainly on conversations with the local population and on a review of the local press. From their observations, they prepared the aforementioned reports, which they sent monthly to the embassy, and from there to the appropriate department at the Foreign Office. Instructions on how to proceed were sent in more important cases, and the shape of official responses to various issues by consuls and vice-consuls was also decided. Despite the opening of a large consular network by the British in Poland after 1945, this network only existed for a few years.

Table 2. British consulates in Poland (1945–1956) and their staff

Gdańsk	Consul General	E.A. Cleugh (1945–1946) C.N. Ezard (1947–1949) D. Francis (1949–1951)
	Consul	W.D.E. Massey (1948–1949) L.J.A. Paris (1949) H.A. Cooper (1952–1953) G.C. Littler (1954–1955)
	Vice-consul	W.M. Hamley (1947) A.A. Gordon (1949–1950) H.F. Fisher (1951) R.L. Hazell jr. (1952–1954)
	Vice-consul	J.D. Watson (1951–1952) M.C. Horan (1953–1954)
	Vice-consul	G.T.P. Marshall (1952) R.L. Balfour (1953–1954)
Gdynia	Consul	G.C. Littler (1955) A.G. Evans (1956–1957)
	Vice-consul	R. Hazell (1949–1950) A.F. Ward (1955–1957)
	Vice-consul	D.I. Steven (1955) E.M. Gaylard (1956)

Katowice	Consul	J.H. Dickinson (1947) F.C. Everson (1949–1950)
	Vice-consul	G E. Scott (1947–1950)
Łódź	Vice-consul	E. Gilbert (1947–1950)
Poznań	Consul	J. Walters (1950–1951)
	Vice-consul	B.W.A. Massey (1948–1951)
Szczecin	Vice-consul	J. Walters (1947–1949) D.G. Mitchell (1950) H.F. Bartlett (1951)

Source: *Raporty Roczne Ambasady Brytyjskiej w Warszawie 1945–1970*, oprac. Mieczysław Nurek, Warszawa 2003, s. 428–436.

After World War II, the United Kingdom had a general consulate in Gdańsk, a consulate in Katowice and, from March 1946, a vice-consulate in Szczecin. In 1945, Eric Arthur Cleugh became the consul general in Gdańsk, two years later this position was taken by Clarence Norbury Ezard, and then by David Francis, who held it until 1951. Later, diplomats with the rank of consul were stationed there. The facility was initially located in the Sopot Morskie Hotel due to the war damage in the center of Gdańsk. It was not until 1947 that it was moved to a villa on Jana Uphagena street 23 in Gdańsk, and the following year at Portowa street 15 to Gdynia. In its place, the residence of the local Committee of the PZPR was opened.²³ In 1949, a vice-consulate was established in Gdynia, chaired by Ronald Hazell. They also dealt with the interests of the British Ministry of Water Transport, which had its branch here in the form of the Shipping Bureau. The deputy consulate was closed in 1950, and in 1955 a branch with the rank of consulate was reopened here, which at the same time took over the functions of the one from Gdańsk. It is worth adding that the very location of British diplomatic missions on the coast was not accidental. London wanted to have constant access to information about the activities at the Polish ports and the repatriation of the population that ran through these cities. Housing problems in post-war Poland, apart from the embassy, also concerned consulates. In 1949, a discussion began regarding the consulate in Katowice at Kościuszki street 67. Consul George Elgin Scott had to sign an unfavorable lease

²³ *A Directory of British Diplomats*, pp. 788–790; Dariusz Czerwiński, *Działania aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec zachodnich placówek dyplomatycznych w Trójmieście na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku (zarys zagadnienia)*, „Słupskie Studia Historyczne”, 19 (2013), p. 223.

agreement, renovate it and pay the tax.²⁴ It was similar in the case of Gdańsk, where the seat was changed several times over the course of eleven years. The number of consulates and their status changed in the following years. Until 1950, there were also a vice-consulate in Łódź and a consulate in Katowice operating in Poland. In February 1951, the vice-consulate in Szczecin and the consulate in Poznań were liquidated.²⁵ The regime press reported that the reason for the liquidation of the consulates was the fact that the Polish security services had prevented the activities of the Western spies who worked there. These included, among others, the British vice-consul from Gdańsk, Hazell, and the second secretary of the embassy and vice-consul from Łódź, Gilbert.²⁶

Conclusion

The housing situation of the embassy and consulates undoubtedly reflected the difficulties in the country caused by the war, but it also could have been part of the communist policy of obstructing the functioning of institutions of imperialist countries. The staff of British diplomatic missions was permanently under control of the Polish secret services. British officials would numerously report about it in their correspondence with the Foreign Office.²⁷ What is more, Poles were afraid to contact the Western establishments and due to that British officials had problems to fulfill their missions. The situation would fester and ease over the decade, though only after 1956 it was slowly remitting in the mutual relations.

Besides, British diplomatic mission in Poland in comparison to these in other Soviet-satellite countries was often treated individually. The notes and directories from the Foreign Office show that British presented a tailored approach towards Polish matters such as, e.g., culture and Western-ideology dissemination through the embassy, the consulates, British Council office in Warsaw, and other entities. The credit was also for British ambassadors in Poland who pleaded on its behalf.

²⁴ TNA, FO 966/14 Lease of Consulate, *Letters between Establishment and Organization Department, Consulate in Katowice and Tadeusz Hof*, April 22, 1949–December 12, 1949.

²⁵ *Raport Roczny Ambasady za 1950 rok*, [in:] Nurek, *Raporty roczne*, pp. 124–125.

²⁶ *Konsul brytyjski w Łodzi zajmował się szpiegostwem*, „Dziennik Łódzki”, December 14, 1950, p. 1.

²⁷ See i.e. TNA, FO 688/64 Polish Affairs Internal, *Scott's Letter*, September 10, 1953 and other form the same collection.

From the point of view of the initiatives taken upon by the British diplomatic mission after its reconstruction, they were also highly dependent on the Warsaw–London strains, or to be more precise, on the Moscow–London tension. Consulates would reopen and close, thus embassy kept working regardless the political situation. It was itself a sign that diplomatic mission in Poland was treated with a dose of special attention by the countries of the Western Bloc.

STRESZCZENIE

Proces odbudowy brytyjskich placówek dyplomatycznych w Polsce rozpoczął się po akceptacji TRJN przez Londyn. Od zakończenia II wojny światowej do 1956 r. w Polsce urzędowało sześciu ambasadorów Wielkiej Brytanii, którzy byli bezpośrednim łącznikiem między Londynem a komunistycznym rządem w Warszawie. Nie oznacza to jednak, że byli oni jedynie wyrazicielami woli Foreign Office. Każdy ambasador wprowadzał w Warszawie nowe rozwiązania oraz proponował inne ścieżki rozwiązywania sporów z polskim rządem. Komplikacje w procesie odbudowy wynikały z zastanych zniszczeń wojennych, ale również z ogólnej sytuacji politycznej. Artykuł ma na celu przedstawienie danych dotyczących odbudowy brytyjskich placówek dyplomatycznych dostępnych w dokumentach ambasady oraz konsulatów wymienianych z Foreign Office.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

A Directory of British Diplomats.

Akta miasta Warszawy, Sekcja Planowa – Referat Gabarytów, vol. 38, *Aleja Róż*, April 1938.

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, 16/46, vol. 803.

The National Archives,

FO 371/66091 Political Situation in Poland,

FO 371/66153 Anglo-Polish Relations,

FO 371/116571 Housing Difficulties for HM Embassy Staff in Warsaw,

FO 668/72 Marynowska,

FO 881/9421 General instructions. To commercial attachés,

FO 966/14 Lease of Consulate,

WORK 10/411 Embassy: hiring of staff residence.

Czerwiński Dariusz, *Działania aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec zachodnich placówek dyplomatycznych w Trójmieście na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku (zarys zagadnienia)*, „Słupskie Studia Historyczne” 19 (2013), s. 221–238.

Edwards Ruth, *True Brits: inside the Foreign Office*, London 1994.

- Howarth Peter, *Intelligence Chief Extraordinary: The Life of the Ninth Duke of Portland*, London 1986.
- Jaroszewski Tadeusz Stefan, *Księga pałaców Warszawy*, Łódź 1985.
- Kamiński Marek Kazimierz, *W obliczu sowieckiego ekspansjonizmu: polityka Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii wobec Polski i Czechosłowacji 1945–1948*, Warszawa 2005.
- Korzon Andrzej, *Skrócona misja ambasadora brytyjskiego w Polsce w 1956 r.*, „Dzieje Najnowsze”, 34 (2002), 1, s. 155–183.
- Leśniakowska Marta, *Architektura w Warszawie*, Warszawa 2000.
- Linowski Jan, *Wielka Brytania w polityce zagranicznej Polski w latach 1945–1956*, Toruń 2001.
- Nurek Mieczysław, *Raporty roczne Ambasady Brytyjskiej w Warszawie 1945–1970*, Warszawa 2003.
- Stosunki dyplomatyczne Polski. Informator, Europa 1918–2006*, vol. 1, red. Anna Herman-Łukasik, Barbara Janicka, Krzysztof Szczepanik, Warszawa 2007.
- Szczecin w polityce brytyjskiej w latach 1945–1970*, [in:] *Polska w podzielonym świecie po II wojnie światowej do 1989 r.*, red. Mieczysław Wojciechowski, Toruń 2002.
- Tebinka Jacek, *Nadzieje i rozczarowania. Polityka Wielkiej Brytanii wobec Polski 1956–1970*, Warszawa 2005.
- Tebinka Jacek, Techman Ryszard, *Raporty brytyjskiego wicekonsula w Szczecinie z 1946 r.*, vol. 1, „Zapiski Historyczne”, 62 (1997), 1, s. 81–106; vol. 2, „Zapiski Historyczne”, 62 (1997), 2–3, s. 103–122.
- Wojciechowski Mieczysław, Techman Ryszard, *Ostatni raport brytyjskiego wicekonsula w Szczecinie Henry’ego F. Bartletta o sytuacji w tym mieście (Mar 6, 1951 r.)*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 15 (2000), 4, s. 211–250.

ABOUT THE AUTHOR

dr Ewelina Gdaniec – Doctor of Humanities in the discipline of History. Lecturer at the Department of Applied Linguistics at the University of Economy in Bydgoszcz and the head of the Hybrid Didactics Department. Research interests include the culture of English-speaking countries after World War II, West-East political relations and the Cold War. Address e-mail: ewelina.gdaniec@byd.pl

ROBERT KLEMENTOWSKI
Uniwersytet Wrocławski
Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej
ORCID: [0000-0002-0354-8296](https://orcid.org/0000-0002-0354-8296)

ŚLUBOWANIE DUCHOWIEŃSTWA W WOJEWÓDZTWIE WROCŁAWSKIM NA WIERNOŚĆ POLSKIEJ RZECZPOSPOLITEJ LUDOWEJ I JEJ RZĄDOWI W KWIETNIU 1953 R. OCZAMI APARATU REPRESJI

THE PLEDGE OF ALLEGIANCE TO THE POLISH PEOPLE'S REPUBLIC AND ITS GOVERNMENT MADE IN APRIL 1953 BY THE CLERGY OF THE WROCLAW VOIVODESHIP IN THE EYES OF THE APPARATUS OF REPRESSION

ABSTRACT: The Decree of February 9, 1953 on appointments of clergy to church positions was a legal act crowning a broad array of actions aiming at subjugation of the Catholic Church to the communist authorities by forcing the clergy to make a pledge of allegiance to the state, and by gaining influence on filling church positions. This problem is presented through a reconstruction of the realization of the act of making the pledge – on the example of Lower Silesia and from the point of view of the political police. The pledge action was for the security apparatus not only another task within the scope of its responsibilities, but also an opportunity to build up its own position in the power structures of a totalitarian state. In the current study, lists of priests allowed and not allowed to make the pledge were reconstructed; the author describes the selection process of the clergy members, how did the involved priests react and – in the end – what meaning the whole operation had for the security apparatus. The conclusions are presented in the context of a stereotypical view that repressions against the Catholic Church were unusually harsh.

KEYWORDS: Catholic Church, security apparatus, the pledge of 1953, repressions, clergy

Cel pracy, literatura, źródła, metody

Opracowania poświęcone działalności organów bezpieczeństwa w Polsce po 1945 r. wiele miejsca poświęcały relacjom na linii państwo – Kościół, słusznie widząc w funkcjonowaniu służb specjalnych¹ istotne narzędzie polityki wyznaniowej komunistów. W zasadzie cały okres powojenny to zmagania rządzących z instytucją, która lepiej lub gorzej opierała się próbom marginalizowania swego znaczenia i wpływu na społeczeństwo. Wymiar wspólnotowy, silna struktura organizacyjna, spistość Kościoła, miejsce religii w świadomości i kulturze narodu polskiego powodowały, że droga do budowania społeczeństwa ateistycznego, w pełni podporządkowanego komunistom była rozciągnięta w czasie. Proces ten, ostatecznie zakończony fiaskiem, miał charakter ewolucji, a nie rewolucji, dlatego opisując relacje państwo – Kościół wskazuje się często na jego różne fazy. Ukoronowaniem działań komunistów w pierwszej powojennej dekadzie było bez wątpienia zmuszenie duchowieństwa do złożenia ślubowania wierności w 1953 r. i przygotowanie prawnych instrumentów, które umożliwią, jak się wydawało, przejście wpływu na obsadę stanowisk kościelnych².

Zanim jednak do tego doszło, podejmowano szereg działań mających na celu osłabienie wpływu duchownych na społeczeństwo i uzależnienie Kościoła od władzy administracyjnej³. Szczególne znaczenie w tym procesie miały działania na poziomie terenowym (powiatów/parafii), o ile bowiem nie liczone na możliwość współpracy z hierarchią, o tyle „kler dołowy” (stosując nomenklaturę władz) wydawał się łatwiejszym celem oddziaływania administracji i służb specjalnych⁴.

Celem artykułu jest odtworzenie aktywności aparatu bezpieczeństwa na Dolnym Śląsku podczas realizacji dekretu z 9 II 1953 r. w odniesieniu do duchowieństwa na szczeblu parafialnym/powiatowym. Działania te są bowiem doskonałą ilustracją ewolucji miejsca aparatu bezpieczeństwa w strukturze władzy, jako

¹ Pod tym pojęciem (a także: policja polityczna, służby bezpieczeństwa, aparat bezpieczeństwa czy w końcu bezpieka) w artykule kryją się struktury Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, Komitetu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego oraz Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (potocznie: Urząd Bezpieczeństwa i Służba Bezpieczeństwa).

² Umożliwił to dekret z 9 II 1953 r. o obsadzaniu duchownych urzędów kościelnych, zob. Dz.U. 1953, nr 10, poz. 32.

³ Syntetyczny opis działań na poziomie przepisów prawa zob. Józef Krukowski, *Represyjność prawa polskiego w zastosowaniu do Kościoła katolickiego w latach 1944–1956*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 9 (1999), 2, s. 5–22.

⁴ Janusz Wrona, *Postawy adaptacyjne duchowieństwa wobec władzy w okresie PRL*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologicae”, 9 (2013), s. 46.

instytucji zarówno wykonującej zadania nakazane przez partię komunistyczną, jak i realizującej własne cele. Będzie to podstawa do zwrócenia uwagi na znaczenie wytworzonej przez służby dokumentacji dla współczesnych badań historycznych. W wielu przypadkach są one jedynym źródłem wiedzy o zdarzeniach z natury jednostkowych, istotnych jednak dla odtwarzania atmosfery tamtych czasów, motywacji ludzi podejmujących często dramatyczne decyzje.

W artykule odtworzymy wykazy duchownych dopuszczonych do ślubowania i z niego wykluczonych; poddamy analizie działania aparatu bezpieczeństwa związane z realizacją dekretu z 9 II 1953 r.; ocenimy, czym dla bezpieczeństwa w terenie była realizacja działań o tak szerokim, ogólnokrajowym zasięgu i w końcu zwrócimy uwagę na to, jaki obraz wyłania się z materiałów operacyjnych UB w kontekście utrwalonego wizerunku Kościoła jako ofiary wyjątkowych represji i prześladowań.

Literatura opisująca dzieje relacji państwo – Kościół, w tym kontekst uchwalenia i realizacji dekretu z 9 II 1953 r., jest ogromna, choć skupia się w głównej mierze na wydarzeniach dotyczących sytuacji episkopatu, prymasa Wyszyńskiego czy kurii biskupich⁵. W mniejszym stopniu podejmowane były wysiłki nad

⁵ Stanisław Antoni Bogaczewicz, *WUBP/WUdsBP we Wrocławiu w walce z Kościołem rzymskokatolickim i wolnością wyznania. Zarys zagadnienia*, [w:] *Urząd Bezpieczeństwa na Dolnym Śląsku 1945–1956. Z badań nad organizacją i działalnością aparatu bezpieczeństwa*, red. Robert Klementowski, Krzysztof Szwaagrzyk, Wrocław 2012, s. 168–198; Piotr Chmielecki SCJ, *Sposoby walki z Kościołem w PRL w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku*, „Symposium”, 31 (2019), 1, s. 285–306; Antoni Dudek, Ryszard Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2003; Adam Dziurok, *Kruczoizacja. Polityka władz partyjno-państwowych wobec Kościoła katolickiego w latach 1945–1956 w województwie śląskim/katowickim*, Katowice 2012; Krzysztof S. Gruczyński, *Biskup trudnych czasów: w 100 rocznicę urodzin biskupa Michała Klepacza*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 2 (1993), s. 27–38; Ryszard Gryz, *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego w woj. Kieleckim (1945–1956)*, „Dzieje Najnowsze”, 30 (1998), 1, s. 165–171; Wojciech Guzewicz, Leszek Moszczyński, *Postawa księży katolickich wobec komunistów na Suwalszczyźnie w świetle dokumentów organów bezpieczeństwa (1945–1953)*, „Civitas et Lex”, 9 (2016), 1, s. 75–89; Andrzej Kopiczko, *Rządca diecezji warmińskiej ks. Wojciech Zink a władze partyjno-państwowe (1951–1953). Zarys problematyki*, „Studia Elbląskie”, 20 (2019), s. 109–126; Krzysztof Kowalczyk, *W walce o rząd dusz. Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956*, Szczecin 2003; Michał Krawczyk, *Działalność Urzędu do Spraw Wyznań w zakresie tworzenia i obsady stanowisk kościelnych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie”, 97 (2013), s. 143–167; Dariusz Mazurkiewicz, *Wpływ państwa na obsadę stanowisk kościelnych w latach 1950–1972 na przykładzie działań administracji wyznaniowej w Zielonej Górze wobec kościoła gorzowskiego*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 11 (2008), s. 255–278; Juliusz Sikorski, *Kościół rzymskokatolicki na ziemi lubuskiej w obliczu dekretu z dnia 9 lutego 1953 r.*, [w:] *Władze wobec kościołów i związków wyznaniowych na Środkowym Nadodrzu w latach 1945–1956*, red. Edyta Wojcieszek, Poznań 2012, s. 73–82; Grzegorz Słodkowski, *Działania aparatu bezpieczeństwa w Starachowicach wobec Kościoła Rzymskokatolickiego w latach*

odtworzeniem zdarzeń na najniższych szczeblach administracji państwowej czy kościelnej i zaangażowania powiatowych struktur bezpieczeństwa. Zagadnienie to pojawia się, w sposób dość ogólny, głównie w opracowaniach powiatowych struktur Urzędów Bezpieczeństwa⁶. Dlatego też w pracy wykorzystano materiały operacyjne wojewódzkiego i powiatowych struktur aparatu bezpieczeństwa na Dolnym Śląsku, zgromadzone w archiwum Instytutu Pamięci Narodowej.

Przedmiotem naszej uwagi jest pragmatyka funkcjonowania aparatu bezpieczeństwa, co niesie ze sobą istotne konsekwencje metodologiczne. Po pierwsze związane są one z zakresem terytorialnym i faktem, iż granice państwowych jednostek administracyjnych (województwa, powiaty) nie pokrywały się z kościelnymi (diecezje, dekanaty). Odtwarzając punkt widzenia organów bezpieczeństwa, przyjęto ogląd wydarzeń z pozycji struktury organizacyjnej UB na danym terenie. Co się z tym wiąże – zrezygnowano z poszerzania bazy źródłowej⁷ na rzecz wprowadzenia do obiegu naukowego wewnętrznych dokumentów wytworzonych właśnie przez policję polityczną. Rdzeniem pozostaje jednostka, zachowana pod tytułem „Materiały dotyczące akcji ślubowań na wierność Państwu przez księży

1945–1956. (Zagadnienia organizacyjne i personalne Kościoła), „Studia Sandomierskie”, 24 (2017), s. 35–78; Bogdan Stanaszek, *Diecezja sandomierska w powojennej rzeczywistości politycznej 1945–1967. Problematyka personalno-organizacyjna*, t. 1, Sandomierz 2006; Janusz Stefaniak, *Duchowieństwo katolickie wobec władz państwowych w województwie białostockim w latach 1945–1956 (przegląd problemu)*, „Studia Podlaskie”, 10 (2000), s. 147–163; *idem*, *Postawy duchowieństwa katolickiego wobec systemu komunistycznego w województwie gdańskim w latach 1948–1956. Zarys problemu*, „Studia Pelplińskie”, 2017, s. 373–389; Krzysztof Sychowicz, *Władze komunistyczne wobec Kościołów i związków wyznaniowych w województwie białostockim w latach 1944–1975*, Białystok 2013; Kazimierz Tałarek, *Diecezja tarnowska w latach 1945–1970: problemy personalno-organizacyjne*, Tarnów 2012; Piotr Tylec, *Spór o obsadę personalną parafii Kraśnik i Janów Lubelski w okresie stalinowskim*, „Studia Sandomierskie”, 20 (2013), 1, s. 181–196; Edyta Włodarczyk, *Wpływ aparatu państwowego na obsadę stanowisk kościelnych w Kościele Ewangelicko-Augsburskim w latach 1945–1964*, [w:] *Zgromadzenia stanowe i organy przedstawicielskie w dziejach. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Marianowi Józefowi Ptakowi*, red. Józef Koredczuk, Paweł Wiązek, Wrocław 2020 s. 433–447; Janusz Wrona, *Postawy adaptacyjne duchowieństwa wobec władzy w okresie PRL*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis – Studia Politologica”, 9 (2013), s. 46–55.

⁶ Właściwie każdy tom poświęcony powiatowym czy wojewódzkim strukturalom bezpieczeństwa odnotowuje fakt przeprowadzenia ślubowania z 1953 r., ograniczając się jednak do krótkiego opisu. Dariusz Śmierchowski-Wachocz, *Zielonogórska Służba Bezpieczeństwa wobec Kościoła gorzowskiego w latach 1971–1990*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 16 (2009), s. 173–209. Warto wskazać także wydawnictwo: *Urząd do spraw Wyznań – struktury, działalność, ludzie*, t. 1: *Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności*, red. Rafał Łatka, Warszawa 2020.

⁷ Np. dokumentacja Referatu Organizacji Masowych przy KW PZPR we Wrocławiu, Referatu do Spraw Wyznań przy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu oraz Wojewódzkiego Zespołu Organizacji Masowych.

z terenu województwa wrocławskiego”, która jest w istocie rzeczy kompilacją dokumentów pochodzących z rozpracowań obiektowych, wytworzonych przez różne jednostki UB województwa wrocławskiego. Zostały one wzbogacone dokumentacją powiatowych struktur UB województwa wrocławskiego, pochodzącą zarówno z okresu ślubowania, jak i wcześniejszą, powstającą po 1948 r. a dotyczącą działań operacyjnych w konkretnych powiatach. Dokumentują one w wystarczający sposób cel, narzędzia i efekty działania aparatu bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego w województwie wrocławskim.

Artykuł składa się z trzech zasadniczych części. Po pierwsze przypomniane zostaną: kontekst wprowadzenia dekretu z 9 II 1953 r. oraz stopień zaangażowania bezpieki w kontrolowanie środowisk kościelnych. W części drugiej wskażemy i omówimy zadania, jakie postawiono policji politycznej na Dolnym Śląsku w zakresie realizacji dekretu. Wskażemy efekty tej pracy, ze szczególnym uwzględnieniem wykazu księży dopuszczonych i nie dopuszczonych do ślubowania. Następnie naświetlimy przebieg ślubowania oczami aparatu bezpieczeństwa oraz sposób wykorzystania tego wydarzenia do celów operacyjnych. Część trzecia to refleksja nad pytaniami postawionymi we wstępie, m.in. dokonamy porównania roli aparatu bezpieczeństwa w realizacji dekretu z 9 II 1953 r. na tle innych akcji ogólnopolskich po 1945 r. oraz zastanowimy się nad wnioskami, jakie wynikają z prowadzenia badań podstawowych dla opisu relacji państwo – Kościół. Artykuł zamyka aneks zawierający zestawienie duchownych z poszczególnych powiatów zaproszonych na ślubowanie w kwietniu 1953 r., księży pominiętych oraz komentarze i opinie funkcjonariuszy UB na ich temat.

Konteksty

Nie ma wątpliwości, że Kościół był skazany na konflikt z władzami PRL z przyczyn doktrynalnych. Komunistyczna utopia marginalizowała religię, nie tolerowała też istnienia instytucji niezależnej od rządzących⁸. Przebudowując ustrój Polski, komuniści czynili to jednak stopniowo, dlatego przez pierwsze trzy powojenne lata można mówić o unikaniu masowych, bezpośrednich i systemowych

⁸ Włodzimierz Bernacki, *Państwo komunistyczne wobec Kościoła. Perspektywa doktrynalna*, [w:] *Stosunki państwo – Kościół w Polsce 1944–2010. Studia i materiały*, red. Rafał Łatka, Kraków 2013, s. 16–23; Piotr Kamila, *Kościół katolicki a państwo komunistyczne – spojrzenie na spór doktrynalny*, [w:] *Stosunki państwo*, s. 11–15.

prześladowań duchowieństwa⁹. Przeciwnie, czyniono wiele gestów pozornych, mających świadczyć o poszanowaniu pozycji zarówno religii, jak i instytucji kościelnych. Zachowując pozory funkcjonowania państwa demokratycznego, przeprowadzono wybory, ogłoszono amnestię, tolerowano mieszaną formę ustroju gospodarczego, łączącego sektory: państwowy, spółdzielczy i prywatny. Jak wiemy jednak, wybory zostały sfalszowane, dzięki czemu usunięto z wpływu na życie polityczne jedynej oficjalnej opozycji w postaci Polskiego Stronnictwa Ludowego. Amnestia dla członków podziemia, w tym zbrojnego, przedstawiana jako gest dobrej woli, w istocie zlikwidowała masowy opór i dała podstawy działań represyjnych wobec ujawnionych członków ruchu oporu z czasów wojny i po jej zakończeniu. Nacjonalizacja podstawowych gałęzi gospodarki, w tym przejście całkowitej kontroli nad systemem bankowym dawały władzom (czyli komunistom) olbrzymie narzędzie kontroli nad społeczeństwem.

Druga połowa lat 40. XX w. to rozpoczęcie działań mających na celu podporządkowanie tych sfer życia społecznego, gospodarczego i politycznego, które jeszcze zachowały względną autonomię. Na płaszczyźnie politycznej było to zakończenie tworzenia systemu partyjnego z hegemoniczną rolą Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (po likwidacji Polskiej Partii Socjalistycznej¹⁰), w gospodarce od 1947 r. można mówić o stopniowej likwidacji prywatnego handlu, resztek przemysłu oraz rzemiosła, rok później rozpoczęto kolektywizację rolnictwa. Tak zwaną politykę salami, jak często określa się działania komunistów, stopniowo przejmujących kontrolę nad państwem, z powodzeniem odnieść można także do relacji państwo – Kościół po II wojnie światowej. Stosowano przy tym różne narzędzia, które miały ograniczać działalność i miejsce Kościoła w życiu społeczeństwa¹¹. Obok działań typowo represyjnych, prowadzonych przez policję polityczną i wymiar sprawiedliwości, jawnych

⁹ W literaturze poświęconej historii dziejów stosunków państwo – Kościół stosuje się pochodzące z 1947 r. określenia „polityka wzajemnego mijania się”, przywoływanego w tekstach Jana Żaryna (*Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1944–1989*, Warszawa 2003, s. 75, 85) i Justyny Piaseckiej (*Stosunki między Kościołem rzymskokatolickim i państwem w Polsce w latach 1944–1953*, [w:] Anna Kozłowska, Tadeusz Markiewicz, Justyna Piasecka, *Stosunki między państwem a Kościołem rzymskokatolickim w czasach PRL*, red. Andrzej Chojnowski, Marcin Kula, Warszawa 1998 [Fasciculi Historici Novi, 1], s. 9–68).

¹⁰ W przekonaniu autora tak powinno określać się efekt zjazdu zjednoczeniowego PPR i PPS z grudnia 1948 r. Jak wiemy dzisiaj, duża część kierownictwa socjalistów w tym czasie była w istocie agentami PPR.

¹¹ Syntetycznie na ten temat zob. Jan Żaryn, *Kościół a władza w Polsce 1945–1950*, Warszawa 1997; Józef Marecki, *Stosunki państwo – Kościół w Polsce w okresie stalinowskich represji*, [w:] *Stosunki państwo – Kościół*, s. 25–39.

i niejawnych (permanentna inwigilacja; areszty duchownych, oskarżanych o współpracę z podziemiem; skazywanie przez sądy na więzienie lub karę śmierci), posługiwano się narzędziami prawnymi uderzającymi w:

- miejsce Kościoła i jego misję (ograniczenie: nauczania religii¹², działalności stowarzyszeń katolickich¹³, kształcenia kleryków w niższych seminariach duchownych w 1952 r.),
- podstawy gospodarcze funkcjonowania Kościoła (podatki, przejęcie Caritas w 1950 r., odebranie własności ziemi¹⁴, nieruchomości poniemieckich¹⁵),
- strukturę Kościoła, związaną z obsadą stanowisk kościelnych i miejscem instytucji Kościoła wobec państwa (wypowiedzenie konkordatu¹⁶, rozbijanie spójności środowiska duchownych przez „księży-patriotów”¹⁷, usunięcie administratorów z Ziemi Zachodnich i Północnych w styczniu 1951 r. i zastąpienie ich przez wikariuszy kapitulnych).

Istnieje na ten temat olbrzymia literatura przedmiotu i nie ma potrzeby omawiania tych dobrze znanych faktów. Historia relacji państwo – Kościół to w istocie rzeczy permanentna walka o zachowanie samodzielności, przy nieustannych próbach unormowania relacji z państwem ze strony zwłaszcza prymasa Wyszyńskiego

¹² Temu po części służyć miał dekret o ochronie wolności i sumienia. Zob. Dekret z 5 VIII 1949 r. o ochronie wolności sumienia i wyznania, Dz.U. 1949, nr 45, poz. 334.

¹³ Dekret o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach doprowadził do likwidacji organizacji katolickich. Zob. Dekret z dnia 18 VIII 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach, Dz.U. 1949, nr 45, poz. 335.

¹⁴ Ustawa o przejęciu dóbr martwej ręki i utworzeniu Funduszu Kościelnego oddało pod kontrolę państwa ważnej części źródeł finansowania Kościoła. Zob. Ustawa z dnia 20 III 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego, Dz.U. 1950, nr 9, poz. 87.

¹⁵ Dekret z dnia 8 III 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich, Dz.U. 1946, nr 13, poz. 87. Okólniki wykonawcze wydano w 1957 oraz 1959 r.

¹⁶ Już 12 IX 1945 r. Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej formalnie nie wypowiedział konkordatu ze Stolicą Apostolską, w praktyce uznano, że ze względu na złamanie konkordatu przez Watykan przestał on obowiązywać

¹⁷ Nazwa wywodzi się z przemówienia sejmowego premiera Cyrankiewicza w styczniu 1949 r., kiedy wspominał o opiece państwa nad kapłanami, „którzy dali i dają dowody swego patriotyzmu”. W styczniu 1950 r. powstała Główna Komisja Księży przy Zarządzie Głównym ZBoWiD. 4 XI 1950 r. z inicjatywy działacza Stowarzyszenia PAX Bolesława Piaseckiego powstał Komisja Intelktualistów i Działaczy Katolickich. Obie organizacje połączyły się w 1953 r. w Komisję Duchownych i Świeckich Działaczy Katolickich przy Ogólnopolskim Komitecie Frontu Narodowego, zob. Rafał Łatka, Józef Marecki, *Kościół katolicki w Polsce rządzonej przez komunistów*, Warszawa 2017, s. 32–33. W 1953 r. w województwie wrocławskim liczba członków OKK przy ZBoWiD wynosiła 97. Zob. Bartłomiej Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego 1953–1956*, Warszawa 2008, s. 49.

(np. Komisja Mieszana oraz porozumienie z 1950 r.¹⁸), co z kolei komuniści odbierali jako zmuszanie ich do samoograniczania posiadanej władzy. Na początku lat 50. mogło się wydawać, iż jest to tylko odwleknięcie nieuniknionego, celem rządzących było bowiem całkowite podporządkowanie instytucji Kościoła na wzór ZSRR, a wyraźnym dowodem tego, że władze nie cofną się przed niczym, były pokazowe procesy duchownych.

Literatura przedmiotu jest zgodna co do tego, że o ofensywie działań przeciwko Kościołowi można mówić od 1947/1948 r.¹⁹, a kulminacją tych inicjatyw było uchwalenie dekretu z 9 II 1953 r. Na jego mocy obsada stanowisk kościelnych wymagała zgody świeckich władz administracyjnych, a dotychczasowi zarządcy i pracownicy parafii (proboszczowie, wikariusze), kurii, biskupi i arcybiskupi zostali zobowiązani do złożenia ślubowania wierności państwu.

32

D E K R E T

z dnia 9 lutego 1953 r.

o obsadzeniu duchownych stanowisk kościelnych.

Art. 1. Duchowne stanowiska kościelne mogą zajmować tylko obywatele polscy.

Art. 2. Tworzenie, przekształcanie i znoszenie duchownych stanowisk kościelnych oraz zmiana ich zakresu działania wymaga uprzedniej zgody właściwych organów państwowych.

Art. 3. 1. Objęcie duchownego stanowiska kościelnego wymaga uprzedniej zgody właściwych organów państwowych.

Dziennik Ustaw Nr 10

— 70 —

Poz. 32, 33 i 34

2. Przepis ust. 1 obowiązuje również przy zwalnianiu i przeniesieniu na inne stanowisko.

Art. 4. Organem państwowym właściwym do wyrażania zgody jest, o ile chodzi o ordynariuszy diecezji i sufraganów — Prezydium Rządu, we wszystkich innych wypadkach — terytorialnie właściwe prezydium wojewódzkiej rady narodowej (rady narodowej m. st. Warszawy i m. Łodzi).

Art. 5. Osoby zajmujące duchowne stanowiska kościelne składają w Urzędzie do Spraw Wyznań lub w prezydium właściwej wojewódzkiej rady narodowej (rady narodowej m. st. Warszawy i m. Łodzi) ślubowanie na wierność Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Art. 6. Uprawianie przez osobę piastującą duchowne stanowisko kościelne działalności sprzecznej z prawem i porządkiem publicznym bądź popieranie lub osłanianie takiej działalności powoduje usunięcie tej osoby z zajmowanego stanowiska przez zwierzchni organ kościelny samodzielnie lub na żądanie organów państwowych.

Art. 7. Wykonanie dekretu porucza się Prezesowi Rady Ministrów.

Art. 8. Dekret wchodzi w życie z dniem ogłoszenia.

Przewodniczący Rady Państwa: *A. Zawadzki*
Sekretarz Rady Państwa: *M. Rybicki*

Ilustracja 1. Reprodukacja dekretu z 9 II 1953 r., Internetowy System Aktów Prawnych (ISAP)

¹⁸ Komisja Mieszana Episkopatu i Rządu powstała w lipcu 1949 r. w celu wypracowania zasad współistnienia rządu i Kościoła, 14 IV 1950 r. podpisano porozumienie, regulujące prawa i obowiązki obu stron. Zob. Łatka, Marecki, *Kościół*, s. 36; Noszczak, *Polityka*, s. 51–52.

¹⁹ Zbiegło się to z zakończeniem pierwszego etapu procesu budowania struktur zarządzania Administracją Apostolską Dolnego Śląska, związanego z zakończeniem wysiedlenia Niemców (w tym duchownych niemieckich), zob.: Stanisław Antoni Bogaczewicz, *Ustanowienie ks. Kazimierza Łagosza wikariuszem kapitulnym i działania aparatu bezpieczeństwa wobec Kurii wrocławskiej w latach 1951–1956*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa wobec kurii biskupich w Polsce*, red. Adam Dziurok, Warszawa 2009, s. 412; Robert Żurek, *Kościół rzymskokatolicki w Polsce wobec Ziem Zachodnich i Północnych 1945–1948*, Szczecin–Warszawa–Wrocław 2015, s. 12.

Praktyka przysięgania na wierność państwu nie była niczym nowym dla polskiego duchowieństwa, podobną sytuację przewidywał konkordat z 1925 r., ale dotyczył hierarchów kościelnych (biskupów). Władza świecka/państwowa miała możliwość formalnego wyrażenia sprzeciwu (w formie opinii) wobec kandydata, ostateczna decyzja jednak należała do Kościoła (w razie braku kompromisu podczas prac wspólnych komisji kościelno-państwowych pozostawało mianowanie administratorów diecezji czy parafii)²⁰. Dekret powojenny przewidywał jednak oddanie decyzji całkowicie w ręce administracji państwowej i nie przewidywał możliwości negocjacji. Ograniczało to z jednej strony możliwość oddziaływania ordynariuszy na podległych kapłanów, z drugiej uzależniało proboszczów od władz administracyjnych, w efekcie podważało zasadę obediencji (posłuszeństwa). Dodatkowym problemem był fakt, iż władze dopiero na wyraźne żądanie władz kościelnych udostępniły wzór ślubowania, a publicznie został on opublikowany 5 V 1953 r.²¹

²⁰ *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dn. 10 lutego 1925 r.*, zob. Dz.U.R.P. z 1925 r. Nr 47, poz. 324; Tomasz Rezier, *Konkordat z 1925 roku – podstawa funkcjonowania kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej*, „Acta Eresmiana”, 13 (2016), s. 36–57.

²¹ Zarządzenie Nr 61 Prezesa Rady Ministrów w sprawie wykonania dekretu o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych, Warszawa, 5 V 1953 r., Monitor Polski Nr A-43, poz. 522, s. 513–514.

POLSKA RZECZPOSPOLITA LUDOWA

ŚLUBOWANIE

(Imię, nazwisko, piastowane stanowisko)

Ślubuję uroczyście wierność Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Jej Rządowi. Przyrzekam, że uczynię wszystko dla rozwoju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz dla umocnienia Jej siły i bezpieczeństwa.

Zgodnie ze swym obowiązkiem obywatelskim w swej działalności duszpasterskiej będę nawoływał wiernych do poszanowania prawa i władzy państwowej, do wzmożonej pracy nad odbudową gospodarki narodowej i podniesieniem dobrobytu Narodu.

Przyrzekam, że nie podejmę niczego, co mogłoby być sprzeczne z interesami Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej lub godzić w bezpieczeństwo i całość Jej granic. Dbając o dobro i interes Państwa będę starał o odwrócenie od niego wszelkich niebezpieczeństw, o których wiedziałbym, że mu grożą.

.....
(Podpis)

Dnia 195.... r.

Ślubowanie zostało złożone

w prezydium

Ilustracja 2. Reprodukacja tekstu ślubowania. Internetowy System Aktów Prawnych (ISAP)

Tak głęboka ingerencja w prawa Kościoła była nie do zaakceptowania. Episkopat przekazał 8 V 1953 r. władzom memoriał znany pod nazwą „Non possumus”, po którym władze zdecydowały się na radykalny środek w postaci zatrzymania i internowania prymasa Wyszyńskiego. Hierarchowie Kościoła w Polsce ugięli się pod żądaniem władz, czego efektem było złożenie w grudniu 1953 r. ślubowania przez episkopat. Pół roku wcześniej los ten stał się udziałem duchownych na Dolnym Śląsku.

Do 1950 r. głównym narzędziem władz w zakresie działań operacyjnych²² przeciwko Kościołowi pozostawał aparat bezpieczeństwa, zajmowali się nim pracownicy pionu V (Departament V/Wydziały V na poziomie województw/Referaty V w powiatach), których zadanie polegało w głównej mierze na inwigilowaniu środowiska duchownych i świeckich, związanych z Kościołem, prowadzeniu działań operacyjnych i przygotowywaniu materiałów dla wymiaru sprawiedliwości (w przypadku podejrzeń o działalność z punktu widzenia ówczesnego prawa nielegalną)²³. Wzmoczenie akcji UB nastąpiło jesienią 1947 r.²⁴, kiedy to rozpoczęto systematyzowanie zebranej przez poprzednie lata wiedzy o duchowieństwie, zwłaszcza parafialnym, to z tego właśnie okresu pochodzą pierwsze zestawienia, dzielące duchownych na cztery kategorie wedle kryterium stosunku księży do ustroju, polityki władz, „księży-patriotów” itd. Uaktualniane co pewien czas arbitralnie tworzone zestawienia miały zdecydowany wpływ na stosunek władz różnych szczebli do poszczególnych kapłanów²⁵. Po wprowadzeniu szeregu obstrzeżeń, zarządzeń regulujących ich powinności w zakresie nauczania religii czy płacenia podatków powołano odrębną instytucję w ramach administracji rządowej – Urząd do Spraw Wyznań (dalej UdSW), którego struktura sięgała powiatów

²² Nie można zapominać oczywiście o Ministerstwie Administracji Publicznej, jednak nadzór nad postawą duchowieństwa, kontrola wykonywania uchwał władz i realizacja represji to sfera funkcjonariuszy Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego.

²³ Bogaczewicz, *WUBP*, s. 169 i nast.; *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945-1989*, red. Adam Dziurok, Warszawa 2004.

²⁴ Za datę przełomową wskazuje się często posiedzenie BP KC PPR z 1 X 1947 r. oraz odprawę kierownictwa MBP dwa tygodnie później, kiedy dyrektor Departamentu V Julia Brystygier wygłosiła referat pt. *Ofensywa kleru a nasze zadania*, wsparł ją wówczas swoim wystąpieniem minister BP, Stanisław Radkiewicz. Zob. Bogaczewicz, *WUBP*; Noszczak, *Polityka*, s. 45.

²⁵ Niewątpliwie wpływ na radykalizację polityki wyznaniowej miało zaostrzenie się sytuacji międzynarodowej (zimna wojna) i ujednoczenie polityki wewnętrznej w bloku wschodnim – w lutym 1949 r. w Karłowich Varach miała miejsce konferencja Kominternu poświęcona walce z religią. Dyspozycje na temat polityki wobec Kościoła przekazywał Bierutowi bezpośrednio Józef Stalin. Zob. Noszczak, *Polityka*, s. 48.

(referenci wyznaniowi przy Prezydiach Wojewódzkich i Powiatowych Rad Narodowych)²⁶.

Dnia 9 I 1953 r. z Departamentu V Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego wydzielono samodzielny pion – Departament XI, odpowiedzialny już tylko za sprawy wyznaniowe²⁷. Urząd Bezpieczeństwa i Urząd do Spraw Wyznań ściśle ze sobą współpracowały, wpływając na życie duchowieństwa (utrudniając bądź ułatwiając życie w zależności od stopnia uległości jego przedstawicieli). Warto przy tym zauważyć, że były to zachowania i decyzje wysoce zindywidualizowane, a o specjalnym znaczeniu kwestii wyznaniowych dla władz niech świadczy fakt, że na poziomie powiatowym działania operacyjne wobec Kościoła były realizowane głównie przez samych szefów PUBP. Wynikało to z przyjętego przez rządzących założenia, iż zasadniczym celem władz powinien być „kler dołowy”, jako bardziej podatny na naciski, oferty współpracy czy szantaż, a przez to bardziej skłonny do przeciwstawiania się biskupom²⁸. Materiały zebrane od 1948 r. przez terenowe organa UB odegrały zasadniczą rolę w realizacji akcji ślubowania przez księży na Dolnym Śląsku w kwietniu 1953 r.

Zadania funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa w zakresie realizacji dekretu z 9 II 1953 r.

Zadania aparatu bezpieczeństwa

Fakt zaangażowania MBP w realizację dekretu z 9 II 1953 r. nie był niczym niezwykłym, biorąc pod uwagę pragmatykę funkcjonowania państwa komunistycznego. Funkcjonariusze służb specjalnych towarzyszyli wszystkim akcjom ogólnopolskim, zabezpieczając je, zbierając informacje o ich przebiegu, eliminując opór. Nie inaczej było w 1953 r., zawsze też starannie planowano działania, starając się przewidzieć możliwe wydarzenia.

Już 13 lutego Wojewódzkie Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego otrzymały pismo z MBP, wyjaśniające zadania lokalnych struktur bezpieki w związku z wprowadzeniem dekretu o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych. Można je

²⁶ Do tego czasu kwestie stosunku państwa do Kościołów i związków wyznaniowych pozostały w zakresie działań Ministerstwa Administracji Publicznej. Zob. *Urząd do Spraw Wyznań*; Noszczyk, *Polityka*, s. 29–37.

²⁷ *Ibidem*, s. 25.

²⁸ Pewną analogią może być polityka wobec żołnierzy AK, których dzielono na oficerów-wrogów i szeregowych, których można przeciągnąć na swoją stronę.

określić jako typowe dla pragmatyki operacyjnej służb. Przede wszystkim władzom zależało na uzyskaniu informacji zwrotnej o odbiorze dekretu, nie tylko hierarchów, ale zwykłych księży, zakonników, środowisk skupionych wokół Kościoła i w końcu społeczeństwa. Co ciekawe, z góry przewidywano nawet, z jakich argumentów korzystać mogą krytycy polityki władz. Za prawdopodobne uznano więc pojawienie się zarzutów, że dekret jest niezgodny z konstytucją, że ogranicza się w ten sposób wolność Kościoła, a nawet, że jest on częścią planu całkowitej jego likwidacji. Zadaniem UB było więc wykrywanie wszelkich inicjatyw w rodzaju zbierania petycji, publicznego rozpowszechniania takich interpretacji podczas zebrań i informowania o tym komitetów – wojewódzkiego lub powiatowych PZPR. Zadaniem aparatu partyjnego miało być prowadzenie akcji „uświadamiających”. Znamienne było przy tym samoograniczenie się policji politycznej w zakresie stosowanych represji wobec szczególnie aktywnych krytyków. O ile pozwalano na stosowanie przesłuchań, upominania i ostrzegania przed konsekwencjami karnymi, o tyle aresztowanie za każdym razem wymagało zgody sekretarza KW PZPR i dyrektora Departamentu XI MBP. Podobnie rzecz się miała z ewentualnymi próbami dokonywania zmian na stanowiskach kościelnych bez zgody odpowiednich służb administracyjnych (w tym wypadku zawiadamiano Departament XI i Prezydium WRN). To administracja miała odgrywać główną rolę w kontaktach z władzami kościelnymi. Zgodnie z założeniami, od 14 lutego przewodniczący PWRN mieli prowadzić rozmowy z biskupami, informując o dekreście, konsekwencjach jego lekceważenia i proponując, by sami zrobili przegląd kadr i usuwali „wrogie elementy”. O wszelkich zdarzeniach aparat bezpieczeństwa miał składać codzienne meldunki do Departamentu XI aż do odwołania²⁹.

Kolejnym z zadań było skierowanie uwagi funkcjonariuszy UB na ochronę tych duchownych, którzy wykazywali się lojalnością wobec władz państwowych, a pozostawali w konflikcie ze swoimi przełożonymi. Jak informowano pracowników UB, episkopat postanowił represjonować księży, „którzy wzięli udział w zebraniach i delegacjach domagających się usunięcia ze stanowisk kurialnych księży wrogów” – miano donosić o wszelkiego rodzaju takich przypadkach, chronić „patriotów”, podtrzymywać na duchu, tłumaczyć, że dekret zabezpiecza ich pozycję zawodową³⁰.

²⁹ Dyrektorem Departamentu XI był wówczas ppłk Karol Więckowski. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu (dalej: AIPN Wr), 032/214, Pismo do Szefa WUBP we Wrocławiu, Warszawa 13 II 1953 r., k. 257–258.

³⁰ AIPN Wr, 032/214, Pismo do Szefa WUBP we Wrocławiu, Warszawa 13 II 1953 r., k. 259.

Zakładano więc, że głównym motorem zachowań księży jest materialne zainteresowanie posiadanymi stanowiskami. Dowodzi to też tego, iż funkcjonariusze UB mieli faktycznie wypracowane aktywne kontakty z „klerem dołowym”.

Do rozwiązania pozostawała kwestia, kto zostanie dopuszczony, pomimo formalnego obowiązku ślubowania, oraz jak przeprowadzony zostanie proces selekcji. Dyrektor Departamentu XI płk Karol Więckowski 17 marca zorganizował spotkanie w celu uzgodnienia działań MBP przy realizacji akcji składania ślubowań przez duchownych. Przekazano wówczas informację, że na pierwszy ogień wybrano województwa: wrocławskie, krakowskie, stalinogrodzkie, opolskie i zielonogórskie. Akcja rozpocząć się miała 23 marca, cztery dni wcześniej działalność miały rozpocząć specjalne komisje. Z punktu widzenia władz celem akcji było dalsze skłócenie środowiska duchownych poprzez niedopuszczenie do ślubowania tych, których oceniano jako wrogich. W ten sposób jednych obdarzano zaufaniem, u pozostałych wzbudzano niepokój co do ich dalszych losów na zajmowanych stanowiskach. Z góry założono, że dotyczyć to będzie wyłącznie księży diecezjalnych, zakonnych zaś tylko jeśli w danym dekanacie zajmowali stanowiska proboszczów i wikarych. Z góry też zakładano, że przeciętnie dopuszczać należało 80–90% w danym powiecie.

Rzecz najważniejsza dotyczyła zasad typowania. Do tego zadania powołano dwie komisje – jawną i tajną. Komisja jawna składała się z przedstawicieli Prezydium WRN, jej członkowie mieli dostęp tylko do części materiałów dotyczących księży „wrogich”. Główną rolę odgrywała komisja tajna, złożona z pracownika KW PZPR, zajmującego się kwestiami kościelnymi oraz pracownika WUBP na stanowisku nie niższym niż kierownik sekcji. Ostatecznie przygotowane listy akceptować miała trójka złożona z I sekretarza KW PZPR, szefa WUBP i przewodniczącego PWRN.

Oficjalna Komisja dla województwa wrocławskiego składała się z naczelnika Wydziału³¹ do Spraw Wyznań PWRN oraz pracownika Wydziału³² do Spraw Wyznań Prezydium MRN. Komisja nieoficjalna składać się miała z działacza KW PZPR, kierownika Sekcji I Wydziału XI WUBP Michała Irka oraz naczelnika Wydziału XI WUBP Stefana Turleja. Od 18 III 1953 r. funkcjonariusze Wydziału XI pod kierunkiem naczelnika mieli rozpocząć typowanie, stworzone listy miały być konfrontowane z wiedzą pracowników powiatowych, którzy mogli wnieść

³¹ Tak w dokumencie, powinno być „Referat do Spraw Wyznań PWRN”.

³² Jak wyżej, tak w dokumencie, powinno być „Referatu do Spraw Wyznań PMRN”.

o ewentualne uzupełnienia. Tak stworzone listy zatwierdzał szef WUBP i przysyłał dane do MBP³³.

Bardzo interesujące pozostają przyjęte przez policję polityczną kryteria, dotyczące osób wyłączonych ze ślubowania. Jak się bowiem okazuje, kwestia stosunku duchownego do systemu i polityki władz nie była wcale decydująca. Wykluczono bowiem także tych duchownych, których zamierzano wykorzystać operacyjnie, czyli innymi słowy zmusić do współpracy. Zagrożenie usunięciem ze stanowiska, placówki (parafii) mogło wydawać się doskonałym sposobem na szantaż i werbunek. Przewrotnie ze ślubowania wykluczano w końcu część z już zwerbowanych, zwłaszcza jeśli pozostawali szczególnie cennymi źródłami informacji. Miało to ich uwiarygadniać w oczach środowisk, w których funkcjonowali. Zakładano przy tym, że zostaną o tym uprzedzeni. Niedopuszczenie do ślubowania informatorów, którzy opierali się współpracy, miało z kolei posłużyć jako środek nacisku. Ze względów operacyjnych do ślubowania zamierzano natomiast dopuścić część księży, o których wiadano, że prowadzą „wrogą” działalność, ale robili to w konspiracji. Chodziło o tych, których podejrzewano o współpracę z podziemiem, szpiegostwo, prowadzenie działalności dywersyjnej i nie chciano ujawniać faktu posiadania na ich temat materiałów obciążających³⁴.

Jak więc widać, z punktu widzenia aparatu bezpieczeństwa akcja miała być działaniem wyrachowanym, pozwalającym na rozbięcie środowiska i prowadzenie wobec niego działań operacyjnych. Mimo wyraźnie wskazanego politycznego celu, ostateczną decyzję o dopuszczeniu do ślubowania podejmowali funkcjonariusze UB wedle własnych celów³⁵. Dla uzyskania efektu propagandowego zdecydowano, by rozpocząć akcję ślubowania od powiatów, w których było najwięcej „kleru pozytywnego”, gdzie aktywnie działała Komisja Księży. W celu większej kontroli zalecano, by jednego dnia nie zapraszać wszystkich księży, podobnie jeśli chodziło o proboszcza i wikarego w parafii. Zaproszenia miały być dostarczane cztery dni przed ślubowaniem. Podczas uroczystości przewodniczący WRN

³³ AIPN Wr, 032/214, Notatka informacyjna do Szefa WUBP we Wrocławiu, Wrocław 18 III 1953 r., k. 2–4.

³⁴ *Ibidem*

³⁵ Biorąc pod uwagę zarówno sposób działania komisji, powołanych do przygotowania list dopuszczonych do ślubowania na poziomie parafii, jak i fakt, że to materiały aparatu bezpieczeństwa przez poprzednie lata były punktem odniesienia i źródłem ocen duchownych, w przekonaniu autora to właśnie UB miało największy wpływ na to, kto został, a kto nie dopuszczony. Oczywiście zdarzały się wyjątki od tej reguły.

lub jego zastępca miał odczytywać tekst przysięgi, księży zaś podpisywać dokument indywidualnie. Cała akcja odbywać się miała przez pięć dni w tygodniu.

W praktyce to Wydział XI typował księży na podstawie własnych materiałów, zgromadzonych przez WUBP i jednostki powiatowe UB. Komisja jawna otrzymywać miała jedynie zdawkową informację, że konkretni księży działali wrogo, natomiast do MBP wysyłano całość dokumentacji. W przypadku jawnych protestów indywidualnych i grupowych UB miało reagować w sposób stanowczy, włącznie z aresztowaniem księży. Jak zawsze przy tego typu akcjach uruchamiano całą dostępną agenturę³⁶.

Realizacja zadań

Pierwszym zadaniem funkcjonariuszy UB na Dolnym Śląsku było wyselekcjonowanie osób, które zostaną ze ślubowania wykluczone. Opierano się w głównej mierze na materiałach zbieranych w terenie przez ostatnie trzy–cztery lata. Problemem był jednak fakt zachodzących na przełomie lat 40. i 50. zmian personalnych w poszczególnych parafiach, stąd na przedstawionych do zatwierdzenia listach pojawiały się drobne pomyłki lub pominięcia. Działo się to pomimo kontaktów i weryfikowania danych z funkcjonariuszami szczebla powiatowego. Zakładano, że na niemal 500 duchownych, kwalifikujących się do oceny, wykluczonych zostanie nieco ponad 15%. W rozbiciu na powiaty wyglądało to jak w tabeli poniżej.

Tabela 1. Ogólny wykaz księży do akcji „S” w rozbiciu na powiaty

Powiat	Razem księży	Dopuszczonych	Niedopuszczonych	%
Bystrzyca	16	15	1	6,2
Bolesławiec	12	9	3	25,0
Dzierżoniów	15	12	3	20,0
Góra Śląska	8	7	1	12,5
Jelenia Góra	29	24	5	17,8
Jawor	14	12	2	14,2
Kamienna Góra	10	7	3	33,3
Kłodzko	37	28	9	18,9

³⁶ AIPN Wr, 032/214, Notatka informacyjna do Szefa WUBP we Wrocławiu, Wrocław 18 III 1953 r., k. 5–7.

Powiat	Razem księży	Dopuszczonych	Niedopuszczonych	%
Lubań	10	8	2	20,0
Lubin	10	8	2	20,0
Legnica	14	11	3	21,7
Lwówek Śląski	15	14	1	6,6
Milicz	14	11	3	21,7
Oława	11	9	2	18,1
Oleśnica	13	11	2	15,3
Strzelin	12	11	1	8,3
Syców	11	9	2	18,1
Środa Śląska	15	12	3	20,0
Świdnica	20	18	2	10,0
Trzebnica	14	14	0	0,0
Wołów	12	11	1	8,3
Wrocław powiat	20	13	3	15,1
Wałbrzych	22	18	4	18,1
Ząbkowice Śląskie	32	29	3	9,4
Zgorzelec	6	4	2	33,3
Złotoryja	9	7	2	22,2
Miasto Wrocław	87	76	11	12,7
RAZEM	488	412	74	15,3

Źródło: AIPN Wr, 032/214, Ogólny wykaz księży do akcji „S”, Wrocław 27 III 1953 r., k. 8–9.

Nie należy traktować powyższych danych jako realne odzwierciedlenie sytuacji kadrowej w województwie wrocławskim, gdyby zestawić powyższe dane ze schematyzmem Lagosza z 1952 r., bez trudu znaleźć można rozbieżności³⁷. Tak jednak postrzegał sytuację aparat bezpieczeństwa przed rozpoczęciem ślubowania. Dane statystyczne nie poddają się łatwej ocenie przede wszystkim ze względu na niewielką liczbę ogólną kapłanów w niektórych powiatach, którzy zostali poddani ocenie. Nie można np. porównywać podobnej (w procentach) liczby wyłączonych

³⁷ *Schematyzm duchowieństwa i kościołów Archidiecezji Wrocławskiej*, Wrocław 1952.

ze ślubowania w Kłodzku i Lubaniu. Blisko 20% nie dopuszczonych w wypadku tego pierwszego to dziewięciu kapłanów, dla drugiego tylko dwóch. Dane powyższe wskazują natomiast skalę problemu, przed jakim stanął aparat bezpieczeństwa na Dolnym Śląsku.

Listy dla poszczególnych powiatów przygotowywano, dzieląc grupy duchownych na dopuszczonych do ślubowania w pierwszej turze (nazywano je turnusami), w drugiej turze oraz wyjaśniano powody eliminowania ze ślubowania. Po dokonaniu przez UB wyborze konsultowano ostateczne listy z KW PZPR, dopuszczono wówczas w jednostkowych przypadkach „ze względów operacyjnych” do ślubowania³⁸. Interesujące jest przy tym zwrócenie uwagi na powstałe uprzednio zestawienia księży typowanych do zdjęcia ze stanowiska i przeniesienia³⁹. Zaznaczyliśmy ten fakt w tabeli, umieszczonej w aneksie na końcu tekstu.

Poza ślubowaniem znalazła się grupa kilkudziesięciu księży diecezjalnych i zakonników z Legnicy, Kłodzka, Wołowa, Wałbrzycha, Wrocławia i Ząbkowic, którzy nie pracowali w parafiach⁴⁰.

³⁸ AIPN Wr, 032/214, Pismo do Naczelnika Wydziału I Departamentu XI MBP w Warszawie, Wrocław 8 IV 1953 r., k. 121.

³⁹ Jak choćby w dokumencie z 3 III 1953 r., zawierającym 34 nazwiska; zob. notatki informacyjne, składane w dniach 2–3 III 1953 r.: AIPN Wr, 032/214, k. 283–309.

⁴⁰ Legnica (Kazimierz Antosz, wykładowca w seminarium duchownym księży franciszkanów w Legnicy); Kłodzko (Walenty Sarczyński, był proboszczem w Jugowie, „ciężko chory, do pracy nie wróci”); jezuita: Jan Kęпка i Józef Cwerner; wykładowcy seminarium duchownego oo. misjonarzy w Szczytnej Śląskiej: Edmund Hanysek, Ryszard Krol, Edward Baranowski, Tadeusz Dusza, Edward Piechocki; wykładowcy seminarium duchownego oo. sercanów w Sokołowce: Julian Zimoląg, Tadeusz Wartałowicz i w końcu kierownik domu wypoczynkowego dla księży, prowadzonego przez zakon oo. franciszkanów w Dusznikach-Zdroju, Bogdan Swurowski; Wołów (salwatorianie z Bagna: Tomasz Klimas, Mieczysław Kosobucki, Stanisław Furdzik, Jan Wroński); Wałbrzych (Jan Libelt, nie posiadał obywatelstwa polskiego, pełnił funkcje duszpasterskie dla ludności niemieckiej); Wrocław-miasto (wykładowcy seminarium duchownego: Henryk Grzadziel, Franciszek Ilkow-Gołąb, Wiesław Gawlik, Stanisław Góra, Leon Pęcherek, Marian Rzeszewski, Franciszek Sąsiadek, Stanisław Turkowski, Wierusz Kowalski, Aleksander Zienkiewicz, Mikołaj Witkowski; rektor Instytutu Katolickiego Józef Wojtukiewicz; dyrektor Niższego Seminarium Duchownego Jan Simoni; Bronisław Maślanka, nauczyciel NSD; franciszkanie: Edmund Lubik, Fryderyk Koindek, Andrzej Odelga, Anastazy Pifke, Antoni Dudek, Filip Porada, Marcin Kula, Jan Pawelczyk; Wilibald Grudzka; jezuita: Felicjan Machajski, Władysław Błaszczyk, Julian Ramiszewski, Jan Bida, Władysław Żak; salezianie: Piotr Banikowski, Stanisław Łukaszewski, Jan Rynkowski, Stanisław Baczek (Bączek), Władysław Nowak, Jan Duda; oblaci: Wiktor Krusze, Piotr Pogorzelski; Marian Celej; Józef Makłowicz; Teofil Kuciński); Ząbkowice Śląskie (wykładowcy seminarium duchownego księży pallotynów: Ignacy Jabłoński, Augustyn Urban, Józef Jażdżewski, Tadeusz Czubak; wykładowcy seminarium duchownego w Ziębicach: Zygmunt Lustofin, Witold Stańczak, Władysław Przybylski, Wojciech Kania). AIPN Wr, 032/214, Wykaz księży z terenu województwa wrocławskiego w nawiązaniu do akcji składania ślubowań na wierność Państwu, Wrocław 26 III 1983 r., k. 37–38, 46, 67–68, 76, 88–94.

Ilustracja 3. Ksiądz Kazimierz Antosz, wykładowca seminarium duchownym księży franciszkanów w Legnicy. Zbiory IPN

Argumenty przeciwko zaproszeniu do ślubowania i jednocześnie wskazujące na konieczność przeniesienia do innej parafii powieleły się w charakterystykach sporządzanych na księży „wrogich” i można je sprowadzić do następujących kwestii: deprecjonowanie Komisji Księży, działalności „księży-patriotów”; organizowanie „aktywu katolickiego”; krytyczne wypowiedzanie się z ambony na temat polityki władz, kazania w formie „zamaskowanej w ewangelię”; aktywna działalność pośród młodzieży, pracowników przemysłowych; pochodzenie (autochton) i wrogie wypowiedzi (rewizjonizm – nieuznawanie polskości Ziem Zachodnich); konkretne krytyczne wypowiedzi na temat: spółdzielczości produkcyjnej; współzawodnictwa pracy; niemoralne prowadzenie się; „fanatyzowanie” ludności; przemoc wobec dzieci; publiczne składanie wierności wobec Watykanu i episkopatu; urządzenie uroczystości publicznych bez zgody władz; niemeldowanie gości przyjmowanych w parafii; odmowa uczestnictwa we wszelkich akcjach władz; podburzanie do pisania listów z pogróżkami wobec aktywistów partyjnych; podważanie działań „księdza ordynariusza Lagosza”⁴¹.

Ślubowanie

Wbrew zaleceniom nie wszędzie udało się dotrzymać czterodniowego terminu dostarczania zaproszeń na ślubowanie. Były one doręczane przez referentów wyznaniowych prezydium rad narodowych między 11 a 14 kwietnia. Proces ten

⁴¹ AIPN Wr, 032/214, Materiały dotyczące akcji składania ślubowań na wierność Państwu przez księży z terenu województwa wrocławskiego, *passim*.

był bardzo uważnie obserwowany przez UB. Z terenu słano uspokajające informacje, z których wynikało, że tylko w nielicznych przypadkach urzędnicy spotykali z niechęcią, wątpliwościami czy odmową, które wyjaśniano względami niezwiązanymi zazwyczaj z meritum sprawy. Jeden z księży wyraził np. oburzenie, że próbuje się wręczyć mu zaproszenie na ulicy (ksiądz Kazimierz Białowas z powiatu wołowskiego). Inny zwracał uwagę, że zadania urzędowe wykonuje się w niedzielę, do tego wieczorem. Odnotowywano także, że niektórzy okazywali zdziwienie tym, iż „obdarzono ich zaufaniem”, bo wcześniej, będąc lojalni wobec księdza Milika i episkopatu, występowali publicznie w sposób uznawany przez rządzących za wrogi wobec decyzji władz⁴². Co ciekawe, jak dowodzi sytuacja z Jeleniej Góry, miejscowe UB wyrażało zdziwienie zaproszeniem księży Mikłasia i Kusa – obu uważano za wrogo nastawionych i występowano o ich przeniesienie z terenu. Informacje zarówno na ten temat, jak i o sytuacji w powiecie przekazywał UB informator ps. „Magister”⁴³.

Ocena generalna była taka, że ślubowanie zostało przyjęte pozytywnie przez duchowieństwo, nawet ci dotąd negatywni czy obojętni wobec władz nie protestowali, komentując, że „jak trzeba to trzeba”. W Świdnicy jeden z księży dopytywał się, czy władze podstawią samochód⁴⁴. Sytuację tę aparat bezpieczeństwa interpretował następująco: „klerowi dołowemu” zależy na spokoju, nie komentują wrogo w obawie o swe stanowiska (Bolesławiec)⁴⁵. Jako przykład podawano sytuację z powiatu kłodzkiego i zmianę postawy księdza Mochonia, wobec którego prowadzono rozpracowanie dotyczące wrogich wypowiedzi w czasie kazań, przesłuchiowano świadków. Kiedy dostał zaproszenie na głosowanie, wymowa jego kazań miała się zmienić na bardziej pozytywną⁴⁶.

⁴² Niemożliwe jest zweryfikowanie dzisiaj prawdziwości tych doniesień, bez wątplenia wpisują się one jednak w oczekiwania władz, które chętnie widziały się w oczach duchowieństwa jako wyrozumiałe i skłonne do wybaczenia. Zob. AIPN Wr, 032/214, Meldunek specjalny (dotyczący podsumowania akcji ślubowania księży na terenie województwa wrocławskiego), Wrocław 13 V 1953 r., k. 146.

⁴³ AIPN Wr, 032/214, Meldunek dotyczący księży z terenu naszego powiatu do Naczelnika Wydziału XI WUBP we Wrocławiu, Jelenia Góra 14 IV 1953 r., k. 194.

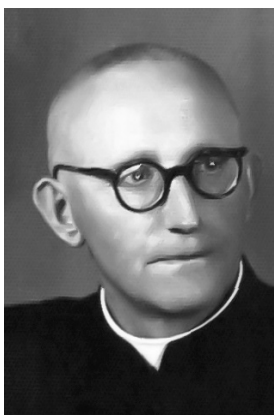
⁴⁴ AIPN Wr, 032/214, Meldunek do Naczelnika Wydziału XI WUBP we Wrocławiu, Świdnica 13 IV 1953 r., k. 154.

⁴⁵ AIPN Wr, 032/214, Telefonogram do Departamentu XI MBP, Wrocław 11 IV 1953 r., k. 122–129; AIPN Wr, 053/273, Sprawozdanie okresowe PUBP w Bolesławcu za miesiąc kwiecień 1953 r., Bolesławiec 5 V 1953 r., k. 34.

⁴⁶ AIPN Wr, 053/241-242, Sprawozdanie miesięczne z pracy PUBP w Kłodzku za okres od dnia 1 IV 1953 do dnia 1 V 1953, Kłodzko 2 V 1953 r. k. 52.

Szczególnie zwracano uwagę na zachowanie pominiętych przy wręczaniu zaproszeń. I tak np. ksiądz dziekan Kostial z Jeleniej Góry miał komentować, że fakt braku zaproszenia oznaczać musi, że będzie aresztowany⁴⁷. Inni z tego samego powiatu mieli się bać, że nie zostaną na stanowiskach i będą musieli pójść do pracy. Ksiądz Dzieciół miał się wyrazić wręcz, że pójdzie pracować w kopalni uranu, ksiądz Anton z kolei, że może nawet zginąć na szubienicy, a religii się nie wyrzeknie i nie będzie robił, co mu rząd każe. Jego słowa funkcjonariusze tłumaczyli tym, że był wychowankiem jezuitów⁴⁸.

Drugi etap działań UB związany był z przebiegiem samego ślubowania, o czym informacje przekazywali Urzędowi Bezpieczeństwa tajni współpracownicy, zwracający uwagę na różne sytuacje, zachowania zbiorowe i indywidualne. Akcję ślubowania w województwie wrocławskim rozpoczęto 14, a zakończono 17 kwietnia, w dwóch turach (turnusach – o godzinie 12.00 i 15.00). Na trzygodzinnych spotkaniach gromadzono średnio około 70 zaproszonych. W sumie na 397 zaproszonych pojawiło się 367.

Ilustracja 4. Ksiądz Bolesław Balicki, proboszcz parafii Nowogrodzic. Zbiory IPN

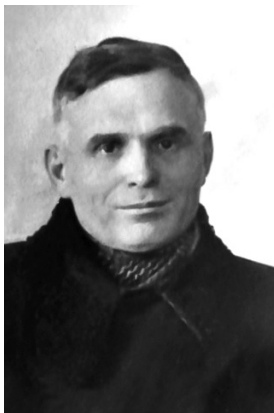
Dla wielu duchownych była to sytuacja bez wątpienia niezręczna, na którą reagowali różnymi komentarzami. Byli tacy, którzy zgodzili się zabrać głos podczas spotkań w sali Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu (księża: Szukalski, Zalewski, Jankowski, Siemanciov, Górecki, Mochoń, Krzemieński). Chętnych zabrakło jednak 16 kwietnia, gdy – jak donosił informator

⁴⁷ AIPN Wr, 032/214, Telefonogram do Naczelnika Wydziału XI WUBP we Wrocławiu, Wrocław 15 IV 1953 r., k. 163.

⁴⁸ AIPN Wr, 053/239-240, Sprawozdanie za miesiąc kwiecień 1953 r. z pracy Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego na miasto i powiat Jelenia Góra, Jelenia Góra 5 V 1953 r., k. 124–125.

ps. „Zygmunt” – żaden z duchownych nie zdecydował się na zabranie głosu i „zrobiło się niezręcznie”⁴⁹.

Zebranie w jednym miejscu kilkudziesięciu duchownych stawało się okazją do wymiany informacji o tym, kogo opuszczono, a kogo nie, spekulacji na temat konsekwencji czy wręcz reagowania z dystansem na stresującą sytuację, w jakiej się znaleźli. Jeden z informatorów UB relacjonując uroczystość w PWRN, przytaczał np. komentarz, iż „skoro był ślub”, to musi być i wesele – po spotkaniu część księży spędziła czas na spożywaniu alkoholu, inni oddawali się grze w karty⁵⁰.

Ilustracja 5. Ksiądz Franciszek Sudół, proboszcz parafii Koskowice. Zbiory IPN

Dnia 13 V 1953 r. naczelnik Wydziału XI WUBP we Wrocławiu podsumował akcję ślubowania, oceniając, że większość duchownych odebrała je pozytywnie. Bardziej interesujące były obserwacje ze strony niedopuszczonych. Odnotowywano bowiem komentarze, w których wyrażali oni obawy co do dalszych losów i zajmowanych stanowisk. Tym tłumaczono fakt zabiegania przez część z nich o zorganizowanie możliwości złożenia przysięgi, zwracali się przy tym do PWRN za pośrednictwem OKK przy ZBOWiD oraz kurii⁵¹.

⁴⁹ AIPN Wr, 032/214, Doniesienie agenturalne informatora ps. „Zygmunt”, Wrocław 21 IV 1953 r., k. 248–249.

⁵⁰ AIPN Wr, 032/214, Notatka służbowa, Złotoryja 15 IV 1953 r., k. 184.

⁵¹ Dodatkowe ślubowanie księży zorganizowano na początku czerwca 1953 r., zaproszono 43 księży, przyjechało 41. Dwoch było chorych i nie dotarło. Zob. AIPN Wr, 032/214, Telefonogram do Naczelnika Wydziału XI WUBP we Wrocławiu, Wrocław 12 VI 1953 r., k. 148.

Lwówek Śląski, 18.IV.53.

Ks. Skowron Mieczysław Czesław
Duszpasterstwo Parafialne
L w ó w e k Ś ł ą s k i

Do
Z a r z ą d u
Okręgowej komisji książy
we W r o c ł ą w i u

W myśl rozporządzenia O.Komisarza OO. Franciszkanów w Krakowie z dnia 6 stycznia 1953 r. zostałem przeznaczony w charakterze wikariusza do pracy duszpasterskiej w Szklarskiej Porębie z tym samym dniem. Nie wiem z jakich powodów nie otrzymałem zaproszenia do złożenia ślubowania na wierność Polsce Ludowej w myśl artykułu z dnia 9 lutego br. Przepro uprzejmie proszę Zarząd O.K.K. we Wrocławiu o interwencję w sprawie dopuszczenia mnie do ślubowania.

Wyznaczam, że pracowałem na terenie województwa wrocławskiego przez lat osiem w charakterze wikariusza i prefekta parafii Jawor. W pracy swej nie spotkałem się z żadnymi zarzutami przeciwko dzisiejszej rzeczywistości. Od roku 1951 wskutek nadwyróżnionego zdrowia wyjechałem z Dolnego Śląska z polecenia lekarzy w tereny górskie do Jasła, gdzie leczyłem się przez półtora roku i poddałem się dwukrotnej poważnej operacji na dwunastnicę. Obecnie wskazany jest dla mnie pobyt w terenach podgórskich, a nie wiem z jakich powodów nie uwzględniono mojej służbowej translokacji do Szklarskiej Poręby, gdzie mnie nie zameldowano na stały pobyt. Obecnie przebywam we Lwówku Śląskim.

W powyższym oświadczeniu powołuję się na Ks. Waleriana Michniaka, obecnego dziekana dekanatu Jawor.

*Proszę o umożliwienie złożenia przysięgi
na wierność Polsce Ludowej
w myśl artykułu z dnia 9 lutego 1953 r.*

Mieczysław Skowron
Ks. Mieczysław Czesław Skowron

ks. Skowron Mieczysław

ZARZĄD	WYKONAWCZY
O	OKRĘGOWE
Okręgowa Komisja Książy we Wrocławiu	
Wzrost	175,4
L. ur.	1913
Zat.	
R.I.	

Ilustracja 6. Pismo księdza Mieczysława Skowrona do Zarządu Okręgowej Komisji Książy we Wrocławiu z prośbą o umożliwienie złożenia przysięgi. Zbiory IPN

O poważnym potraktowaniu akcji świadczyć miały także zdaniem kierownictwa WUBP przesyłane pisemne tłumaczenia nieobecności, nierzadko z zaświadczeniami od lekarzy o chorobie. Akceptowano też sytuację osób w bardzo podeszłym wieku. Na przykład 82-letni ksiądz Michał Wojtas z powiatu wołowskiego nie tyle odmówił, ile twierdził, że jest już stary i nie dojedzie do Wrocławia (może co najwyżej do Wołowa)⁵². Niekiedy duchowni wykazywali się jednak gorliwością. Ksiądz Kopczyński z powiatu wrocławskiego rozbił się na motorze, poprosił o podstawienie auta przez PPRN, i faktycznie dojechał 16 kwietnia⁵³.

Na Dolnym Śląsku udziału w ślubowaniu odmówiło przynajmniej czterech duchownych. Wikary parafii w Obornikach Śląskich, Krzysztof Niechwiej, salwatorianin, nie przyjął zaproszenia, twierdząc, że jest ciągle przenoszony z miejsca na miejsce, co traktował jako formę prześladowania, więc – jak twierdził – „nie ma nic do stracenia”. Oświadczył, że nie pojedzie, choćby miało po niego przyjechać UB i go aresztować, że nie musi być księdzem i znajdzie sobie pracę „w cywilu”⁵⁴. Z tego samego zgromadzenia pochodził ksiądz Kazimierz Grabek, proboszcz parafii w Bagnie, powiat Wołów, który tłumaczył, że jest księdzem zakonnym, a nie świeckim, podlegał więc przełożonym zakonu w Krakowie i bez ich wiedzy nie może zaciągać zobowiązań. Jan Kosiedowski ze zgromadzenia oo. pallotyńów, wikary w Wałbrzychu-Podgórze, stwierdził, że już składał ślubowanie podczas przyjmowania do szkoły (jako prefekt)⁵⁵. Zaproszony ksiądz Czesław Przewoźniak z Jeleniej Góry uznał z kolei, że nie będzie łamał solidarności z braćmi pijarami, jak tłumaczył – „oni nie dostali [zaproszenia – przyp. RK], więc i on nie pojedzie”⁵⁶.

Wymiar operacyjny

Jak wskazywano wcześniej, jednym z celów towarzyszących procesowi ślubowania było poszerzenie możliwości działań operacyjnych. W praktyce oznaczało to zwiększenie liczby tajnych współpracowników, pozwalających zarówno pozyskiwać informacje o środowisku, jak i działać jako agenci. Funkcjonariusze prowadzili tego typu rozmowy z duchownymi – przed ślubowaniem grożąc, że ich

⁵² AIPN Wr, 032/214, Meldunek do Szefa WUBP we Wrocławiu, Wołów 13 IV 1953 r., k. 198.

⁵³ AIPN Wr, 032/214, Meldunek nr 3 do Naczelnika Wydziału XI WUBP we Wrocławiu, Wrocław 16 IV 1953 r., k. 191.

⁵⁴ AIPN Wr, 032/214, Meldunek specjalny do Naczelnika Wydziału XI WUBP we Wrocławiu, Trzebnica 13 IV 1953 r., k. 158.

⁵⁵ AIPN Wr, 032/214, Telefonogram, [Wrocław] 17 IV 1953 r., k. 136.

⁵⁶ AIPN Wr, 032/214, Notatka służbowa, Jelenia Góra 22 IV 1953 r., k. 261.

nie dopuszczają, oraz z częścią już po ślubowaniu. Raport z 21 IV 1953 r. wskazuje, że udało się skłonić do współpracy w czasie przeprowadzenia ślubowania w kwietniu 1953 r. przynajmniej 21 osób⁵⁷.

Tabela 2. Wykaz informatorów wśród duchowieństwa, zwerbowanych w czasie przeprowadzenia akcji ślubowania na wierność państwu.

OZI zwerbowani przed akcją ślubowania, ostatecznie dopuszczeni do ślubowania	
„Arbor”	Ksiądz świecki zwerbowany przed złożeniem ślubowania, a następnie dopuszczony, wykorzystywany wobec kleru greckokatolickiego
„Anatol”	Ksiądz zakonny, zwerbowany przed ślubowaniem, do kleru zakonnego
„Fachowiec”	Zwerbowany przed akcją składania ślubowania, do kleru świeckiego z diecezji lwowskiej
„Zawadzki”	Ksiądz świecki, zwerbowany przed ślubowaniem, do kleru greckokatolickiego
„Strzecha”	Ksiądz świecki, zwerbowany przed ślubowaniem, do kleru świeckiego i aktywu katolickiego
„Jacek”	Ksiądz świecki, wicedziekan, zwerbowany przed ślubowaniem, do kleru świeckiego autochtonicznego
„Jankowski”	Ksiądz świecki, zwerbowany przed ślubowaniem, do kleru świeckiego
„Malinowski”	Ksiądz świecki, zwerbowany przed ślubowaniem, do akcji profilaktycznych
„Antoni”	Ksiądz świecki z zakonu jezuitów, zwerbowany przed ślubowaniem, do rozpracowania wrogiej działalności w Komisji Księży przy ZBO-WiD, rozeznania zagadnienia akcji Pro Rusia oraz akcji profilaktycznych (był kandydatem na prezesa OKK przy ZBOWiD)
„Józef”	Ksiądz świecki, zwerbowany przed ślubowaniem, do kleru z diecezji lwowskiej
„Marek”	Ksiądz świecki zwerbowany przed ślubowaniem, do kleru z diecezji lwowskiej
„Żak”	Ksiądz świecki, zwerbowany przed ślubowaniem, do „wrogiej działalności na odcinku przemysłu”, pracujący w ośrodku przemysłowym
„Szczery”	Ksiądz świecki, dziekan, zwerbowany przed ślubowaniem, do akcji profilaktycznych
„Jaworski”	Ksiądz świecki, zwerbowany przed ślubowaniem, ze środowiska robotniczego (w ośrodku przemysłowym)

⁵⁷ Prób było na pewno więcej, czego dowodem mogą być raporty z nieudanych rozmów werbunkowych np. z księdzem Łukaszem Makolądrą ze Środy Śląskiej w dniu 12 IV 1953 r., czy też księdzem Cieślikiem z parafii w Ścinawie w dniu 24 IV 1953 r., zob. AIPN Wr, 032/214, Notatka służbowa z przeprowadzonej rozmowy z księdzem Makolądrą Ł[ukaszem], Środka Śląska 12 IV 1953 r., k. 217–220.

„Teofil”	Ksiądz świecki, z byłego kleru greckokatolickiego, zwerbowany przed ślubowaniem, do kleru rzymskokatolickiego; miał zastrzec, że na temat grekokatolików nie będzie donosił, określony jako „nacjonalista”
„Pelikan”	Z kleru świeckiego, zwerbowany przed ślubowaniem, do kleru z diecezji lwowskiej
„Jan”	Ksiądz zakonny z zakonu benedyktynów, zwerbowany przed ślubowaniem, do sprawy agencyjno-śledczej krypt. „Skarb”
Duchowni niedopuszczeni do ślubowania, zwerbowani po akcji ślubowania	
„Jan”	Ksiądz świecki wywodzący się z zakonu księży misjonarzy, niedopuszczony do ślubowania, do wrogiego kleru na terenie powiatu kłodzkiego (zakon misjonarzy w Sokołówce, Seminarium Duchowne)
„Radkowski”	Ksiądz świecki, autochton, niedopuszczony do ślubowania, do kleru zakonnego i zakonów autochtonicznych (podejrzanie o rewizjonizm)
„Kubacki”	Ksiądz świecki, niedopuszczony do ślubowania, do reakcyjnej części kleru świeckiego w terenie nadgranicznym.
(nieczytelne)	Ksiądz zakonny z zakonu franciszkanów brązowych, do srogiej działalności wśród kleru zakonnego

Źródło: AIPN Wr, 032/214, Meldunek specjalny do Dyrektora Departamentu XI MBP w Warszawie, Wrocław 21 IV 1953 r., k. 139–140.

Analiza dokumentacji wytworzonej przez struktury powiatowe UB pozwala zaryzykować tezę, że w istocie było ich więcej, np. w powiecie trzebnickim zwerbowano dwóch proboszczów o pseudonimach „Byrski” i „Trzebnicki”. Z powiatu oleśnickiego donoszono o werbunku informatora ps. „Zagłoba”. Spośród duchownych pierwotnie niedopuszczonych do głosowania, po werbunku wyrażono zgodę na ślubowanie z wyjątkiem informatora ps. „Anatol”. W ten sposób chciano go głębiej zakonspirować (miała funkcjonować legenda księdza wrogiego). Z pozostałej grupy nie ślubujących i nie zwerbowanych przeprowadzono rozmowę z księdzem Wiktorem Krusze z zakonu oblatów, który przybył z Poznania, był zwerbowany, ale odmawiał współpracy⁵⁸. Oprócz wspomnianych wyżej w powiecie kamiennogórskim w kwietniu zwerbowano informatora ps. „Wiktor”, który donosił o nastrojach i komentarzach duchowieństwa w okresie ślubowania⁵⁹. Dnia 23 kwietnia zwerbowano informatora ps. „Zawisza” do rozpracowania księży

⁵⁸ AIPN Wr, 032/214, Meldunek specjalny do Dyrektora Departamentu XI MBP w Warszawie, Wrocław 21 IV 1953 r., k. 139–140.

⁵⁹ AIPN Wr, 053/238-239, Sprawozdanie miesięczne z pracy operacyjnej PUBP w Kamiennej Górze za miesiąc kwiecień 1953 r., Kamienna Góra 5 V 1953 r., k. 206

palotynów⁶⁰. Można więc powiedzieć, że cel służb specjalnych, jakim było poszerzenie możliwości operacyjnych, został osiągnięty. Oczywiście kwestia faktycznego przebiegu współpracy jest czymś zupełnie innym – bez wątpienia jednak mechanizm szantażu zadziałał, co stawiało duchownych, którzy okazali słabość, w trudniejszej sytuacji wobec władz.

Po analizie nadsyłanych z terenu informacji 2 V 1953 r. Szef WUBP skierował do jednostek powiatowych pismo, w którym wskazywał na konieczność rozpoczęcia zaplanowanych działań operacyjnych w stosunku do księży niedopuszczonych do ślubowania, oraz biernych i wrogów, którzy zostali „dopuszczeni z przyczyn obiektywnych”. W stosunku zaś do zaproszonych, którzy nie dopełnili obowiązku – należało przystąpić do łamania ich oporu przez wykorzystanie operacyjne⁶¹. Machina безпеki miała działać dalej⁶².

Podsumowanie

Działania podejmowane przez władze wobec Kościoła katolickiego od końca lat 40., a których apogeum nastąpiło w 1953 r., wpisywały się w logiczną sekwencję zdarzeń, rozpoczętych po II wojnie światowej. W pierwszej kolejności chodziło o usankcjonowanie dominacji politycznej komunistów, co uczyniono na drodze sfałszowania wyborów (eliminacja opozycji legalnej) i likwidacji zbrojnego oporu (konsekwencje amnestii z 1947 r.). Tak uzyskana władza posłużyła do wdrożenia zmian w zarządzaniu i strukturze gospodarki, poprzez działania zmierzające do likwidacji sektora prywatnego i wprowadzenia centralnego planowania. W praktyce dążono do całkowitego uzależnienia jednostki od władzy, pozbawiając ją zarówno własności (bitwa o handel, nacjonalizacja przemysłu, kolektywizacja rolnictwa) jak i środków pieniężnych (wymiana pieniądza z października 1950 r.). Trzecim etapem działań komunistów było uzyskanie kontroli nad instytucjami, organizacjami zachowującymi dotąd pewne formy niezależności. Dotyczyło to

⁶⁰ AIPN Wr, 032/214, Pismo do Dyrektora Departamentu XI MBP w Warszawie, Wrocław 24 IV 1953 r., k. 138.

⁶¹ AIPN Wr, 032/214, Pismo Naczelnika Wydziału XI do Szefów PUBP, Wrocław 2 V 1953 r., k. 142.

⁶² Już trzy lata później, 17 IV 1956 r. cały materiał dotyczący akcji ślubowania trafił na półki archiwum z adnotacją, że materiały te nie będą wykorzystywane ze względu na ich „nieaktualność”, zob. AIPN Wr, 032/214, Notatka informacyjna, dotycząca teczki z materiałami w sprawie ślubowania księży na wierność Polsce, Wrocław 17 IV 1956 r., k. 4.

partii satelickich, organizacji młodzieżowych oraz właśnie związków wyznaniowych z Kościołem katolickim na czele.

Gdy przyjrzyć się zaangażowaniu w wymienione powyżej wielkie akcje władz (amnestia – wymiana pieniędzy z 1950 r. – akcja przeprowadzenia ślubowania), dostrzec można ciekawą ewolucję, jeśli idzie o miejsce w nich aparatu bezpieczeństwa, który stopniowo usuwał się w cień zachodzących wydarzeń, co bynajmniej nie oznaczało spadku jego znaczenia. W 1947 r. przeprowadzenie ustawy amnestyjnej zostało wprost oddane w ręce bezpieki, która występowała oficjalnie jako organ władzy. Jesienią 1950 r. dla zewnętrznego obserwatora funkcjonariusze UB mogli występować w charakterze ochrony głównych realizatorów wymiany, czyli pracowników NBP⁶³. W 1953 r. oficjalnie akcję ślubowania przygotowywały organa administracji na poziomie rad narodowych, ze szczególnym uwzględnieniem pionu do spraw wyznań. Jak więc widać starano się ograniczać publiczną obecność służb specjalnych w życiu społecznym, politycznym czy gospodarczym. Polska miała kojarzyć się z państwem demokratycznym (choć ustrój ten dookreślano pojęciem „ludowy”), zarządzanym przez powołane do tego konstytucyjne organa administracji, a nie reżimem opartym na służbach specjalnych. Ukoronowaniem tego procesu będzie likwidacja w 1956 r. odrębnego ministerstwa i „ukrycie” Służby Bezpieczeństwa w strukturach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

Przygotowanie i wprowadzenie jednej z części dekretu z 9 II 1953 r. pokazuje jednak właściwe realia funkcjonowania systemu, w którym aparat represji miał wiele możliwości wpływania na politykę państwa. W opisywanym przypadku objawiało się to przede wszystkim w decydowaniu o selekcji duchownych, ich kwalifikowaniu do różnych kategorii (pozytywny, wrogi, neutralny – ta nomenklatura ulegała przekształceniom w kolejnych dekadach), a więc o tym, jak będą traktowani. To swoiste wydawanie certyfikatów „lojalności” było jedną z najważniejszych prerogatyw, wpływających na umiejscowienie bezpieki w strukturze zarządzania państwem, opartym przecież na systemie nomenklatury. Zarządzający Polską komuniści zdali sobie z tego sprawę, ograniczając możliwość werbowania przez służby jako tajnych współpracowników członków partii komunistycznej czy też prowadzenia wobec nich działań operacyjnych⁶⁴.

⁶³ Robert Klementowski, *Zabezpieczenie ustawy o zmianie systemu pieniężnego*, [w:] *Od wymiany do wymiany. Banknoty polskie 1945–1995*, red. *idem*, Maciej Szymczyk, *Duszyniki-Zdrój*, Wrocław–Warszawa 2021, s. 53–66.

⁶⁴ Zasadę tę przyjęto wprawdzie po 1956 r., ale co najmniej od 1954 r. o próbie werbunku czy rozpracowywaniu członka PZPR przez UB należało informować I sekretarza KW PZPR.

Kolejną rzeczą jest kwestia sposobu, w jaki bezpieka realizowała dekret, wyraźnie podporządkowując selekcję pod potrzeby służby – ochronę własnych współpracowników, stworzenia perspektywy działań operacyjnych na przyszłość, a więc wpływania na zachowania konkretnych ludzi, często wbrew planom innych struktur państwa. Urząd Bezpieczeństwa wychodził więc tutaj poza rolę organu karzącego, represjonującego na rzecz aktywnego prowadzenia polityki (w tym przypadku lokalnej). W przekonaniu autora wynikało to z coraz większej świadomości, iż w sprawowaniu władzy najistotniejsze jest posiadanie informacji, możliwość wpływania na jednostkę, nadzór, czyli generalnie działania o charakterze profilaktycznym (rozmowy ostrzegawcze, ograniczenie dostępu do zawodu, nauki, swobody poruszania się, kompromitowanie w środowisku), a nie brutalna siła.

Istnieje bogata literatura, kształtująca wizerunek Kościoła jako instytucji podlegającej wyjątkowym na tle społeczeństwa i długofalowym represjom. Przywołuje się zarówno przykłady polityki państwa, zmierzające do podporządkowania duchowieństwa, jak i indywidualne losy księży świeckich, zakonników i zakonnic, aresztowanych, torturowanych, skazywanych na długoletnie wyroki więzienia czy nawet karę śmierci. W przekonaniu autora należy szczególnie mieć w pamięci losy i cierpienie indywidualnych ofiar systemu, które nie mogą stać się parawanem dla całego środowiska, podchodzącego do obowiązków (nakazów, zakazów), nakładanych przez państwo w bardzo różny sposób. Odtworzenie motywacji działań człowieka po wielu latach jest nader ryzykownym przedsięwzięciem, by nie rzec niemożliwym. W istocie rzeczy bowiem badacze mają do dyspozycji jedynie poszlaki, ogólną wiedzę o psychologii człowieka i ewentualnie doświadczenie w analizie podobnych przypadków z przeszłości. Wymaga to m.in. prowadzenia badań podstawowych, dzięki którym poszerzamy wachlarz możliwych działań człowieka postawionego wobec opresyjnego systemu. Niewątpliwie pomóc w tym może także obraz, jaki wyłania się z materiału zbieranego przez terenowy aparat bezpieczeństwa podczas akcji ślubowania na wierność państwu w 1953 r. Z zachowanych notatek, doniesień agenturalnych wyłania się szerokie spektrum możliwych reakcji, zresztą podobnie jak w przypadku innych „regulacji prawnych”, uderzających w funkcjonowanie duchowieństwa (np. zakładanie ksiąg inwentaryzacyjnych). Od jawnego, publicznie prezentowanego oporu po przypadki bezwarunkowego podporządkowania lub załamania się. Przykładem tego jest sytuacja z powiatu lwóweckiego, w którym aparat przemocy wytypował dwóch duchownych

do przymusowego przeniesienia za dotychczasową postawę – księży Bernarda Pyclika i Antoniego Kija. Ten pierwszy pozostając wiernym swoim poglądom, za karę został przeniesiony na inną parafię. Drugi z nich, zastraszony, podpisał zobowiązanie do współpracy jako informator ps. „Strzecha”⁶⁵.

Na terenie województwa wrocławskiego odmówiła udziału w ślubowaniu jedynie znikoma część księży, z czego nie należy jednak wyciągać zbyt jednoznacznych i pochopnych wniosków. Zachowane opisy w materiałach aparatu bezpieczeństwa wskazują na te motywacje, szczególnie interesujące dla władz (jako dowód upadku moralnego, obłudy itd. środowisk kościelnych). Pojawiło się na przykład wiele doniesień dotyczących obaw o zachowanie stanowiska (proboszczowie). Co gorsze donoszono o dyskusjach na temat możliwości objęcia nowych, „lepszycy” parafii kosztem ofiar władz (jak szeptano, ksiądz Lagosz miał mieć wykaz placówek, o które można się ubiegać⁶⁶). Poza tym miały zacząć się kłótnie między „księżmi-patriotami” o co większe parafie, doszło nawet do „wyzwisk między Boczkim a Sznipem” – jak donosił informator ps. „Klon”⁶⁷. Czasami odnieść można wrażenie, że kapłani są zaskoczeni, iż władze są na tyle zdeterminowane, by skorzystać ze swoich uprawnień (zwłaszcza gdy okazało się, że przynależność do organizacji nie zapewni ochrony), krnąbrnych księży usuwa, aresztuje i stawia przed sądem. Zachowania większości duchownych określić można jako realistyczne, być może wyrachowane, wynikające ze świadomości, że czynny opór musi pozostać jedynie pustą demonstracją. Tylko gdzieś przez donosy przeziara ironiczne wręcz podejście do sytuacji, w jakiej się znaleźli, co pokazuje zwykły ludzki wymiar ich losów.

Na postawy duchownych wpływ miały bez wątpienia trzy kwestie. O jednej z nich wspomniano już wyżej, mianowicie o działaniach ze strony szeroko rozumianego aparatu represji. Poza tym, jak wszyscy obywatele podlegali wpływom propagandy (media, organizacje). Podejmowanie działań, które skutkowały represjami ze strony państwa, było więc trudne i wymagało nie tylko odwagi. Wiąże

⁶⁵ Robert Klementowski, *Urząd Bezpieczeństwa w powiecie Lwówek Śląski (1945–1956)*, Wrocław 2006, s. 207–212.

⁶⁶ AIPN Wr, 032/214, Doniesienie agenturalne informatora ps. „Prawdziwy”, Wrocław 16 IV 1953 r., k. 247.

⁶⁷ AIPN Wr, 032/214, Doniesienie agenturalne informatora ps. „Klon”, Wrocław 25 IV 1953 r., k. 240–241.

się bowiem ściśle z osobistymi doświadczeniami okresu wojny i zachodzącymi przeobrażeniami w świadomości społecznej⁶⁸.

Nie możemy przy tym zapominać, że mówimy o środowisku ludzi dojrzałych lub bardzo dojrzałych (urodzonych na przełomie wieków, a więc 50-, 60-latków), relatywnie dobrze wykształconych. Cenili pozycję społeczną, jaką zajmowali, tym bardziej że w większości doświadczyli już represji ze strony wrogiej im machiny państwa (okupacja i represje ze strony faszystów i bolszewików). W porównaniu z czasami okupacji oczekiwania ze strony państwa mogły wydawać się znośne (wystarczyło nieangażowanie się w politykę, wykonywanie poleceń administracyjnych, by zachować lokalną pozycję). Kwestią wartą dyskusji jest odpowiedź na pytanie, czy i do jakiego stopnia były oczekiwania wobec duchownych, by stawali się liderami społecznego oporu (czego władze się obawiały, wskazując wielokrotnie na lokalny autorytet kapłana).

I w końcu rzecz nie bez znaczenia dla każdej organizacji o charakterze hierarchicznym. Od 1951 r. na czele Kościoła na Dolnym Śląsku stanął jako wikariusz kapitulny ksiądz Kazimierz Lagosz⁶⁹. Spędziwszy kilka miesięcy w więzieniu (od października 1949 do lutego 1950 r.), stał się przez kolejne lata posłusznym wykonawcą poleceń władz państwowych, czego także wymagał od podległych sobie kapłanów. Dla księży diecezjalnych, w przeciwieństwie do zakonnych (ci mieli oparcie we własnych zgromadzeniach), oznaczało to, że w ewentualnym sporze z władzami nie mogli liczyć na wsparcie kurii. Funkcjonariusze UB byli tego w pełni świadomi, rezydent „Kozłowski” z Wrocławia donosił 23 IV 1953 r. o plotkach wśród duchowieństwa o stanowisku ordynariusza wrocławskiego, który dał jasno do zrozumienia, iż kto nie zostanie zaproszony do ślubowania, nie będzie mógł pełnić żadnego stanowiska na terenie archidiecezji. Bez względu na prawdziwość tej plotki, istotne jest to, iż takie głosy się pojawiały, stąd wśród duchownych obawy o zajmowane stanowiska⁷⁰. Zdecydowane działania władz wobec duchownej

⁶⁸ Określić je można jako bardziej lewicowe, niż się dzisiaj wydaje, zarówno programy polityczne socjalistów (z PPS), jak i ludowców (z PSL) pod koniec wojny przewidywały szereg reform podważających ustrój II RP. Nacjonalizacja przemysłu, rozwijanie spółdzielczości, reforma rolna nie budziły przecież kontrowersji. Dotyczyły to także miejsca duchownego w życiu społecznym (co może bardziej widoczne było w mieście, gdzie presja społeczności tradycyjnej nie była tak silna, jak na wsi).

⁶⁹ Zob. Bogaczewicz, *WUBP*.

⁷⁰ AIPN Wr, 032/214, Doniesienie agenturalne informatora, ps. „Kozłowski”, Wrocław 23 IV 1953 r., k. 238. Mówi to wiele o stanie psychicznym środowiska, które jak widać przyjmowało za możliwe pojawienie się takiego zagrożenia.

hierarchii (aresztowania i wyroki więzienia dla biskupów) nie pozostawiały złudzeń, co można uczynić z prostym proboszczem. Stąd wspomniana postawa realizmu, którą dostrzec można już było kilka dni po zakończeniu ślubowania, w trakcie zorganizowanych przez kurie wrocławską konferencjach w Jeleniej Górze i Kłodzku (archiprezbiteriaty) na temat spółdzielczości produkcyjnej. Karnie stawili się na nie wszyscy księża z okolicznych dekanatów, nie odnotowano żadnych krytycznych wystąpień, a Wydział XI WUBP we Wrocławiu mógł zameldować do Warszawy, że nastrój na konferencjach był „bardzo pozytywny”⁷¹.

Badania podstawowe, oparte na źródłach, w tym opisywany przebieg części realizacji dekretu z 9 II 1953 r. powinny nas przekonywać, że nauka nie może odwoływać się do uproszczeń, charakterystycznych dla publicystyki czy działań popularyzatorskich opartych na schemacie bohatera-zdrajcy i odpowiedzialności zbiorowej. Pamiętać musimy o tym, że protagonistami dokumentów źródłowych bywają zazwyczaj przypadki skrajne (zdecydowany opór bądź bezwarunkowa lojalność), budzące podobnie głębokie emocje. Większość nie mieszcząca się w tych ekstremach jest zazwyczaj przemilczana, nie istnieje w polityce historycznej, a w skrajnych przypadkach podejrzewana o lojalność wobec władz. To też jest nieplanowany spadek po działaniach szeroko rozumianego aparatu represji.

⁷¹ AIPN Wr, 032/214, Pismo do Dyrektora Departamentu XI MBP w Warszawie, Wrocław 24 IV 1953 r., k. 138.

Aneks

Tabela 3. Wykazy duchownych dopuszczonych i niedopuszczonych do głosowania wedle powiatów (imię, nazwisko, rok urodzenia, stanowisko, uwagi autora oraz w cudzysłowie ewentualny komentarz funkcjonariuszy UB)

Bystrzyca⁷²
Dopuszczeni w I turnusie
Antoni Łopaciński, 1907, dziekan dekanatu Bystrzyca Kłodzka, „pozytywny”
Wiktor Kwapiński, 1885, proboszcz parafii w Międzylesiu, kapelan szpitala w Międzylesiu. Nie pojechał na ślubowanie z powodu choroby, przesłał usprawiedliwienie.
Józef Markusik, 1893, autochton, emeryt zamieszkały w Łądku Zdroju
Konstanty Daćko, 1903, administrator parafii Różanka Wieś
Feliks Bujalski, 1888, administrator parafii Gorzanów, członek OKK przy ZBoWiD. UB proponowało przenieść go na placówkę Szewce.
Henryk Wieśniak, 1909, administrator parafii Wójtowice
Józef Jastrzębski, 1908, administrator parafii Domaszków
Stanisław Synówka, 1912, proboszcz parafii Wilkanów
Walerian Bulec, 1909, administrator parafii Idzików
Dopuszczeni w II turnusie
Feliks Szeliga, 1911, administrator parafii Stary Waliszów, członek OKK przy ZBoWiD
Edward Skotnicki, 1915, administrator parafii Międzylesie. Nie pojechał na ślubowanie z powodu choroby.
Michał Lewicki, 1896, proboszcz parafii Trzebieszowice. Na liście do przeniesienia jest Szymon Lewicki, z parafii Drogosław (koło Nowej Rudy), którego UB proponowało przenieść na placówkę Gądkowice (powiat milicki).
Bronisław Kaczanowski, 1907, administrator parafii Stronie Śląskie. Dopuszczony, pomimo że znajdował się na liście księży do przeniesienia.
Marian Walas, 1925, wikary parafii Bystrzyca Kłodzka
Władysław Makarczuk, 1899, proboszcz parafii Roztoki, członek OKK przy ZBoWiD
Niedopuszczeni
Jan Kulpa, 1909, proboszcz parafii Łądek Zdrój

⁷² W zestawieniu stworzonym w marcu 1953 r. zabrakło księdza Dudzikowskiego, proboszcza parafii Łomnica oraz wikarego parafii Bystrzyca Władysława Pomiotki, wskazanego do przeniesienia, zob.: AIPN Wr, 032/214, Wykaz księży z terenu województwa wrocławskiego w nawiązaniu do akcji składania ślubowań na wierność Państwu, Wrocław 26 III 1953 r., k. 60–61; Meldunek specjalny nr 1 do Naczelnika Wydziału XI WUBP we Wrocławiu, Bystrzyca 13 IV 1953 r. k. 166.

Bolesławiec⁷³
Dopuszczeni w I turnusie
Wilhelm Boczek, 1907, dziekan dekanatu, Bolesławiec. UB proponował przeniesienie go na placówkę do Wrocławia (św. Maurycego).
Leon Młynarski, 1911, proboszcz parafii Raciborowice, „wrogo nie występuje”
Maksymilian Lampka, 1891, autochton, proboszcz parafii Kraśnik Dolny, „wrogo nie występuje”
Bolesław Orłowski, 1903, proboszcz parafii Tomisław, członek OKK przy ZBoWiD
Bolesław Balicki, 1897, autochton, proboszcz parafii Nowogrodzic, „wrogo nie występuje”
Dopuszczeni w II turnusie
Zdzisław Semenec, 1913, proboszcz parafii Gierałtów, „wrogo nie występuje”
Stefan Kukielczyński, 1910, proboszcz parafii Gromadka, „wrogo nie występuje”
Stefan Zieliński, wikary parafii Bolesławiec, „wrogo nie występuje”
Cyryl Lewalski, 1886, prefekt w stanie spoczynku, kapelan zakonu ss. adoratorek, rezydent w Bolesławcu
Niedopuszczeni
Jan Czaplinski, 1925, ksiądz wikary parafii w Bolesławcu
Karol Żurawski, 1903, proboszcz parafii Tomaszów Bolesławiecki. Znajdował się na liście księży do przeniesienia.
Jan Schmidt, 1908, autochton, ksiądz administrator parafii Wykroty. Znajdował się na liście księży do przeniesienia.
Dzierżoniów
Dopuszczeni w I turnusie
Alojzy Górecki, 1910, proboszcz parafii Dzierżoniów Górny, członek OKK przy ZBoWiD
Piotr Łacki, 1911, proboszcz parafii Gilów, sympatyk OKK przy ZBoWiD
Aleksander Styczek, 1906, proboszcz parafii Piława Dolna, członek OKK przy ZBoWiD
Antoni Trzeciak, 1901, proboszcz parafii Bielawa Dolna, dziekan dekanatu dzierżoniowskiego, członek OKK
Karol Jerzy, 1876, kapłan szpitala w Bielawie, członek OKK przy ZBoWiD. Nie pojechał na ślubowanie ze względu na stan zdrowia.

⁷³ W zestawieniu z 13 II 1953 r. z PUBP w Bolesławcu figuruje jeszcze wikary parafii Bolesławiec, ksiądz Franciszek Hanek, który nie znalazł się w wykazie Komisji, AIPN Wr, 032/216, t. 1, [Pismo do Wydziału XI WUBP we Wrocławiu], Bolesławiec 13 II 1953 r., k. 20.

Józef Jaskułowski, 1902, proboszcz parafii Pieszyce, „członek komisji intelektualistów”
Albin Wolny, 1907, proboszcz parafii Niemcza, „wrogo nie występujący”
Jan Dworżański, 1915, z zakonu reformatów, proboszcz parafii Łagiewniki, „wrogo nie występujący”
Władysław Dziendziora, 1917, karmelita, proboszcz parafii Ostroszowice, „wrogo nie występujący”
Dopuszczeni w II turnusie
Ginter Ćwięczek, 1910, proboszcz parafii Jordanów (Dzierżoniów) „wrogo nie występujący”
Zygmunt Wiśniewski, 1882, proboszcz parafii Bielawa Górna, „wrogo nie występował”. Nie pojechał na ślubowanie z powodu choroby, przysłał usprawiedliwienie.
Niedopuszczeni
Jan Melc, 1884, autochton, zastępca dziekana (dekanatu w Świdnicy), proboszcz parafii Kielczyn
Kazimierz Świątkiewicz, 1909, proboszcz parafii Jażwina. Na liście księży do przeniesienia.
Józef Listopad, 1916, proboszcz parafii Dzierżoniów Dolny. Na liście księży do przeniesienia.
Góra Śląska⁷⁴
Dopuszczeni w I turnusie
Antoni Chmielewski, 1906, dziekan, proboszcz parafii Góra Śląska, sympatyk OKK
Alojzy Schmidt, 1918, proboszcz parafii Czernina, „bierny”
Bronisław Ilnicki, 1908, proboszcz (administrator) parafii Siciny, członek OKK
Henryk Konarski, 1903, proboszcz (administrator) parafii Osetno, członek OKK
Józef Szyca, 1903, proboszcz parafii Wąsocz, „oficjalnie wrogo nie występuje”
Władysław Chmielewski, 1905, proboszcz (administrator) parafii Chrościna, „bierny”
Dopuszczeni w II turnusie
Kazimierz Walków, 1914, ksiądz prefekt z parafii Góra Śląska, członek OKK
Niedopuszczeni
Józefa Swojka, 1911, administrator parafii Chrościna

⁷⁴ AIPN Wr, 032/214, Lista obecności księży zaproszonych do składania ślubowania, [Wrocław 14 IV 1953 r., k. 103; Wykaz księży z terenu województwa wrocławskiego w nawiązaniu do akcji składania ślubowań na wierność Państwu, Wrocław 25 III 1953 r., k. 12–13.

Jelenia Góra⁷⁵
Dopuszczeni w I turnusie
Józef Węgrzyn, 1912, proboszcz parafii wojskowej w Jeleniej Górze, członek OKK przy ZBoWiD
Ferdynand Seweryn, 1914, proboszcz parafii Maciejowa, członek OKK przy ZBoWiD
Jan Matwiejczuk, 1912, proboszcz parafii Janowice, członek OKK przy ZBoWiD
Paweł Nowak, 1903, autochton, proboszcz parafii Karpacz, członek OKK przy ZBoWiD
Dominik Wawrzynowicz, 1889, proboszcz parafii Witków, wicedziakan, „pozytywny”
Stanisław Sendys, 1891, proboszcz parafii Piechowice, członek OKK przy ZBoWiD
Czesław Wehrnsztejn (Wersztajn), 1912, wikary parafii Jelenia Góra, „negatywnie ustosunkowany do rzeczywistości”
Henryk Bobowski, 1917, proboszcz parafii Szklarska Poręba, członek OKK przy ZBoWiD
Leander Drożdżał, 1916, franciszkanin, administrator parafii Kowary. Nie pojechał na ślubowanie ze względu na chorobę, przesłał usprawiedliwienie.
Gerard Kus, 1907, proboszcz parafii Siedlęcín, „bierny”
Kryspin Pluta, 1917, kapelan SS Służebniczek, osiedlony w Szklarskiej Porębie, „bierny”. Nie pojechał na ślubowanie z powodu choroby.
Bronisław Miklasiewicz, 1900, proboszcz parafii Stara Kamienica, „wcześniej wrogi, teraz bierny”
Stanisław Wałachowski, wikary parafii Sobieszów, „bierny”. Nie pojawił się na ślubowaniu, bowiem na stałe wyjechał poza województwo.
Dopuszczeni w II turnusie
Stanisław Jaremczuk, 1921, wikary parafii Jelenia Góra, „bierny”
Leonard Skwarczewski, 1903, wikary parafii Jelenia Góra, „bierny”
Tadeusz Leśniak, 1922, wikary parafii Kowary, „negatywnie ustosunkowany”
Edward Zadęcki, 1912, wikary parafii Karpacz, „chwiejny”
Jacek Brzezik, 1906, kapelan szpitala w Mietkowie, członek OKK przy ZBoWiD
Czesław Przewoźniak, 1910, pijar, wikary parafii Cieplice, „bierny”
Alojzy Michalik, 1883, kapelan szpitala (Cieplice), ksiądz zakonny, „negatywnie nastawiony, ale na zewnątrz nie okazuje tego”
Bolesław Zajęc, 1917, proboszcz parafii Sobieszów, „negatywnie nastawiony, ale nie jest szkodliwy”

⁷⁵ AIPN Wr, 032/214, Notatka służbowa, Jelenia Góra 8 IV 1953 r., k. 256.

Tadeusz Dąbrowski, 1918, wikary parafii Szklarska Poręba, „negatywnie ustosunkowany, ale wrogo nie występuje”
Stanisław Wawszczak, 1913, bernardyn, kapelan ss. boromeuszek, „negatywnie ustosunkowany, ale jawnie wrogo nie występuje”
Franciszek Rychter, 1910, kapelan ss. urszulanek de Notre Dame, „bierny”
Niedopuszczeni
Dominik Kostial, 1880, były dziekan dekanatu
Ludwik Anton, 1914, proboszcz parafii Karpniki, były jezuita. Znajdował się na liście księży do przeniesienia.
Adam Habrat, 1913, z parafii Mysłakowice
Władysław Dzieciół, 1908, pijar, proboszcz parafii Cieplice
Antoni Tarczykowski, wikariusz parafii Cieplice, pijar
Jawor
Dopuszczeni w I turnusie
Michał Nestorowski, 1915, kapucyn, proboszcz parafii Bolków
Ernest Białek, 1913, franciszkanin, proboszcz parafii Jawor
Stanisław Budzan, 1914, franciszkanin, proboszcz parafii Lipa
Stanisław Leja, 1921, franciszkanin, proboszcz parafii Mściwojów
Aleksander Kwaśniak, 1910, franciszkanin, proboszcz parafii Rozтока
Jan Szul, 1907, proboszcz parafii Sady Górne, członek OKK przy ZBoWiD
Józef Urbaniak, 1915, proboszcz parafii Dobromierz, sympatyk OKK przy ZBoWiD
Dopuszczeni w II turnusie
Józef Nestorowski, 1912, wikary parafii Bolków, z zakonu kapucynów
Wacław Siniewicz, 1921, franciszkanin, wikary parafii Jawor
Juliusz Barzycki, 1885, administrator parafii Męcinka
Robert Wajs, 1907, franciszkanin, administrator parafii Słup
Jan Dąbek, 1918, franciszkanin, wikary parafii Jawor
Niedopuszczeni
Jerzy Rumak, 1910, kapucyn, administrator parafii Kwietniki
Zygmunt Majger, 1920, franciszkanin, proboszcz parafii Paszowice

Kamienna Góra
Dopuszczeni w I turnusie
Mieczysław Krzemiński, 1913, dziekan dekanatu Kamienna Góra, członek OKK przy ZBoWiD
Józef Mazur, 1922, wikary parafii Chełmsko Śląskie, „pozytywny”
Wiktor Józefowicz, 1905, proboszcz parafii Marciszów, „bierny”
Władysław Kot, 1906, proboszcz parafii Witków Śląski, „bierny”. Nie pojawił się na ślubowaniu i jak pisano: „nie usprawiedliwił się, podczas akcji ślubowania wyjechał celowo z tego terenu (sprawy rodzinne)”.
Dopuszczeni w II turnusie
Jan Gawino, 1908, proboszcz parafii Chełmsko Śląskie, „bierny”
Czesław Rutkowski, 1916, proboszcz parafii Krzeszów, „bierny”
Mikołaj De Luterotti, narodowości włoskiej, kapelan ss. benedyktynek w klasztorze Krzeszów, „kiedyś występował wrogo, teraz bierny”.
Niedopuszczeni
Bronisław Gawrys, 1900, proboszcz parafii Kamienna Góra
Julian Kowalski, 1885, proboszcz parafii Miskowice
Stanisław Nowak, 1909, proboszcz parafii Leszczyniec. Znajdował się na liście księży do przeniesienia na placówkę Wierzbno-Sobiciska.
Kłodzko⁷⁶
Dopuszczeni w I turnusie
Jan Lach, 1906, administrator parafii Ścinawka Dolna
Alfons Drzymała, 1903, proboszcz parafii Radków
Jan Kania, 1899, proboszcz parafii Jaskowa Dolna
Mikołaj Owsiański, 1910, proboszcz parafii Wojciechowice
Michał Dutkiewicz, 1891, proboszcz parafii Dzikowiec
Emilian Welisz, 1884, wikary parafii Kłodzko
Marian Barg, 1891, proboszcz parafii Polanica Zdrój
Kazimierz Bohusz, 1897, proboszcz parafii Bożków, członek OKK
Józef Welc, 1880, proboszcz parafii Niwa, członek OKK
Antoni Pałka, 1886, wikary parafii Kudowa-Zdrój

⁷⁶ Brak w tym wykazie księdza Michała Koziury z gromady Żelazno, który nie dostał zaproszenia, o czym meldowano 15 kwietnia; AIPN Wr, 032/214, Telefonogram do Naczelnika Wydziału XI WUBP we Wrocławiu, Kłodzko 15 IV 1953 r., k. 162.

Antoni Tytko, 1907, administrator parafii Kłodzko i przeor klasztoru oo. franciszkanów w Kłodzku
Józef Dziemian, 1900, proboszcz parafii Stary Wielisław. UB proponował przenieść go na placówkę Wierzchowice.
Ignacy Szuba, 1887, proboszcz parafii Wojciechowice
Bolesław Pyzik, 1912, proboszcz parafii Ludwikowice Kłodzkie
Jan Poręba, 1911, proboszcz parafii Szalejów Górny. Nie pojechał na ślubowanie z powodu choroby, przesłał usprawiedliwienie.
Herman Gawroński, 1897, proboszcz parafii Ścinawka Górna
Albin Horba, 1895, proboszcz parafii Duszniki Zdrój
Modest Gajewski, 1914, proboszcz parafii Kudowa Zdrój
Dopuszczeni w II turnusie
Jan Karczewski, 1890, wikary parafii Nowa Ruda. Nie pojechał na ślubowanie i nie usprawiedliwił się.
Tomasz Mochoń, 1899, proboszcz parafii Krosnowice
Michał Machnik, 1881, wikary parafii Duszniki Zdrój i administrator parafii Zieleniec. Nie pojechał na ślubowanie ze względu na chorobę, przesłał usprawiedliwienie.
Józef Tokarz, 1900, proboszcz parafii Kudowa Czerмна
Piotr Oślizlok, 1908, proboszcz parafii Jurandów, p.o. dziekana dekanatu kłodzkiego
Marian Szmul, 1917, wikary parafii Wambierzyce
Ryszard Szweda, 1912, wikary kościoła przy klasztorze oo. franciszkanów w Kłodzku
Marek Kolbuszewski, 1910, kapucyn, kapelan ss. sakramentek, Kłodzko
Paweł Molski, wikary parafii Gorzanów ze zgromadzenia sercanów. Na liście nieobecnych na ślubowaniu opisywany jako wikary parafii Sokołówka. W czasie głosowania był nieobecny na terenie województwa, usprawiedliwił go proboszcz.
Niedopuszczeni
Michał Białowąs, 1894, proboszcz parafii Nowa Ruda i p.o. dziekana dekanatu noworudzkiego
Jan Szuba, 1912, superior zakonu jezuitów, administrator parafii Kłodzko
Eustachy Kuśmierz, 1919, wikary parafii Kłodzko
Wojciech Majkowski, 1904, proboszcz parafii Słupiec
Jan Skoczeń, 1912, wikary parafii Kłodzko, jezuita
Edward Jasiewicz, 1913, proboszcz parafii Wambierzyce
Władysław Lupa, 1908, proboszcz parafii Szczytna Śląska, z zakonu oo. misjonarzy

Lubań
Dopuszczeni w I turnusie
Kazimierz Solecki, 1912, administrator parafii Sulików, „wrogo nie występuje”
Tadeusz Malski, 1997, proboszcz parafii Rudzica, „wrogo nie występuje”
Józef Burzyński, 1900, administrator parafii Radzimów, członek OKK przy ZBoWiD. Proponowano by przenieść go na placówkę Leszczyniec.
Mieczysław Kmita, administrator parafii Zawidów, „wrogo nie występuje”
Wacław Brzozowski, 1902, administrator parafii Olszyna, „wrogo nie występuje”
Cyprian Świątek, 1902, proboszcz parafii Leśna, „wrogo nie występuje”
Dopuszczeni w II turnusie
Franciszek Wołoszczuk, 1906, proboszcz parafii Henryków Lubański, „ostatnio wrogo nie występuje”. Nie pojechał na ślubowanie z powodu choroby, przesłał usprawiedliwienie.
Wacław Domański, 1911, administrator parafii Uniegoszcz, „wrogo nie występuje”
Niedopuszczeni
Antoni Wamporzyc, 1919, proboszcz parafii Lubań z zakonu reformatów. UB proponował przeniesienie na placówkę w Brzeziej Łące.
Edmund Jasiak, 1913, proboszcz parafii Siekierczyn. Na liście księży do przeniesienia, tu jako proboszcz parafii Lubań Śląski
Lubin
Dopuszczeni w I turnusie
Jerzy Thoma, 1920, proboszcz parafii Pogorzelska
Józef Szlek, 1913, proboszcz parafii Chocianów
Jan Polański, 1888, proboszcz parafii Rudna
Erwin Ramik, 1912, proboszcz parafii Szklary
Erwin Żołyński, 1912, proboszcz parafii Miłoradzice
Dopuszczeni w II turnusie
Franciszek Piecha, 1912, wikary parafii Lubin
Czesław Guziński, 1908, wikary parafii Chocianów
Ludwik Lis, 1919, proboszcz parafii Brunów
Niedopuszczeni
Andrzej Świda, 1905, dziekan, proboszcz parafii Lubin, zakon salezjanów. Znajdował się na liście księży do przeniesienia.
Józef Grychtolik, 1916, wikary parafii w Lubinie, zakon salezjanów

Legnica
Dopuszczeni w I turnusie
Władysław Semenców, 1914, proboszcz parafii Prochowice
Franciszek Sudoł, 1903, proboszcz parafii Koskowice
Franciszek Bosak, 1913, proboszcz parafii Legnickie Pole
Ferdynand Łukowski, 1909, wikary parafii w Legnicy, autochton. UB proponowało przenieść go na administratora parafii w Bożkowie.
Onufry Stankiewicz, 1917, wikary parafii św. Trójcy w Legnicy
Józef Szpyrna, 1903, wikary w Legnicy
Dopuszczeni w II turnusie
Tadeusz Łączyński, 1913, proboszcz parafii Piotra i Pawła w Legnicy. Nie pojawił się na ślubowaniu, ponieważ w tym czasie był na urlopie poza województwem.
Stanisław Szczepański, 1902, proboszcz parafii Św. Trójcy w Legnicy
Zygmunt Kozłowski, 1916, wikary parafii w Legnicy, franciszkanin
Mieczysław Grzesikowski, wikary parafii w Legnicy
Józef Nieckula, salezjanin, wikary parafii w Legnicy
Niedopuszczeni
Jan Nastalski, 1916, franciszkanin, proboszcz parafii św. Jana w Legnicy
Jan Winiarski, 1912, wikary parafii św. Trójcy w Legnicy
Paweł Łysek, ur. 1917, salezjanin, proboszcz parafii Grzymalin. Znajdował się na liście księży do przeniesienia.
Lwówek Śląski⁷⁷
Dopuszczeni w I turnusie
Jan Czychuła (Czczuła), 1884, proboszcz parafii Włodzice Wielkie, sympatyk OKK przy ZBoWiD
Aureli Fuchs, 1880, proboszcz parafii Grudza, członek OKK przy ZBoWiD. UB proponował przeniesienie go na placówkę Tyniec Mały.
Bolesław Ekiert, 1911, proboszcz parafii Lwówek Śląski, „członek Komisji Intelktualistów”
Zygmunt Majchrzak, 1901, dziekan dekanatu Wleń, „mimo wrogości na zewnątrz nie występuje”

⁷⁷ Nie uwzględniono także wikarego Mieczysława Skowrona, który miał objąć służbę w parafii w Szklarskiej Porębie. Pisał więc do Okręgowej Komisji Księży o załatwienie możliwości przystąpienia do ślubowania, AIPN Wr, 032/214, Pismo księdza Mieczysława Skowrona do Zarządu Okręgowej Komisji Księży we Wrocławiu, Lwówek Śląski 18 IV 1953 r., k. 222.

Paweł Klimański, 1890, proboszcz-emeryt parafii Świeradów-Zdrój, autochton, „wrogo nie występuje”. Nie pojechał na ślubowanie ze względu na chorobę, przysłał usprawiedliwienie.
Władysław Kołcon, 1901, proboszcz parafii Pasiecznik, członek OKK przy ZBoWiD
Ursyn-Józef Ryłko, 1916, proboszcz parafii Zbylutów, „członek Komisji Intelktualistów”
Władysław Monasterski, 1876, proboszcz parafii Chmielęń, „pozytywnie ustosunkowany”
Michał Michniak, 1907, proboszcz parafii Pławna, członek OKK przy ZBoWiD
Dopuszczeni w II turnusie
Marian Hamerski, 1910, proboszcz parafii Świeradów-Zdrój, „bierny”
Antoni Kij, 1916, proboszcz parafii Gryfów Śląski, „wcześniej wrogi, teraz pozytywny”. Dopuszczony, pomimo że był na liście do przeniesienia.
Eligiusz Kozak, 1919, wikariusz parafii Lwówek Śląski, „wcześniej wrogi, teraz pozytywny”
Artur Marynowski, 1896, proboszcz parafii Wojciechów, „bierny”. Nie pojechał na ślubowanie ze względu na chorobę, przysłał usprawiedliwienie.
Eugeniusz Węgrzyn, 1908, proboszcz parafii Wleń, „wcześniej wrogi, teraz członek Komisji Intelktualistów”
Niedopuszczony
Bernard Pyclik, 1896, administrator parafii w Lubomierzu. Na liście księży do przeniesienia.
Milicz
Dopuszczeni w I turnusie
Celestyn Rubaszewski, 1907, proboszcz parafii Milicz, sympatyk OKK przy ZBoWiD
Władysław Niedźwiedzki, 1893, wicedziekan, proboszcz parafii Barkowo, członek OKK przy ZBoWiD. Nie pojechał na ślubowanie ze względu na chorobę, przysłał usprawiedliwienie. UB proponował przenieść go do Brzegu Dolnego.
Józef Pieczonka, 1906, administrator parafii Wierzchowice, „wrogo nie występuje”
Antoni Niezabitowski, 1913, proboszcz parafii Powitno, członek OKK przy ZBoWiD
Józef Mendelewski, 1903, dziekan, proboszcz parafii Prusice, członek OKK przy ZBoWiD
Konrad Sarwa, 1902, wikary parafii Żmigród
Stefan Iwanicki, 1883, proboszcz parafii Korzeńsko, „wrogo nie występuje”
Józef Pisula, 1919, wikary parafii Cieszków, „wrogo nie występuje”
Dopuszczeni w II turnusie
Jarosław Wodonos, 1908, wikary parafii Milicz, członek OKK przy ZBoWiD

Antoni Mankow, 1910, administrator parafii Cieszków, „wrogo nie występuje”
Jan Jarnot, 1921, proboszcz parafii Rudziądz, „wrogo nie występuje”. Był nieobecny na tym terenie podczas akcji ślubowania.
Niedopuszczeni
Paweł Michałek, 1917, ksiądz administrator parafii Sułów, salezjanin. Znajdował się na liście księży do przeniesienia.
Jan Jonaczyk, 1912, administrator parafii Żmigród, salezjanin
Kazimierz Korfanty, 1909, administrator parafii Gądkowice. UB proponowało przenieść go na placówkę Zwrocona (powiat Ząbkowice).
Oława
Dopuszczeni w I turnusie
Roman Pietruski, 1880, proboszcz parafii Minkowice Oławskie, członek OKK przy ZBoWiD
Stanisław Bochenek, 1917, zakon księży misjonarzy, administrator parafii Bystrzyca Oławska, członek OKK przy ZBoWiD. UB proponował przeniesienie go do Bogatyni.
Feliks Oko, 1892, wikary parafii Oława, „obecnie wrogo nie występuje”
Franciszek Wołyniak, 1906, administrator parafii Wierzbno, „pozytywny”. UB proponowało przenieść go na placówkę Jugów.
Wilhelm Dorożyński, 1914, administrator parafii Laskowice Oławskie, „pozytywny”
Dopuszczeni w II turnusie
Jan Marciniak, 1912, proboszcz parafii Marcinkowice, „bierny”
Walerian Wojarski, 1925, wikary parafii Minkowice Oławskie, „bierny”
Kazimierz Niedźwiedź, 1894, administrator parafii Owczary, „chwiejny”
Antoni Liniewicz, emeryt, Jelcz
Niedopuszczeni
Franciszek Kutrowski, 1907, p.o. wicedziekana, Oława, na liście księży do przeniesienia
Kazimierz Makarski, 1914, proboszcz parafii Domaniów
Oleśnica
Dopuszczeni w I turnusie
Józef Tomaszewski, 1893, dziekan, proboszcz parafii Brzezie Łąki, członek OKK przy ZBoWiD. Wedle planów UB proponowano przeniesienie go do Bolesławca.
Bronisław Pacholek, 1910, administrator parafii Zbytowa
Władysław Pyrcak, 1911, proboszcz parafii Długołęka, „oficjalnie wrogo nie występuje”
Ferdynand Wolaszek, proboszcz parafii Poniatowice, „wrogo nie występuje”
Telesfor Pemehuda?, administrator parafii Solniki, „wrogo nie występuje”

Stanisław Urbański, 1919, wikary parafii Oleśnica, „wrogo nie występuje”
Eugeniusz Rychwa, 1909, proboszcz parafii Bierutów, „wrogo nie występuje”
Józef Bzowski, salezjanin, wikary parafii Dobroszyce, „wrogo nie występuje”
Dopuszczeni w II turnusie
Wilhelm Gaj, 1916, wikary parafii Oleśnica, „wrogo nie występuje”
Jerzy Głowacz, 1924?, salwatorianin, administrator parafii Dobroszyce, „wrogo nie występuje”
Michał Nikolin, salwatorianin, wikary parafii Poniatowice
Niedopuszczeni
Franciszek Rozwód, 1911, administrator parafii Wabienice
Antoni Reczuch, 1905, były dziekan, proboszcz parafii Oleśnica. Na liście księży do przeniesienia, UB proponowało gorszą placówkę w Ścinawie.
Strzelin
Dopuszczeni w I turnusie
Jakub Marszał, 1882, proboszcz parafii Borek Strzeliński, „wrogo nie występuje”
Franciszek Pieczykolan, 1914, administrator parafii Prusy, franciszkanin
Franciszek Bajer, 1911, administrator parafii Przeworno, „wrogo nie występuje”
Paweł Szuflad, 1889, wikary parafii Strzelin, „wrogo nie występuje”
Stanisław Przewoźnik, 1907, proboszcz parafii Jutrzyna, „wrogo nie występuje”
Józef Basista, 1913, proboszcz parafii Gnojna, „wrogo nie występuje”
Władysław Michałkiewicz, 1884, proboszcz parafii Strzelin
Dopuszczeni w II turnusie
Mieczysław Krzemiński, 1910, proboszcz parafii Borów, „wrogo nie występuje”
Wiktor Szczęsny, proboszcz parafii Bożnowice
Jan Kucy, 1909, dziekan, proboszcz parafii Wiązów, „wrogo nie występuje”
Stanisław Drobot, 1915, prefekt wikary w Strzelinie, „oficjalnie wrogo nie występuje”
Niedopuszczeni
Władysław Błaszko, jezuita, w 1952 r. wypuszczony z więzienia, administrator parafii Dankowice.
Syców
Dopuszczeni w I turnusie
Jan Duniec, 1907, proboszcz parafii Twardogóra
Szczepan Czerw, 1900, proboszcz parafii Szczodród
Bronisław Troneczek, 1912, proboszcz parafii Goszcz

Edmund Rozenbajger, 1906, proboszcz parafii Kuźnice
Franciszek Witek, 1915, proboszcz parafii Dziadowa
Dopuszczeni w II turnusie
Adam Cichoń, 1921, wikary parafii Twardogóra
Edmund Jagła, 1913, proboszcz parafii Syców
Zygmunt Ratajczyk, ksiądz rekolekta – misjonarz, Twardogóra
Alfons Maciejewski, 1885, proboszcz (emeryt) parafii Kuźnica
Niedopuszczeni
Bronisław Kozak, 1920, wikary, prefekt parafii w Sycowie
Kazimierz Szewczyk, 1919, proboszcz parafii Międzybórz
Środa Śląska
Dopuszczeni w I turnusie
Jakub Stejner, 1897, dziekan parafii Szczepanów, sympatyk OKK przy ZBoWiD
Franciszek Rachel, 1895, proboszcz parafii Świętne, „wrogo nie występuje”
Marcin Zym, 1889, administrator parafii Miękinia, „wrogo nie występuje”. Przesłał usprawiedliwienie, że złożył w Kurii rezygnację z pracy duszpasterskiej.
Władysław Żak, administrator parafii Mrozów, „wrogo nie występuje”
Łukasz Makolądra, 1910, wicedziekan, proboszcz parafii Malczyce, „wrogo nie występuje”
Adam Dziedzic, 1913, proboszcz parafii Kulin, „wrogo nie występuje”
Jacek Muzyka, 1889, administrator parafii Lutynia
Dopuszczeni w II turnusie
Tadeusz Kaliciak, 1923, wikary parafii Szczepanów, „wrogo nie występuje”
Piotr Sobkowicz, 1906, proboszcz parafii Ujazd Górny
Antoni Hoszek (Krauze), 1896, proboszcz parafii Gościsław, autochton, „obecnie wrogo nie występuje”
Józef Gałek, 1911, administrator parafii Osiek, „obecnie wrogo nie występuje”. Nie pojechał na ślubowanie z powodu choroby, przesłał usprawiedliwienie.
Feliks Wójtowicz, administrator parafii Piekary, „wrogo nie występuje”
Niedopuszczeni
Stanisław Gatecki, 1907, proboszcz parafii w Środzie Śląskiej, salezjanin
Stanisław Wrotkowski, wikary parafii w Środzie Śląskiej, salezjanin. Na liście księży do przeniesienia.
Maksymiliana Zacheld, wikary parafii w Środzie Śląskiej

Świdnica
Dopuszczeni w I turnusie
Stefan Helowicz, 1914, ksiądz ekonom, wikary parafii św. Stanisława, Świdnica, „wrogo nie występuje”
Paweł Grudkowski, 1893, administrator parafii Świebodzice, „wrogo nie występuje”
Adolf Szniip, 1906, proboszcz parafii Żarów, członek OKK
Jarosław Chomicki, 1911, proboszcz parafii Jaworzyna Śląska, „wrogo nie występuje”
Władysław Pelc, 1913, proboszcz parafii Wiry, „wrogo nie występuje”
Jan Hanicz (Chanicz), 1901, proboszcz parafii Pszenno, „wrogo nie występuje”
Paweł Nieużyło, 1915, dziekan strzegomski, parafia Strzegom
Alfons Gogol, 1917, administrator parafii Wierzbnno, „wrogo nie występuje”
Józef Rzeczkowski, 1901, proboszcz parafii św. Józefa w Świdnicy
Jan Sidorowicz, 1927, wikary parafii św. Stanisława w Świdnicy
Dopuszczeni w II turnusie
Antoni Romańczuk, 1909, wikary parafii św. Stanisława, Świdnica, „wrogo nie występuje”
Piotr Chomicki, 1917, prefekt wikary parafii Jaworzyna Śląska, sympatyk OKK
Kazimierz Michalewicz, 1906, wikary parafii św. Józefa w Świdnicy, „wrogo nie występuje”
Emil Pisarski, 1912, administrator parafii Jarosów, „wrogo nie występuje”
Kazimierz Kuźnicki, 1914, proboszcz parafii Grodziszczce, „wrogo nie występuje”
Franciszek Pyzner, 1889, proboszcz parafii Rogoźnica, „wrogo nie występuje”
Adolf Suski, 1913, proboszcz parafii Lutomia, „wrogo nie występuje”
Julian Krol, 1877, administrator parafii Witoszów, „wrogo nie występuje”
Niedopuszczeni
Julian Bolek, 1909, ksiądz administrator parafii w Świebodzicach. Znajdował się na liście księży do przeniesienia.
Paweł Nogiel, ksiądz kapelan szpitala ss. elżbietanek, zakonnik, „żadnego stanowiska w duszpasterstwie nie spełnia”
Trzebnica ⁷⁸
Dopuszczeni w I turnusie
Franciszek Czech, 1915, wikary parafii Trzebnica
Józef Jurczyk, 1920, wikary parafii Trzebnica

⁷⁸ AIPN Wr, 032/214, Wykaz księży z terenu województwa wrocławskiego w nawiązaniu do akcji składania ślubowań na wierność Państwu, Wrocław 26 III 1953 r., k. 43–44.

Ludwik Pawlaczyk, 1915, proboszcz parafii Oborniki Śląskie
Ludwik Grzyman, 1903, proboszcz parafii Bukowiec
Franciszek Wawro, 1901, proboszcz parafii Kryniczko
Antoni Baszak, 1889, proboszcz parafii Łozina
Edward Tichy, 1883, proboszcz parafii Trzęsiny(?)
Wacław Zawadzki, 1916, proboszcz parafii Cerekwica
Stanisław Tarasiewicz, 1909, proboszcz parafii Szewce. UB proponował przeniesienie go na placówkę Radzimowo.
Dopuszczeni w II turnusie
Kazimierz Bochenek, 1915, dziekan, proboszcz parafii Trzebnica
Franciszek Niechwiej, 1920, wikary parafii Oborniki Śląskie
Florian Niesłony, 1911, proboszcz parafii Koniewo Wielkie (?)
Ludwik Rybka, 1890, kapelan ss. boromeuszek
Paweł Rosiński, 1888, kapelan szpitala w Trzebnicy
Wołów ⁷⁹
Dopuszczeni w I turnusie
Kazimierz Olszewski, 1889, dziekan parafii w Wołowie
Franciszek Dorożyński, 1891, proboszcz parafii Uraz
Kazimierz Białowas, 1908, proboszcz parafii Wińsko
Michał Wojtas, 1871, proboszcz parafii Dzieszław. Nie zgłosił się z powodu choroby i podeszłego wieku.
Józef Sługocki, 1902, proboszcz parafii Słabno
Edmund Wiącek, 1910, proboszcz parafii Krzelów
Dopuszczeni w II turnusie
Zygmunt Kurzak, 1925, wikary parafii Wołów
Marian Cieślik, 1913, proboszcz parafii Ścinawa. Być może Ścinawa należała do dekanatu wołowskiego, bo administracyjnie w powiecie lubińskim. Gdy UB proponował przenosiny, Cieślik miał być w Brzegu Dolnym, a docelowo wskazywano Miedziankę.
Jan Puk, 1906, proboszcz parafii Brzeg Dolny. Dopuszczony, pomimo że znajdował się na liście księży do przeniesienia.
Kazimierz Grabek, 1914, salwatorianin, proboszcz parafii Bagno

⁷⁹ Ze ślubowania wyłączono księży z nowicjatu księży salwatorianów w Bagnie: Tomasza Klimasza, Mieczysława Kosobudzkiego, Stanisława Wurdzika i Jana Zarebskiego; AIPN Wr, 032/214, Meldunek do Szefa WUBP we Wrocławiu, Wołów 13 IV 1953 r., k. 196.

Jan Blaszcze, 1875, kapelan ss. boromeuszek. Nie pojechał na ślubowanie ze względu na chorobę, przesłał usprawiedliwienie.
Niedopuszczeni
Dominik Augustyński, 1916, proboszcz parafii Chobienia
Wrocław powiat
Dopuszczeni w I turnusie
Józef Mischyszyn, 1904, proboszcz parafii Wierzbice
Ludwik Kacki, 1907, proboszcz parafii Tyniec
Henryk Oziewicz, 1889, proboszcz parafii Chrzęstawa Wielka
Maksymilian Sejfferd, 1882, autochton, proboszcz parafii Widawa
Czesław Jankowski, 1908, proboszcz parafii Strzeblów
Franciszek Piszczor, 1908, proboszcz parafii Kąty Wrocławskie
Justyn Kostek, 1904, bernardyn, proboszcz parafii Jerzmanowo
Jan Mikos, 1887, proboszcz parafii Miłoszyce
Józef Lisiewicz, 1912, proboszcz parafii Gniechowice
Eugeniusz Zegzuła, 1910, wikary parafii Katarzyna
Dopuszczeni w II turnusie
Józef Garbicz, 1888, proboszcz parafii Katarzyna
Rajmund Kozicz, 1883, proboszcz parafii Mianiów Wielki (Mianowo?). UB proponował przenieść go na placówkę Kościelnik.
Jan Śliwa, 1893, proboszcz parafii Smolec
Kazimierz Bartosiewicz, 1907, proboszcz parafii Małkowice
Franciszek Stupak, 1914, proboszcz parafii Żurawina
Roman Kopczyński, 1895, proboszcz parafii Węgry
Józef Łach, 1913, proboszcz parafii Gajków
Niedopuszczeni
Antoni Wieszcak, 1910, proboszcz parafii Sobótka, jezuita. Znajdował się na liście księży do przeniesienia.
Franciszek Cienciwa, ur. 1914, wikary parafii Sobótka, jezuita
Tadeusz Maciejewski, ur. 1912, wikary parafii Sobótka, jezuita

Wałbrzych⁸⁰
Dopuszczeni w I turnusie
Apolinary Wałęga, 1888, proboszcz parafii św. Stróża w Wałbrzychu. Nie pojechał na ślubowanie z powodu choroby, przesłał usprawiedliwienie.
Jan Szyszka, 1914, proboszcz parafii Boguszowice, „wrogo nie występuje”
Mieczysław Pieniążek, 1914, proboszcz parafii Miroszów, „wrogo nie występuje”
Kazimierz Kasperski, 1914, administrator parafii Dziećmorowice, członek OKK przy ZBoWiD
Zygmunt Głowacki, 1907, salezjanin, proboszcz parafii Wolim
Wiktor Kłukus, 1870, kapelan szpitala w Wałbrzychu
Jan Czerwiński, 1904, administrator parafii Piaskowa Góra, członek OKK przy ZBoWiD
Piotr Łacki, 1912, administrator parafii Biały Kamień, „wrogo nie występuje”
Michał Wawro, proboszcz parafii św. Józefa w Wałbrzychu
Tadeusz Babiak, 1903, proboszcz parafii św. Barbary w Wałbrzychu
Witold Hadziewicz, zakon pallotynów, administrator parafii św. Franciszka w Wałbrzychu, „wrogo nie występuje”
Jan Podkopał, 1896, administrator parafii Szczawno-Zdrój, „wrogo nie występuje”
Michał Paprocki, 1869, kapelan ss. urszulanek w Wałbrzychu
Dopuszczeni w II turnusie
Feliks Sztulpa, 1911, zakon oblatów, proboszcz parafii Szczawienko, „wrogo nie występuje”
Eugeniusz Kapusta, 1891, proboszcz parafii Jedlina-Zdrój, „wrogo nie występuje”
Tadeusz Zajkowski, 1927, wikary parafii św. Barbary w Wałbrzychu, „wrogo nie występuje”
Franciszek Chmielak, 1901, wikary parafii św. Struża w Wałbrzychu, „wrogo nie występuje”
Adolf Iwancow, 1910, wikary parafii św. Struża w Wałbrzychu, „wrogo nie występuje”
Jan Kosidowski, 1912, wikary parafii św. Franciszka, z zakonu pallotynów, „wrogo nie występuje”
Niedopuszczeni
Stanisław Żyrkowski, 1915, wicedziekan, proboszcz parafii Głuszycza
Stanisław Mikulski, 1919, wikary parafii św. Franciszka w Wałbrzychu
Jan Młyńczak, 1913, wikary parafii św. Franciszka w Wałbrzychu

⁸⁰ Na liście brakowało Stanisława Żybkowskiego, proboszcza parafii Głuszycza – jest na liście z marca do usunięcia. AIPN Wr, 032/214, Wykaz księży z terenu województwa wrocławskiego w nawiązaniu do akcji składania ślubowań na wierność Państwu, Wrocław 26 III 1953 r., k. 60–61.

Ząbkowice Śląskie⁸¹
Dopuszczeni w I turnusie
Stanisław Dąbrowski, 1899, proboszcz parafii Budzów, członek OKK przy ZBoWiD
Tadeusz Rojek, 1913, proboszcz parafii Kamieniec
Karol Kwaśniewski, 1917, proboszcz parafii Ożary, „wrogo nie występuje”
Adolf Pitynek, 1873, proboszcz parafii Topola, „wrogo nie występuje”. Nie pojechał na ślubowanie ze względu na chorobę, przesłał usprawiedliwienie.
Jan Potępa, 1906, proboszcz parafii Braszowice. Dopuszczony, pomimo że był na liście księży do przeniesienia.
Zdzisław Michalski, 1874, proboszcz parafii Rudnica
Stanisław Cieśliński, 1888, proboszcz parafii Ząbkowice, członek OKK przy ZBoWiD
Szczepan Sudowy (Sadowy?), 1910, administracja parafii Ciepłowodny. UB proponowało przeniesienie do Międzyzlesia.
Kazimierz Palichowski, 1907, proboszcz parafii Złoty Stok
Marian Niewieściuk, 1918, proboszcz parafii Niedźwiednik
Józef Chylak, 1894, wikary parafii Ziębice, członek OKK przy ZBoWiD
Apoloniusz Kowalski, 1885, proboszcz parafii Starczówek?
Stanisław Ganowski, 1909, dziekan, proboszcz parafii Zwrócona, sympatyk OKK przy ZBoWiD. UB proponował przenieść go na placówkę Lubań.
Józef Kapusta, 1917, zakon cystersów, proboszcz parafii Stary Henryków
Stanisław Fietko, 1910, zakon chrystusowców, proboszcz parafii Kszelków
Tomasz Sobieraj, 1896, zakon pallotynów, administrator parafii Przedborowa
Dopuszczeni w II turnusie
Wiktor Malawski, 1880, proboszcz parafii Ziębice
Piotr Rybicki, 1909, proboszcz parafii Lubniów
Maksymilian Nowak, 1912, proboszcz parafii Przyłęk
Józef Puchalik, 1893, proboszcz parafii Bardo Śląskie
Antoni Pławny, 1923, zakon pallotynów, wikary w Ząbkowicach
Henryk Piszkański, 1921, redemptorysta, wikary parafii Bardo Śląskie
Andrzej Urbański, 1906, proboszcz parafii Starczów
Marian Urban, 1873, kapelan ss. boromeuszek
Michał Kułacz, 1875, kapelan ss. franciszkanki misjonarki Marii

⁸¹ W dokumentacji zabrakło księdza Izzydora Lichtera, kapelana ss. urszulanek w Bardzie Śląskim, który oświadczył, że nie pojedzie i nie będzie ślubował. Zob. AIPN Wr, 032/214, Pismo do Naczelnika Wydziału XI WUBP we Wrocławiu, Ząbkowice Śląskie 14 IV 1953 r., k. 180.

Izydor Rychter, 1883, kapelan ss. urszulanek
Franciszek Marcinek, 1875, ksiądz emeryt, Bardo Śląskie
Józef Szwater, 1874, ksiądz emeryt, Bardo Śląskie
Antoni Kamiński, 1914, proboszcz parafii Doboszowice
Niedopuszczeni
Tadeusz Bys, 1907, proboszcz parafii Stoszowice. Znajdował się na liście księży do przeniesienia.
Stanisław Uramowski, 1913, proboszcz parafii w Ząbkowicach oraz rektor pallotynów
Jan Czornych, 1915, proboszcz parafii Stolec. Znajdował się na liście księży do przeniesienia.
Zgorzelec ⁸²
Dopuszczeni w I turnusie
Marian Sumirski, 1907, proboszcz parafii Pieńsk, członek OKK przy ZBoWiD
Alfred Bohm, 1900, proboszcz parafii Krzewina, autochton, „pozytywny”
Mariusz Wojtecki, 1912, administrator parafii Zgorzelec, „negatywnie ustosunkowany, ale wrogo nie występuje”
Dopuszczeni w II turnusie
Stanisław Majocha, 1924, wikary parafii Bogatynia, „bierny”
Niedopuszczeni
Piotra Mrówka, 1914, administrator parafii Bogatynia, były jezuita. Znajdował się na liście księży do przeniesienia.
Julian Rachtan, 1917, administrator parafii Zatonie. Znajdował się na a liście księży do przeniesienia.
Złotoryja
Dopuszczeni w I turnusie
Michał Dunas, 1914, proboszcz parafii Złotoryja, członek OKK przy ZBoWiD
Adam Łańcucki, 1880, dziekan dekanatu Chojnów, członek OKK przy ZBoWiD
Teodor Sawka, 1913, proboszcz parafii Wojcieszów, „wrogo nie występuje”
Henryk Ćwiękowski, 1905, administrator parafii Brennik, członek OKK przy ZBoWiD
Antoni Michałek, 1910, administrator parafii Zagrodno, „wrogo nie występuje”

⁸² W planach UB do przeniesienia pojawia się w tym czasie ksiądz Ludwik Gilewski z parafii Węgliniec, którego proponowano przenieść na wikarego w Oleśnicy. Na tę samą placówkę proponowano przenieść także nowego w województwie księdza Andrzeja Jankowskiego, zob. AIPN Wr, 032/214, Projekt przeniesień, [b.m., b.d.], k. 312.

Dopuszczeni w II turnusie
Bolesław Bos(ś), administrator parafii Pielgrzymka, „wrogo nie występuje”
Józef Zieliński, 1919, wikary parafii Chojnów, „wrogo nie występuje”
Niedopuszczeni
Bolesław Sumisławski, 1910, proboszcz parafii Świerzawa. Na liście księży do przeniesienia
Augustyn Kaczmarczyk, proboszcz parafii Sokołowice
Wrocław miasto
Dopuszczeni w I turnusie
Kazimierz Lagosz, 1888, ordynariusz, Wrocław
Jan Piskorz, 1901, wikariusz generalny, kanonik
Nestor Szukalski, 1884, wikariusz generalny, kanonik
Wacław Jabłoński, 1903, kanonik
Kazimierz Kotula, 1880, kanonik. Nie pojawił się na ślubowaniu. Był po operacji, przesłał zaświadczenie z prośbą o przesunięcie terminu.
Eweryst Dębicki, 1900, profesor Wyższego Seminarium Duchowego (WSD)
Wincenty Urban, 1911, kanonik, profesor WSD
Wacław Szetelnicki, 1916, kanonik, proboszcz parafii przy pl. Staszica 4
Edward Pałys, 1914, wikary parafii przy ul. Próchnika 16
Roman Cisowski, 1895, wikary w parafii św. Bonifacego
Maksymilian Szorek, 1906, salezjanin, proboszcz parafii św. Antoniego
Józef Necek, 1903, salezjanin, proboszcz parafii przy ul. Ludwisarskiej
Mikołaj Hentrych, 1913, proboszcz parafii przy ul. Popowickiej
Franciszek Kozłowski, 1894, przeor zakonu karmelitów bosych, proboszcz parafii przy ul. Ołbińskiej
Stanisław Mazurkiewicz, 1919, wikary parafii przy ul. Jaworowej
Leon Senska, 1921, wikary parafii Oporów
Piotr Jaroszek, 1905, kanonik, proboszcz parafii przy ul. Monte Cassino
Jan Zmora, 1911, wikary parafii przy ul. Grabiszyńskiej
Władysław Plewka-Plewczyński, 1880, proboszcz parafii przy ul. Banacha
Tadeusz Kuntze, 1887, kapelan szpitala
Kazimierz Suchecki, 1915, proboszcz parafii Ołtaszyn. Nie poszedł na ślubowanie z powodu choroby, przesłał usprawiedliwienie.
Leopold Szwankowski, 1903, proboszcz parafii na Brochowie

Henryk Zalewski, 1908, proboszcz parafii w Leśnicy
Stanisław Cichowski, 1888, proboszcz parafii, wicedziekan
Jan Figura, 1883, proboszcz parafii przy ul. Osobowickiej
Antoni Muzyka, 1910, proboszcz parafii przy ul. Kruczej
Włodzimierz Kaparnik, 1919, wikary parafii przy pl. Wolności
Józef Umiński, 1888, kapelan siostr zakonnych przy ul. Czarnoleskiej. Nie pojawił się na ślubowaniu z powodu choroby, przesłał usprawiedliwienie.
Tadeusz Witkos, 1906, pracownik kurii
Czesław Tuzinkiewicz, 1908, wikary parafii przy pl. Wolności
Andrzej Gromadzki, 1908, kanonik, proboszcz przy ul. Bolesława Krzywoustego
Władysław Bodziak, 1911, proboszcz parafii, ul. Elżbiety 1/2
Bolesław Gaweł, 1884, kanonik, członek Rady Kurialnej
Dopuszczeni w II turnusie
Jan Smutek, 1919, wikary parafii św. Bonifacego
Roman Karapczyński, 1898, proboszcz parafii św. Elżbiety
Stefan Zawadzki, 1913, proboszcz parafii św. Eucharystego
Jan Dmochowski, 1902, proboszcz parafii św. Ducha
Marian Staneta, 1923, jezuita, wikary parafii św. Jadwigi
Franciszek Porzycki, 1910, wikary parafii św. Boromeusza
Marian Prasol, 1910, wikary parafii św. Stanisława i Doroty
Dionizy Baran, 1913, wikary parafii św. Krzyża
Stanisław Kijewski, 1905, wikary parafii św. Krzyża
Piotr Lewandowski, 1913, wikary parafii św. Maurycego
Wincenty Tarnogrodzki, 1906, dziekan, proboszcz parafii św. Henryka
Bruno Pokorny, 1908, proboszcz parafii św. Michała na Muchoborze
Emil Porada, 1891, franciszkanin, proboszcz parafii Karłowice
Jan Zaryk, 1899, jezuita, wikary parafii przy Alei Pracy
Marian Tomaszek, 1908, jezuita, proboszcz parafii przy ul. Próchnika
Antoni Kuśnierz, 1910, jezuita, proboszcz kościoła uniwersyteckiego. Dopuszczony, pomimo że był na liście do przeniesienia.
Jan Grabowski, 1914, salezjanin, katecheta
Antoni Stanoch, 1917, salezjanin, wikary parafii przy ul. św. Antoniego
Czesław Pleczeńczyk, 1912, salezjanin, wikary parafii św. Antoniego
Jerzy Machoń, 1911, oblat, wikary przy ul. Popowickiej

Władysław Szolderski, 1884, redemptorysta, wikary parafii przy ul. Wittiga
Jan Piekarski, 1924, redemptorysta, wikary parafii przy ul. Wittiga
Edward Matoga, 1909, karmelita bosy, wikary parafii przy ul. Ołbińskiej
Paweł Calik, 1906, karmelita bosy, wikary parafii przy ul. Ołbińskiej
Kazimierz Borcz, 1921, karmelita bosy, wikary parafii przy ul. Ołbińskiej
Eugeniusz Bielecki, 1921, karmelita bosy, wikary parafii przy ul. Ołbińskiej
Stanisław Łask, 1921, karmelita bosy, wikary parafii przy ul. Ołbińskiej
Adam Jakubek, 1914, kapucyn, wikary przy kościele na ul. Jaworowej
Walenty Pieczka, 1919, misjonarz, wikary parafii św. Józefa
Szczepan Szostak, 1926, wikary parafii św. Rodziny
Adolf Zołczyński (Żóczyński?), 1898, wikary parafii św. Rodziny. UB proponowało przenieść go na stanowisko administratora parafii w Grudzy.
Franciszek Krol, 1915, proboszcz parafii w Brodzi
Jan Skiba, 1916, pracownik Sądu Duchownego
Celestyn Szweda, 1912, jezuita, kapelan ss. elżbietanek. Dopuszczony, pomimo że był na liście do przeniesienia. Tam też występuje jako kapelan szpitala św. Jerzego we Wrocławiu.
Edward Hayto, 1892, dominikanin, administrator
Bronisław Chrostowski, 1904, dominikanin, wikary
Józef Pazdur, 1889, pracownik kurii
Franciszek Hanek, 1921, wikary parafii św. Krzyża
Józef Makłowicz, wikary, rezydent parafii św. Bonifacego
Jan Fiedor, 1922, wikary parafii św. Bonifacego
Edmund Łowiński, 1914, z zakonu misjonarzy, proboszcz parafii na Oporowie ⁸³
Duchowni dopisani osobno, sądzić należy, że jako niedopuszczeni do ślubowania ⁸⁴
Leon Jezierski, WSD
Józef Marcinowski, 1897, rektor WSD. Był na liście duchownych do przeniesienia.
Franciszek Wołczański, 1915, profesor Seminarium Duchownego
Jan Kowal, 1914, proboszcz parafii przy Alei Pracy
Edward Bracisiewicz, 1910, proboszcz parafii przy ul. Bolesława Prusa, salezjanin
Józef Wesoły, 1919, wikariusz parafii przy ul Ludwisarskiej, salezjanin

⁸³ Odręcznie dopisano „nie”.

⁸⁴ AIPN Wr, 032/214, Lista obecności księży zaproszonych do złożenia ślubowania, [Wrocław 17 IV 1953 r.], k. 116.

Stanisław Wójcik, 1903, proboszcz parafii przy ul. Wittiga, redemptorysta
Mieczysław Masłyk, 1916, proboszcz parafii przy ul. Jaworowej, kapucyn
Michał Pająk, 1897, proboszcz parafii przy ul. Krakowskiej, ksiądz zakonny misjonarzy
Kazimierz Bilczewski, 1885, proboszcz parafii przy ul. Traugutta
Józef Lisowski, 1912, wikariusz parafii przy ul. Traugutta
Feliks Kokoszka, 1900, oficjał Sądu Duchownego. Był na liście duchownych do przeniesienia.
Alfred Sabisz, ur. 1906, pracownik Kurii, pomoc duszpasterska w parafii św. Krzyża
Dopisani odręcznie jako prawdopodobnie niedopuszczeni
Edward Pałys, jezuita
Jan Zaryk, jezuita
Machowski, jezuita
Odelga? Franciszkanin
Edmund Łowiński
Wiktor Krusze

Źródło: AIPN Wr, 032/214. Wykazy zostały przedstawione 25 i 26 III 1953 r.

SUMMARY

Modern historiography on the Polish history after 1945 has reached the point when it can move from basic research utilizing the previously classified archives to generalizing reflections. It means that individual events and processes must be considered within a broader context – including the activities of the repressive state apparatus of the communist Poland against religious circles. The Decree of February 9, 1953 on appointments of clergy to church positions was a legal act crowning a broad array of actions aiming at subjugation of the Catholic Church to the communist authorities by forcing the clergy to make a pledge of allegiance to the state, and by gaining influence on filling church positions. This problem is presented through a reconstruction of the realization of the act of making the pledge – on the example of Lower Silesia and from the point of view of the political police. The pledge action was for the security apparatus not only another task within the scope of its responsibilities, but also an opportunity to build up its own position in the power structures of a totalitarian state. In the current study, lists of priests allowed and not allowed to make the pledge were reconstructed; the author describes the selection process of the clergy members, how did the involved priests react and – in the end – what meaning the whole operation had for the security apparatus. Each institution (here: the security apparatus and the Catholic Church) functions on many planes and the consequences of its activities can be divided into short- and long-term. Therefore, the subject of the analysis can be described either in the context of goals set and achieved at that time, or in light of the way in which the considered events are seen in a longer perspective, from the point

of view of history and collective memory – for example, in the context of a stereotypical view that repressions against the Catholic Church were unusually harsh when compared to the whole society.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- Dz.U. R.P. z 1925 r., nr 47, poz. 324, *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dn. 10 II 1925 r.*
- Dz.U. 1946, nr 13, poz. 87, *Dekret z dnia 8 III 1946 r. o majątkach opuszczonych i ponie-mieckich.*
- Dz.U. 1949, nr 45, poz. 334, *Dekret z 5 VIII 1949 r. o ochronie wolności sumienia i wy-znania.*
- Dz.U. 1949, nr 45, poz. 335, *Dekret z dnia 18 VIII 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach.*
- Dz.U. 1950, nr 9, poz. 87, *Ustawa z dnia 20 III 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworze-niu Funduszu Kościelnego.*
- Dz.U. 1953, nr 10, poz. 32, *Dekret z dnia 9 II 1953 r. o obsadzaniu duchownych urzędów kościelnych.*
- Monitor Polski Nr A-43, poz. 522, *Zarządzenie Nr 61 Prezesa Rady Ministrów w sprawie wykonania dekretu o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych*, Warszawa, 5 V 1953 r.
- Bernacki Włodzimierz, *Państwo komunistyczne wobec Kościoła. Perspektywa doktry-nalna*, [w:] *Stosunki państwo–Kościół w Polsce 1944–2010. Studia i materiały*, red. Rafał Łatka, Kraków 2013, s. 16–23.
- Bogaczewicz Stanisław Antoni, *Ustanowienie ks. Kazimierza Lagosza wikariuszem ka-pitulnym i działania aparatu bezpieczeństwa wobec Kurii wrocławskiej w latach 1951–1956*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa wobec kurii biskupich w Polsce*, red. Adam Dziurok, Warszawa 2009.
- Bogaczewicz Stanisław Antoni, *WUBP/WUdsBP we Wrocławiu w walce z Kościołem rzymskokatolickim i wolnością wyznania. Zarys zagadnienia*, [w:] *Urząd Bezpie-czeństwa na Dolnym Śląsku 1945–1956. Z badań nad organizacją i działalnością aparatu bezpieczeństwa*, red. Robert Klementowski, Krzysztof Szwaagrzyk, Wrocław 2012, s. 168–198.
- Chmielecki Piotr SCJ, *Sposoby walki z Kościołem w PRL w latach czterdziestych i pięć-dziesiątych XX wieku*, „Sympozjum”, 31 (2019), 1, s. 285–306.
- Dudek Antoni, Gryz Ryszard, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2003.
- Dziurok Adam, *Kruczoizacja. Polityka władz partyjno-państwowych wobec Kościoła katolickiego w latach 1945–1956 w województwie śląskim/katowickim*, Katowice 2012.

- Gruczyński Krzysztof S., *Biskup trudnych czasów: w 100 rocznicę urodzin biskupa Michała Klepacza*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 2 (1993), s. 27–38.
- Gryz Ryszard, *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego w woj. kieleckim (1945–1956)*, „Dzieje Najnowsze”, 30 (1998), 1, s. 165–171.
- Guzewicz Wojciech, Moszczyński Leszek, *Postawa księży katolickich wobec komunistów na Suwalszczyźnie w świetle dokumentów organów bezpieczeństwa (1945–1953)*, „Civitas et Lex”, 9 (2016), 1, s. 75–89.
- Kamila Piotr, *Kościół katolicki a państwo komunistyczne – spojrzenie na spór doktrynalny*, [w:] *Stosunki państwo – Kościół w Polsce 1944–2010. Studia i materiały*, red. Rafał Łatka, Kraków 2013, s. 11–15.
- Klementowski Robert, *Urząd Bezpieczeństwa w powiecie Lwówek Śląski (1945–1956)*, Wrocław 2006.
- Klementowski Robert, *Zabezpieczenie ustawy o zmianie systemu pieniężnego*, [w:] *Od wymiany do wymiany. Banknoty polskie 1945–1995*, red. Robert Klementowski, Maciej Szymczyk, Duszniki-Zdrój, Wrocław–Warszawa 2021, s. 53–66.
- Kopiczko Andrzej, *Rządca diecezji warmińskiej ks. Wojciech Zink a władze partyjno-państwowe (1951–1953). Zarys problematyki*, „Studia Elbląskie”, 20 (2019), s. 109–126.
- Kowalczyk Krzysztof, *W walce o rząd dusz. Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956*, Szczecin 2003.
- Krawczyk Michał, *Działalność Urzędu do Spraw Wyznań w zakresie tworzenia i obsady stanowisk kościelnych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie”, 97 (2013), s. 143–167.
- Krukowski Józef, *Represyjność prawa polskiego w zastosowaniu do Kościoła katolickiego w latach 1944–1956*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 9 (1999), 2, s. 5–22.
- Łatka Rafał, Marecki Józef, *Kościół katolicki w Polsce rządzonej przez komunistów*, Warszawa 2017.
- Marecki Józef, *Stosunki państwo – Kościół w Polsce w okresie stalinowskich represji*, [w:] *Stosunki państwo – Kościół w Polsce 1944–2010. Studia i materiały*, red. Rafał Łatka, Kraków 2013, s. 25–39.
- Mazurkiewicz Dariusz, *Wpływ państwa na obsadę stanowisk kościelnych w latach 1950–1972 na przykładzie działań administracji wyznaniowej w Zielonej Górze wobec kościoła gorzowskiego*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 11 (2008), s. 255–278.
- Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*, red. Adam Dziurok, Warszawa 2004.
- Noszczak Bartłomiej, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego 1953–1956*, Warszawa 2008.
- Piasecka Justyna, *Stosunki między Kościołem rzymskokatolickim i państwem w Polsce w latach 1944–1953*, [w:] Anna Kozłowska, Tadeusz Markiewicz, Justyna Piasecka, *Stosunki między państwem a Kościołem rzymskokatolickim w czasach PRL*, red. Andrzej Chojnowski, Marcin Kula, Warszawa 1998 (Fasciculi Historici Novi, 1), s. 9–68.

- Rezler Tomasz, *Konkordat z 1925 roku – podstawa funkcjonowania kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej*, „Acta Eresmiana”, 13 (2016), s. 36–57.
- Sikorski Juliusz, *Kościół rzymskokatolicki na ziemi lubuskiej w obliczu dekretu z dnia 9 lutego 1953 r.*, [w:] *Władze wobec kościołów i związków wyznaniowych na Środkowym Nadodrzu w latach 1945–1956*, red. Edyta Wojcieszek, Poznań 2012, s. 73–82.
- Słodkowski Grzegorz, *Działania aparatu bezpieczeństwa w Starachowicach wobec Kościoła Rzymskokatolickiego w latach 1945–1956. (Zagadnienia organizacyjne i personalne Kościoła)*, „Studia Sandomierskie”, 24 (2017), s. 35–78.
- Stanaszek Bogdan, *Diecezja sandomierska w powojennej rzeczywistości politycznej 1945–1967. Problematyka personalno-organizacyjna*, t. 1, Sandomierz 2006.
- Stefaniak Janusz, *Duchowieństwo katolickie wobec władz państwowych w województwie białostockim w latach 1945–1956 (przeгляд problemu)*, „Studia Podlaskie”, 10 (2000), s. 147–163.
- Stefaniak Janusz, *Postawy duchowieństwa katolickiego wobec systemu komunistycznego w województwie gdańskim w latach 1948–1956. Zarys problemu*, „Studia Pelplińskie”, 2017, s. 373–389.
- Sychowicz Krzysztof, *Władze komunistyczne wobec Kościołów i związków wyznaniowych w województwie białostockim w latach 1944–1975*, Białystok 2013.
- Śmierchowski-Wachocz Dariusz, *Zielonogórska Służba Bezpieczeństwa wobec Kościoła gorzowskiego w latach 1971–1990*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archivalny”, 16 (2009), s. 173–209.
- Talarek Kazimierz, *Diecezja tarnowska w latach 1945–1970: problemy personalno-organizacyjne*, Tarnów 2012.
- Tylec Piotr, *Spór o obsadę personalną parafii Kraśnik i Janów Lubelski w okresie stalinowskim*, „Studia Sandomierskie”, 20 (2013), 1, s. 181–196.
- Urząd do spraw Wyznań – struktury, działalność, ludzie. Tom 1: Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności*, red. Rafał Łatka, Warszawa 2020.
- Włodarczyk Edyta, *Wpływ aparatu państwowego na obsadę stanowisk kościelnych w Kościele Ewangelicko-Augsburskim w latach 1945–1964*, [w:] *Zgromadzenia stanowe i organy przedstawicielskie w dziejach. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Marianowi Józefowi Ptakowi*, red. Józef Koredczuk, Paweł Wiązek, Wrocław 2020 s. 433–447.
- Wrona Janusz, *Postawy adaptacyjne duchowieństwa wobec władzy w okresie PRL*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis – Studia Politologica”, 9 (2013), s. 46–55.
- Żaryn Jan, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1944–1989*, Warszawa 2003.
- Żaryn Jan, *Kościół a władza w Polsce 1945–1950*, Warszawa 1997.
- Żurek Robert, *Kościół rzymskokatolicki w Polsce wobec Ziem Zachodnich i Północnych 1945–1948*, Szczecin–Warszawa–Wrocław 2015.

O AUTORZE

Robert Klementowski, ur. 1971, doktor habilitowany nauk historycznych, doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa i literaturoznawstwa, profesor nadzwyczajny na Uniwersytecie Wrocławskim (Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej). Autor ponad 130 publikacji z zakresu historii politycznej i gospodarczej XX w., antropologii pamięci, historii literatury, w tym monografii: *Modelowe boksowanie ze światem. Polska literatura fantastyczna na przełomie lat 70. i 80.* (Toruń 2003), *W cieniu sudeckiego uranu. Kopalnictwo uranu w Polsce w latach 1948–1973* (Wrocław 2010), *Zgorzelecka bezpieka 1945–1990* (Wrocław 2014), *Służba Bezpieczeństwa w Bolesławcu* (Bolesławiec–Wrocław 2017). Adres e-mail: robert.klementowski@uwr.edu.pl

JAN WALCZAK

Uczelnia Jana Wyżykowskiego w Polkowicach

ORCID: [0000-0001-7650-1299](https://orcid.org/0000-0001-7650-1299)

SOLIDARNOŚĆ POLSKO-CZESKO-SŁOWACKA W WALCE O MAŁY RUCH GRANICZNY PO 1990 R.

POLISH-CZECH-SLOVAK SOLIDARITY WAGING A STRUGGLE FOR LOCAL BORDER TRAFFIC AFTER 1990

ABSTRACT: The paper presents how the Polish-Czech-Slovak Solidarity Association strived in 1990–1993 for creation of free border traffic between Poland and Czechoslovakia, and after 1993 – Czech Republic and Slovakia. The association originated from a group of dissidents, who strengthened Polish-Czechoslovak relations before 1989 – the Polish-Czechoslovak Solidarity.

KEYWORDS: Poland, Czech Republic, Czechoslovakia, Polish-Czechoslovak Solidarity, Polish-Czech-Slovak Solidarity, border crossings, border traffic

Solidarność Polsko-Czechosłowacka (SPCz) wyrosła ze współpracy opozycji antykomunistycznej obu krajów w latach 80. XX w. Jako jedna z nielicznych inicjatyw tego okresu funkcjonuje, przybierając formułę organizacji pozarządowych, także po procesie demokratyzacji w 1989 r. Jej działacze aktywnie włączali się w przemiany polityczne, społeczne i kulturalne w Polsce, tworząc na początku lat 90. XX w. Fundację Solidarności Polsko-Czesko-Słowackiej oraz Stowarzyszenie „Solidarność Polsko-Czesko-Słowacka” (SPCzS), które posiada lub posiadało ważniejsze oddziały we Wrocławiu, Nowej Rudzie, Cieszynie, Raciborzu i Jeleniej Górze¹. W artykule przybliżono starania działaczy Stowarzyszenia SPCzS

¹ Działalność i rola SPCz w latach 80. XX w. oraz współpraca opozycji antykomunistycznej z Polski i Czechosłowacji została opisana w licznych artykułach naukowych a przede wszystkim wyczerpująco podsumowana w monografii autorstwa Łukasza Kamińskiego, Petra Błažka

o udroźnienie granicy polsko-czechosłowackiej i zwiększenie przepływu ruchu granicznego na początku lat 90. XX w. poprzez tworzenie nowych przejść granicznych. Konieczność takich działań podyktowana była konsekwentną polityką władz Czechosłowacji po aksamitnej rewolucji, kontynuujących założenia przyjęte w latach 80. XX w. o ograniczaniu przepustowości ruchu granicznego z Polską do wybranych przejść granicznych².

Rok 1990 miał na porządkowaniu spuścizny postradzieckiej zarówno w Polsce, jak i w Czechosłowacji. W obu krajach wśród rządzących zaczęło panować przekonanie, że łatwiej będzie dołączyć do struktur militarno-ekonomicznych Europy samodzielnie niż w przyjmując wspólne stanowisko. Dominowała też opinia, że pod względem ekonomicznym kraje te niewiele mają sobie do zaoferowania. Co więcej, pierwsze oznaki kryzysu gospodarczego w Czechosłowacji tłumaczono na łamach prasy najazdem polskich handlarzy, którzy wykupują towar ze sklepów Karwiny, Ostrawy oraz Hawirzowa. Antypolska kampania była najsilniejsza na terenach zamieszkałych przez polską mniejszość narodową³. W ten sposób, używając argumentów ekonomicznych, tworzono fakty polityczne prowadzące np. do zahamowania otwarcia małego ruchu granicznego. Znany jest epizod protestu prezydenta Václava Havla w Karkonoszach, paradoksalnie, przeciwko polityce rządu czechosłowackiego. W Czechosłowacji, która nie przeszła na system gospodarki rynkowej, obawiano się wykupu towarów deficytowych. Minister finansów Václav Klaus zapowiedział otwarcie granicy z początkiem roku 1991, dopiero po wprowadzeniu wymienialności korony⁴.

Najważniejszym postulatem politycznym po zmianie ustroju, jaki podnieśli działacze SPCz na obszarze całego pogranicza polsko-czechosłowackiego, było przywrócenie małego ruchu granicznego. Ta kwestia była o tyle istotna, że po przeciwnej stronie Olzy mieszkało kilkadziesiąt tysięcy Polaków, natomiast

i Grzegorza Majewskiego (*Ponad granicami. Historia Solidarności Polsko-Czechosłowackiej*, Wrocław 2009 [wyd. II uzupełnione – 2019]) opowiedzianej do roku 1989. Z kolei dokonania SPCzS po 1989 r. podsumowuje niepublikowana rozprawa doktorska Jana Walczaka, *Solidarność Polsko-Czesko-Słowacka. Działalność na rzecz współpracy transgranicznej wolności słowa i demokracji po stronie polskiej (1989–2016)*, Uniwersytet Wrocławski 2018.

² Zob. Dariusz Stola, *Kraj bez wyjścia. Migracje z Polski 1949–1989*, Warszawa 2020, s. 304.

³ *Stereotypy ciągle decydują*. Rozmowa z Jaroslavem Szabatą, ministrem ds. narodowościowych w rządzie czeskim, „Rzeczpospolita”, 19 IV 1991.

⁴ Andrzej Grajewski, *Udział Polski w ugrupowaniach regionalnych w Europie Środkowej. Trójkąt Wyszehradzki*, „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej”, 1991 [1993], s. 101–102.

wieloletnia działalność SPCz koncentrowała się właśnie na pokonywaniu bariery, jaką była granica państwa. Umowa o małym ruchu granicznym między Polską i Czechosłowacją została jednostronnie zawieszona przez Pragę po wprowadzeniu stanu wojennego w PRL⁵. W połowie grudnia 1989 r. odbyło się w Cieszynie spotkanie przedstawicieli MSZ obu krajów poświęcone temu tematowi. Latem 1990 r. rzecznicy SPCz spotkali się w Czeskim Cieszynie z ówczesnym ministrem finansów V. Klausem. Tematem rozmów było przywrócenie obowiązywania umowy o małym ruchu granicznym. Rząd Czechosłowacji niechętnie odnosił się do tej kwestii, argumentując swoje stanowisko kłopotami porządkowymi i ekonomicznymi związanymi z otwarciem granicy. Klaus straszył wręcz, że „przemysłowicy wywożą do Polski wszystkie czeskie jajka”⁶. Taka postawa mogła wynikać z niechęci części Czechów do polskiego społeczeństwa, która została ugruntowana przez komunistyczną propagandę i inne historyczne doświadczenia.

Jak wspominał w jednym z wystąpień Mieczysław Piotrowski, lider SPCz, 13 I 1990 r. w Pradze odbyło się spotkanie SPCz, podczas którego przygotowano materiał w sprawie otwarcia granic. Przyjęto tam koncepcję sukcesywnego dochodzenia do celu przez reaktywowanie konwencji o małym ruchu granicznym i turystycznym, co też SPCz miało wspierać. Za słuszością przyjęcia tego wariantu, jak pisze Piotrowski, przemawiało kilka poważnych względów. Wymienia wśród nich: bardzo złą opinię i niepopularność Polaków; fatalne doświadczenia z lat 70. XX w., gdy granica była otwarta; tendencyjną propagandę prasową i telewizyjną, przedstawiającą Polskę jako kraj pustych pól i wysokich cen; ugruntowujący ten obraz turyści tranzytowi; dający się zauważyć bohemocentryzm (*wy 10 lat, my 10 dni*) i pewna naiwność związana z szybkim, indywidualnym „wejściem do Europy”. Jednocześnie pozytywnemu nastawieniu po polskiej stronie towarzyszyła negacja po czeskiej spowodowana niechęcią nowych władz do podejmowania niepopularnych decyzji, mogących osłabić pozycje przed wyborami. Działo się tak pomimo szczyrych deklaracji współpracy w zakresie otwarcia granic składanych przez prezydenta Havla, ministra spraw zagranicznych Jiřígo Dienstbiera czy premiera Republiki Czeskiej Petra Pitharta w pierwszej połowie 1990 r.⁷

⁵ Umożliwiła ona przekroczenie granicy przez ludność mieszkającą w pasie 25 km od granicy.

⁶ Bernadetta Waszkielewicz, *Jak Polak z Czechem?*, 15 III 2013, <https://www.wprost.pl/392013/Jak-Polak-z-Czechem.html>, (dostęp: 7 VII 2021).

⁷ Treść przemówienia: Archiwum Domowe Mieczysława Piotrowskiego.

Jesienią 1990 r. polsko-czechosłowacka granica pozostawała równie szczelna jak w okresie stanu wojennego. W związku z tym działacze SPCz zorganizowali cykl akcji pod hasłem „Otwórzcie granice”. Na przełęcz Okraj odbyła się 2 września pierwsza z manifestacji. Jak wspomina jeden z zaangażowanych w organizację, M. Piotrowski, informacja o tym, że w proteście weźmie udział sam prezydent Czechosłowacji, dotarła do polskiego MSZ dwa dni wcześniej. O wydarzeniu tym napisał później: „W MSZ zawrzało! Havel przyjechał, mimo fatalnej pogody, podniósł szlaban, a jeden z jego przyjaciół powiedział, że ten deszcz jest po to, by skorodowała żelazna kurtyna dzieląca oba narody. Przyglądało się temu kilka tysięcy ludzi, którzy opanowali Okraj, bez kłopotów przechodząc z jednej na drugą stronę. Była także telewizja austriacka... Wyemitowała materiał z komentarzem, że sytuacja pomiędzy naszym krajem a Czechosłowacją jest tak napięta, że prezydent Havel sam musiał przyjeżdżać i demonstrować, aby Polacy otworzyli granice. Ale takie dziennikarskie »bombki« też miały miejsce”⁸.

„Kampania graniczna” kontynuowana była podczas Festiwalu Solidarności Polsko-Czechosłowackiej w 1990 r.⁹ Na szczycie Czantorii 16 września spotkało się kilkaset osób przybyłych z obu stron granicy. W tej swoistej demonstracji udział wzięli m.in. Adam Michnik, Mirosław Jasiński i Petr Uhl. Adam Michnik wypowiedział wówczas słowa: „Specjalnie nie wziętem ze sobą paszportu, aby nie mieć pokusy, by tę granicę przekroczyć dzisiaj legalnie. Specjalnie naruszyłem prawo, bo jest zwyczajem moim i nas wszystkich naruszać każde prawo, które jest absurdalne. Należę do tych, którzy ze specjalnym wzruszeniem tę granicę odwiedzają. Odwiedzam ją z tym większym wzruszeniem, że dwanaście lat temu byliśmy na tej granicy zatrzymani, wracaliśmy z niej – jak to my Polacy mówimy – w bransoletach. Do Jeleniej Góry jechaliśmy z pewną ilością dzisiejszych posłów na Sejm i ministrów, a do Czechosłowacji zjeżdżali znad granicy tacy kryminaliści jak Václav Havel, Jaroslav Šabata. [...] Zgadzam się z tym transparentem, na którym jest napisane »Turyści tak, handlarze nie«, ale wydaje mi się, że najgorszym ze

⁸ Mieczysław Piotrowski, *Tak zaczynała się Solidarność Polsko-Czesko-Słowacka*, „Ziemia Kłodzka – Od Kladského pomezí – Glatzer Bergland” (dalej: ZK), nr 202 z IV 2011. „Bombki” – tutaj: nieprawdziwe informacje.

⁹ Festiwal Solidarności Polsko-Czechosłowackiej w 1990 r. był jedną z prób zorganizowania wydarzenia kulturalnego zainicjowanego przez SPCz po sukcesie festiwalu kultury czechosłowackiej, jaki odbył się we Wrocławiu w listopadzie 1989 r. W kolejnych latach organizowano przeglądy kina polsko-czesko-słowackiego oraz transgraniczny przegląd teatralny w Cieszynie, dni kultury chrześcijańskiej na ziemi kłodzkiej oraz festiwal kultury czeskiej we Wrocławiu – wydarzenia pod patronatem SPCzS.

sposobów uniknięcia handlarstwa jest policyjne zamknięcie granicy, bo to jest granica zamknięta przed zwykłymi ludźmi, a handlarze dadzą sobie radę przez zieloną granicę”¹⁰. Michnik apelował do ministra finansów Czeskiej i Słowackiej Republiki Federacyjnej (CSRF), który wówczas prowadził negocjacje z Polską m.in. w sprawie ruchu granicznego, o zdrowy rozsądek i wyobraźnię, ponieważ „są sprawy ważniejsze niż finanse. Nasze narody muszą być razem, wtedy będziemy silni”. Jasiński, stojący przez lata na czele SPCz, reprezentujący na początku lat 90. XX w. Ambasadę RP w Pradze, podkreślał, że zdaniem strony polskiej otwarcie granicy jest podstawowym warunkiem współpracy obu narodów. Manifestację na szczycie Czantorii zorganizowała SPCz. Co ciekawe, udział w demonstracji wzięli także przedstawiciele strony sąsiedniej, głównie z przygranicznego Nydka. Zabrakło jedynie reprezentantów władz Czechosłowacji. W pamięci uczestników zapisała się potężna ulewa, która zmusiła do goszczenia w salach schroniska, zamiast realizacji protestu przed budynkiem. Całości wydarzeń przypatrywali się żołnierze Wojsk Ochrony Pogranicza, którzy podeszli do polsko-czechosłowackiej akcji bardzo wyrozumiale. Sympatycznym akcentem okazał się udział w akcji miss Czechosłowacji Renaty Góreckiej (Polki z Zaolzia) oraz wicemiss Polonia Lidii Żukowskiej. Po manifestacji zorganizowano konferencję prasową. Poseł Janusz Okrzesik poinformował o efektach spotkania z V. Klaussem, do którego doszło przed manifestacją. Klaus zadeklarował, że Czechosłowacja jest gotowa wznowić mały ruch graniczny od 1 XI 1990 r.¹¹

Petruška Šustrova, była czechosłowacka wiceminister spraw wewnętrznych, obecnie dziennikarka, tak mówi na temat Klausza: „Nie można było się w ogóle z nim dogadać. Ogólnie rzecz biorąc nie otwierał granicy z Polską, bo uważał, że Polacy przyjadą i wykupią wszystkie jajka na targu. No to chyba dobrze dla gospodarki rynkowej, ale on tak wtedy nie rozumował. W jego wypadku to była mieszanka. Było w nim trochę arogancji, trochę pogardy dla innych narodów, w tym dla Polski, głupota, no i populizm. W naszym i w każdym narodzie łatwo wzbudzić ksenofobię”¹². Ta sytuacja konfliktowa mocno zapisała się również w pamięci Jasińskiego: „To był pewnie paradoks, ponieważ podczas jednej z manifestacji prezydent Havel i minister spraw zagranicznych protestowali przeciwko

¹⁰ *Nie wziąłem paszportu...* Przemówienie A. Michnika wygłoszone podczas manifestacji Solidarności Polsko-Czechosłowackiej na Czantorii, „Gazeta Prowincjonalna”, 16 IX 1990.

¹¹ ZN, *Bez paszportów na Czantorii*, „Kronika”, 1990, 38.

¹² Relacja P. Šustrovej, 16 X 2015 r. (rozmowę przeprowadził J. Walczak).

rządowi. Przed jedną z demonstracji doszło do spotkania w Hotelu »Piaśc« w Cieszynie Václava Klause, mnie, Tadeusza Wantuły, gdzie Klaus o mało się nie obraził. Mówiłem wtedy do niego: »Panie ministrze, jeżeli gdzieś we Francji powiedzielibyśmy sklepikarzom, że przyjedzie do nich masa klientów, która wykupi im cały towar, to oni skakaliby z radości. Pan stwarza abstrakcyjny powód, żeby zablokować granice. Albo robicie wolny rynek, albo to będzie fikcja«. Strasznie się na te słowa Klaus podirytował. Trzeba pamiętać, że do stycznia 1991 r. istniał rubel transferowy. Oni w Czechosłowacji bali się rozchybotania gospodarki. Te zawirowania były widoczne szczególnie w sklepach dla dyplomatów, do których miałem dostęp. Karton papierosów kosztował 5 centów, a galon whisky 3 dolary. Byłem świadkiem, kiedy dyplomata z Afryki kupował 500 kartonów papierosów. Z punktu widzenia ministra gospodarki było widać, że mają problem. Postanowili również dlatego przystopować kontakty z Polską»¹³. Jak wspomina Jerzy Herma, działacz SPCz, przejście przez granicę nastęczało wiele trudności. Trzeba było spełniać liczne warunki formalne. Do 1992 r. jeśli ktoś chciał odwiedzić rodzinę po przeciwnej stronie granicy, musiał mieć zaproszenie. Jerzy Herma jest zdania, że dzięki takim nienaturalnym barierom ludzie mieszkający w przygranicznych miastach najlepiej rozumieją potrzebę integracji europejskiej, co pokazały kolejne lata¹⁴.

Jednocześnie na ziemi kłodzkiej podejmowano także działania i przedsięwzięcia, które miały zwrócić uwagę władz na problem zbyt małej liczby przejść granicznych. Jak wspomina Julian Golak, pierwszą inspiracją do działania był wrocławski festiwal z listopada 1989 r.¹⁵ Pomimo że działał w „Solidarności” od lat, to tam po raz pierwszy zetknął się z SPCz. Temat był dla niego szczególnie interesujący, ponieważ od urodzenia mieszkał w Nowej Rudzie, 6 km od granicy, i odkąd pamiętał przejście graniczne w Tłumaczowie było zawsze zamknięte, a na 200-kilometrowym odcinku ziemi kłodzkiej prócz przejścia w Kudowie-Słonek nie było innej możliwości legalnego pokonania granicy¹⁶. Zaczął od zbierania

¹³ Relacja M. Jasińskiego, 6 V 2014 r. (rozmowę przeprowadził J. Walczak).

¹⁴ Jacek Drost, *Nasze granice z Unią już bez szlabanów*, „Polska – Dziennik Zachodni”, 21 XII 2007.

¹⁵ Mowa o Festiwalu Czechosłowackiej Kultury Niezależnej i Międzynarodowym Seminarium „Europa Środkowa. Kultura na rozdrożu – pomiędzy totalitaryzmem a komercjalizmem”, które odbyły się we Wrocławiu w dniach 3–5 XI 1989 r. Wydarzenia zgromadziły uczestników z Czechosłowacji, a V. Havel nazwał wydarzenia i atmosferę im towarzyszącą „preludium aksamitnej rewolucji”.

¹⁶ *Julian Golak*, Film nr 1, z cyklu wywiady z twórcami i uczestnikami ruchu SPCzS, <https://www.youtube.com/watch?v=Ie7wlsPSG6I> (dostęp: 7 VII 2021 r.).

podpisów poparcia wśród okolicznych mieszkańców po obu stronach granicy. Pomimo znacznych trudności, a dzięki pomocy pracowników Urzędu Celnego w Tłumaczowie i Granicznego Punktu Kontroli w Kudowie-Zdroju, udało się na czas trwania I Polsko-Czeskich Dni Kultury Chrześcijańskiej w dniach 9–16 IX 1990 r. otworzyć przejście graniczne w Tłumaczowie–Otovicach¹⁷. Z możliwości przekroczenia granicy w tym czasie skorzystało 30 tys. Polaków oraz 27 tys. Czechów¹⁸. Podczas drugiej edycji tego wydarzenia przez trzy dni otwarte były przejścia graniczne w Tłumaczowie–Otovicach, Golińsku–Meziměstí oraz Lutyń–Travnie¹⁹. Zarówno kłodzka, jak i cieszyńska grupa SPCz w nowej rzeczywistości politycznej miały ambicje modelowania decyzji polityków na szczeblu ministerialnym, wysuwały żądania przywrócenia małego ruchu granicznego, likwidacji barier prawno-administracyjnych we wzajemnym ruchu turystycznym i proponowały zwiększenie liczby przejść granicznych między Polską a CSRF. W maju 1991 r. podpisano umowę o ruchu bezwizowym. Coraz częściej inicjatywę przejmowały samorządy lokalne. Zabiegały one na szczeblu centralnym o zorganizowanie właściwej infrastruktury: dróg, przejść granicznych, połączeń komunikacyjnych²⁰.

Rozczarowanie otwarciem 1 V 1991 r. przejścia granicznego na przełęczy Okraj wyraził na łamach „Ziemi Kłodzkiej” Piotrowski. Określił takie posunięcie rządu polskiego jako „czysty absurd”, ponieważ mało istotne przejście zostało udostępnienie dla pieszych, rowerzystów, podróżujących w ramach małego ruchu granicznego. Oczekiwano bowiem bardziej zdecydowanych rozwiązań, które usprawnią ruch samochodowy. Zwracał uwagę na ustalenia konferencji współpracy przygranicznej ziemi kłodzkiej w Nachodzie z 18 V 1991 r. oraz podobnego wcześniejszego wydarzenia, które odbyło się w Karpaczu jesienią 1990 r., Sejmiku miast i gmin karkonoskich. Przypominał, że podczas konferencji nachodzkiej postanowiono, że głównym zadaniem stron będzie podjęcie istotnych działań,

¹⁷ Polsko-Czeskie Dni Kultury Chrześcijańskiej – cykl wydarzeń kulturalnych realizowanych rokrocznie od 1990 r. na pograniczu polsko-czechosłowackim i polsko-czeskim z inicjatywy środowiska skupionego wokół redakcji czasopisma „Ziemia Kłodzka”, związanego z SPCzS. Przedsięwzięcia te na ziemi kłodzkiej koordynuje Julian Golań z Nowej Rudy, rzecznik generalny SPCzS.

¹⁸ *Do Europy przez Tłumaczów*, „ZK”, nr 8 z XII 1990.

¹⁹ *II-gie Polsko-Czeskie Dni Kultury Chrześcijańskiej, wrzesień 1999 w obiektywie Jana Wołczańskiego*, „ZK”, nr 20 z IX–X 1991.

²⁰ Janusz Okrzesik, *Solidarność Polsko-Czesko-Słowacka w Cieszynie i Bielsku-Białej*, [w:] *Obywatele dyplomaci. Solidarność Polsko-Czesko-Słowacka w Cieszynie i Bielsku-Białej*, red. Małgorzata Kaute, Janusz Okrzesik, Bielsko-Biała 2009, s. 48–49.

które poprawią ruch graniczny – rozszerzenie funkcjonalności przejścia drogowego między Královcem w powiecie Nachod i Lubawką w Polsce o ruch towarowy oraz podniesienie kategorii przejścia granicznego Otovice–Tłumaczów. W postanowieniach z Nachodu stwierdzano także, iż w dalszej perspektywie należy stworzyć podstawy do otwierania kolejnych przejść granicznych na terenie ziemi kłodzkiej, nachodskiej i rychnowskiej²¹. Piotrowski stwierdzał: „Wbrew deklaracjom premiera Republiki Czeskiej, Petra Pitharta, że dla wzajemnych stosunków ważniejsze jest Kłodzko i Nachod, niż Warszawa – Praga, okazuje się, że wszystko, co wykracza poza rutynowe rozwiązania, dla czynników decyzyjnych jest nie do przyjęcia”²². Za deklaracjami polityków nie szły więc działania, które mogłyby zmienić życie codzienne społeczności lokalnych na pograniczu.

Podczas jednego z takich spotkań w Jeseniku 28 IX 1991 r. stwierdzono, że hamulcem nie są wyłącznie przeszkody administracyjne, ale i finansowe. Odprawa nie powinna odbywać się w warunkach prowizorycznych. Uznano, że nowe przejścia powinny być na wysokim poziomie²³. Podobne spotkanie odbyło się w Javorniku 13 VIII 1991 r. i dotyczyło opracowania materiałów dla proponowanych przejść granicznych i usprawnienia kontaktów. W Jeseniku zaproponowano przejścia: Staré Město–Nowa Morawa (Stronie Śląskie); Travná–Lutynia (Jawornik–Lutynia); Bílá Voda–Złoty Stok; Bernatice–Otmuchów, Paczków; Vidnava–Kałków; Velké Kunětice–Pławniowice; Zlaté Hory–Konradów. Kolejne to: Bartultovice–Trzebinia i Osoblaha–Głubczyce. W wyniku spotkania w Jeseniku gminy Stronie Śląskie, Łądek-Zdrój, Złoty Stok, Paczków, Otmuchów, Głuchołazy utworzyły po stronie polskiej związek gmin, miał być on partnerem rozmów z istniejącym wówczas związkiem miast okręgu Jesenik²⁴.

Na łamach „Ziemi Kłodzkiej”, która relacjonowała zmagania o usprawnienie ruchu granicznego, można przeczytać informację na temat interwencji SPCZS i Komitetu Obywatelskiego Ziemi Kłodzkiej u ministra spraw wewnętrznych w sprawie otwarcia przejścia granicznego w Tłumaczowie, które miało być czynne od 1 VI 1992 r., jednak nie doszło to do skutku, pomimo że „rzecz została oficjalnie ustalona przez Czechów i Polaków”²⁵.

²¹ *Wnioski końcowe ze spotkania starostów miast, burmistrzów, przedstawicieli powiatów i województw*, „ZK”, nr 17 z V–VI 1991.

²² Dučín, *Solidarność rządzących*, „ZK”, nr 17 z V–VI 1991.

²³ Helena Felemanová, *Kto utrudnia otwieranie granicy*, „ZK”, nr 21 z I 1992.

²⁴ *Polsko-morawskie spotkanie*, „ZK”, nr 21 z I 1992.

²⁵ *Jak tłumaczyć Tłumaczów?*, „ZK”, nr 26 z VI 1992.

Warto przypomnieć, że podczas III Dni Kultury Chrześcijańskiej skierowano petycję do władz obu krajów, pod którą podpisali się zarówno Polacy, jak i Czesi, a dotyczyła ona usprawnienia ruchu granicznego między obu państwami. Oto jej treść: „Organizatorzy III Polsko-Czeskich Dni Kultury Chrześcijańskiej zgromadzeni na spotkaniu w Nowej Rudzie w dniu 3 sierpnia 1992 r. stanowczo domagają się od władz Polski i Czecho-Słowacji szybkich decyzji w sprawie otwarcia przejść granicznych w Tłumaczowie–Otovicach, Meziměstí–Golińsku, Lutyńni–Travnice. Jednocześnie wyrażamy głębokie ubolewanie, że trzy lata po upadku komunizmu utrzymuje się żelazna polsko-czeska kurtyna pomiędzy naszymi narodami. Starania lokalnych społeczności wbrew deklaracjom głów państwowych paraliżowane są złą wolą odpowiedzialnych za to urzędników”²⁶.

Pewne postępy przyniosła narada w Nachodzie w sprawie współpracy przygranicznej, zorganizowana w lutym 1993 r. Udział w niej wzięli przedstawiciele władz z obu stron granicy: naczelnik urzędu powiatowego w Nachodzie, przedstawiciele czeskich ministerstw Ochrony Środowiska oraz Spraw Wewnętrznych, wojewoda wałbrzyski Jerzy Świteńki, konsul polski w Pradze Witold Rybczyński oraz posłanka na Sejm Teresa Bazała (SPCzS). Ustalono, że do 31 III 1993 r. regularną pracę powinny rozpocząć przejścia drogowe w Tłumaczowie i Golińsku oraz przejście kolejowe w Meziměstí. Było to szczególnie ważne dla miast partnerskich Nowej Rudy i Broumova, które dzieliły bariery związane z brakiem przejść granicznych²⁷. W końcu 30 IV 1993 r. otwarto stałe, całodobowe przejście graniczne Tłumaczów–Otovice. Działacze społeczni nie do końca byli usatysfakcjonowani warunkami, na jakich tego dokonano, ponieważ pomimo wcześniejszych ustaleń o otwarciu przejścia dla obywateli wszystkich państw świata oraz ruchu towarowego do 3,5 tony, celnicy przepuszczali tylko obywateli polskich i czeskich oraz samochody osobowe. Po raz pierwszy o priorytetowości tego przejścia mówiono podczas spotkania SPCz w Bielicach w styczniu 1990 r.²⁸

Pomimo radości z otwarcia przejścia granicznego, 26 IV 1993 r. organizatorzy IV Polsko-Czeskich Dni Kultury Chrześcijańskiej zarówno z Polski, jak i z Czech oświadczyli w komunikacie, że oczekują kolejnych decyzji ułatwiających polsko-czeskie kontakty graniczne. Wnioskowano o otwarciu przejść granicznych dla

²⁶ *Tekst petycji III Polsko-Czeskich Dni Kultury Chrześcijańskiej do najwyższych władz państwowych w Polsce Czecho-Słowacji*, „ZK”, nr 216 z VI 2012.

²⁷ Julian Gołak, *Narada w Nachodzie*, „ZK”, nr 32–33 z I–II 1993.

²⁸ *Pole otwarte*, „ZK”, nr 36 z V 1993.

turystów według zasady „W każdej gminie przejście graniczne”: Złoty Stok–Bílá Voda; Mostowice–Orlické Záhoří; Głuszycza–Janovičky; Chełmsko Śląskie–Libná; Łączna–Zdoňov; Radków–Božanov; Pasterka–Machovský Kříž; Ostra Góra–Machovská Lhota, Lutynia–Travná; Paczków–Bílý Potok; Stara Morawa–Staré Město. W komunikacie powoływano także centra informacji gospodarczej, kulturalnej i turystycznej w Broumovie i Kłodzku²⁹. Kolejne miesiące przyniosły kilka zmian, bowiem 23 V 1993 r. otwarto kolejowe przejście graniczne Mieroszów–Meziměstí, a 15 VI 1993 r. Meziměstí–Golińsk³⁰.

Działacze SPCzS nie zaprzestali jednak walki o zwiększenie możliwości przekraczania granicy. Organizatorzy IV Dni Kultury Chrześcijańskiej, reprezentujący SPCzS, w 1993 r. przygotowali Memoriał do władz Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Czeskiej, w którym wnioskowali o: zmodyfikowanie umowy o małym ruchu granicznym w celu umożliwienia przekraczania granicy na podstawie dowodów osobistych mieszkańcom pięciu województw: jeleniogórskiego, wałbrzyskiego, opolskiego, katowickiego i bielsko-bialskiego oraz po stronie czeskiej dla przygranicznych powiatów³¹, a także umożliwienie przekraczania przejść Golińsk–Meziměstí i Tłumaczów–Otovice przez obywateli wszystkich państw. Pod memoriałem podpisali się Julian Golak, przewodniczący Rady Miejskiej Miasta Nowa Ruda oraz Teresa Bazała, przewodnicząca Rady Gminy Nowa Ruda³².

Począwszy od lutego 1994 z inicjatywy burmistrza Kudowy-Zdroju rozpoczęły się starania o modernizację przejścia granicznego Kudowa-Słone. Z początkiem roku, podczas spotkań organizujących rozbudowę, poinformowano, że przejścia graniczne tylko w województwie wałbrzyskim przekroczyło w 1993 r. 7,5 mln osób, z czego 76% w Kudowie-Słonem; 12,6% w Międzyzlesiu i Boboszowie; 5,5% w Tłumaczowie i 5% w Golińsku³³. Posiedzenie polskich i czeskich ekspertów w sprawie przejść granicznych drogowych, kolejowych i turystycznych na całym 760-kilometrowym odcinku granicy odbyło się w Karpaczu w dniach 19–21 IX 1994 r. Ustalono, że od 1995 r. nastąpi rozbudowa przejścia granicznego Boboszów–Dolni Lipka. Uzgodniono otwarcie przejść: Mostowice–Orlické Záhoří dla ruchu pieszych, rowerzystów, motocykli i samochodów osobowych, Lutynia–Travná;

²⁹ Komunikat 2, IV Polsko-Czeskie Dni kultury Chrześcijańskiej, „ZK”, nr 36 z V 1993.

³⁰ Muzeum szlabanów?, „ZK”, nr 37–38 z VI–VII 1993.

³¹ Liberec, Jablonec, Trutnov, Náchod, Rychnov nad Kněžnou, Ústí nad Orlicí, Šumperk, Opawa, Ostrawa, Karwina, Frydek-Mistek.

³² Memoriał do władz Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Czeskiej, „ZK”, nr 40 z IX 1993.

³³ Wacisław Martynowski, Modernizacja przejścia Kudowa-Słone, „ZK”, nr 45 z II 1994.

Złoty Stok–Bílá Voda; Branice–Úvalno; Kątków–Vidnava oraz Niemojów–Bartošovice dla pieszych, rowerzystów i motocykli (do 50 cm³). Na przejściach Golińsk–Starostín oraz Tłumaczów–Otovice od 1 XI 1994 r. umożliwiono przekraczanie granicy przez obywateli państw trzecich. Podjęto także decyzję o dofinansowaniu przejść w Tłumaczowie i w Golińsku³⁴. Na posiedzeniu komitetu organizacyjnego VI Polsko-Czeskich Dni Kultury Chrześcijańskiej 26 IV 1995 r. wystosowano kolejny apel o szybkie ratyfikowanie Umowy o małym ruchu granicznym, podpisanej w styczniu tego roku przez ministrów spraw wewnętrznych Republiki Czeskiej i RP w obecności prezydentów Václava Havla i Lecha Wałęsy, tak aby mogła ona wejść w życie od lata 1995 r.³⁵

Po otwarciu przejść granicznych w województwie wałbrzyskim, dwóch drogowych Tłumaczów–Otovice i Starostín–Golińsk oraz kolejowego Meziměstí–Mieroszów przez kolejne lata nie uruchomiono następnych, pomimo uzgodnień polsko-czeskich z 30 XI 1993 r., jakie zawarto w *Studium koordynacyjnym rozwoju pogranicza polsko-czeskiego*. Tłumaczono to brakiem środków finansowych. Jak donosiła prasa lokalna w 1995 r., najbardziej zapomnianym pod względem doinwestowania przejściem granicznym był Tłumaczów, gdzie brakowało elementarnej infrastruktury – wiat chroniących pracowników i podróżnych przed słońcem, deszczem i śniegiem. Nie pomogły protesty samorządowe. Do najaktywniejszych gmin walczących o przejścia graniczne należały Łądek-Zdrój, Stronie Śląskie i Złoty Stok³⁶.

Powyższe informacje i im podobne przez lata publikowane były na łamach „Ziemi Kłodzkiej”, będącej pismem SPCzS. Niejednokrotnie były redagowane przez Juliana Gola, który z niegasnącym zapałem relacjonował otwieranie kolejnych przejść i zabiegał osobiście o rozwój już istniejących. W ten proces zaangażowana była cała redakcja pisma. Latem 1995 r. Gola stawiał zarzuty wobec rządu, że od trzech lat nie udało się doprowadzić do otwarcia nowych przejść granicznych na pograniczu byłego województwa wałbrzyskiego, zaś lista przejść, zwłaszcza turystycznych, do otwarcia jest bardzo długa. W przypadku istniejących punktów apelował o podniesienie ich kategorii, a także modernizację dróg do nich wiodących. Oczekiwania dotyczyły także poszerzenia strefy przygranicznej z 15 km

³⁴ Julian Gola, *Przejścia graniczne*, „ZK”, nr 55 z XII 1994.

³⁵ *Idem*, Teresa Bazała, *Komunikat nr 2 Komitetu Organizacyjnego VI Polsko-Czeskich Dni Kultury Chrześcijańskiej*, „ZK”, nr 60 z V 1995.

³⁶ Julian Gola, *Mало inwestycji na granicy polsko-czeskiej*, „ZK”, nr 62–63 z VII–VIII 1995.

do 40 km, ułatwienia przekraczania granicy przez zorganizowane grupy dzieci pod opieką nauczyciela, uproszczenia procedury przewozu przez granicę przedmiotów służących celom kulturalnym, oświatowym czy sportowym, a także ochrony linii kolejowych przed całkowitą likwidacją³⁷.

Interesującą interwencją ze strony Golaka było wystosowanie w sierpniu 1995 r. pisma z protestem do premiera rządu Republiki Czeskiej V. Klause. Golak jako pełnomocnik Sejmiku Samorządowego Województwa Wałbrzyskiego ds. kontaktów ze stroną czeską, a jednocześnie pełnomocnik Stowarzyszenia Gmin Ziemi Kłodzkiej ds. współpracy przygranicznej, krytykował zamiar wprowadzenia przez czeski rząd konieczności posiadania 7 tys. koron czeskich przez obywateli przekraczających granicę państwową w celu wjazdu do Czech. Jak zauważał, takie obostrzenia są niezrozumiałe i mogą mieć bardzo negatywne skutki dla rozwoju dalszej współpracy przygranicznej, zwłaszcza że w tym czasie przygotowywana była do procedury ratyfikacji Umowa o małym ruchu granicznym, niosąca udogodnienia dla mieszkańców pogranicza polsko-czeskiego³⁸.

W grudniu 1995 r. Republika Czeska ratyfikowała ten dokument. Mieszkańcy pogranicza (do 15 km po obu stronach granicy) ze 116 gmin uzyskali możliwość przekraczania granicy za okazaniem dowodu osobistego w ramach 35 przejść granicznych. Jednocześnie uzgodniono otwarcie przejść: Złoty Stok–Bílá Voda; Lutyń–Travná; Nowa Morawa–Staré Město; Niemojów–Bartošovice; Mostowice–Orlické Záhory. Dnia 21 VI 1996 r. nastąpiło otwarcie przejścia drogowego Bílý Potok–Paczków. Umożliwiło ono dostęp z rejonu Paczkowa i Złotego Stoku w województwie opolskim i wałbrzyskim do obszaru Jesenika³⁹. Przejścia turystyczne na szlakach turystycznych otwarto po siedmiu latach starań 21 XII 1996 r. w trakcie symbolicznej uroczystości na Równi pod Śnieżką, w miejscu pierwszego spotkania przedstawicieli Komitet Samoobrony Społecznej „KOR” i KARTY ‘77 w 1978 r.⁴⁰ Był to efekt umowy polsko-czeskiej o przejściach granicznych, przejściach na szlakach turystycznych przecinających granicę państwową oraz zasadach przekraczania granicy poza przejściami granicznymi, sporządzonej w Warszawie dnia 22 XI 1996 r.⁴¹

³⁷ *Idem*, *Dlaczego nie otwiera się nowych przejść granicznych?*, „ZK”, nr 107 z VII 1999.

³⁸ Archiwum Solidarności Polsko-Czesko-Słowackiej w Nowej Rudzie, Protest J. Golaka skierowany do V. Klause z dnia 13 VIII 1995.

³⁹ *Z Paczkowa na dowód w czeskie Jesenki. Otwarcie nowego przejścia granicznego Jawornik, Bily Potok–Paczków*, „ZK”, nr 78 z XI 1996.

⁴⁰ *Dolnośląska Nagroda Kulturalna „Silesia” Sejmiku Województwa za rok 2012*, „ZK”, nr 221.

⁴¹ „Monitor Polski”, 2003, nr 37 poz. 520.

Wśród nowych przejść przeznaczonych dla pieszych, narciarzy i rowerzystów znalazły się: Łączna–Zdoňov; Głuszycza Górna–Janovičky; Ostra Góra–Machovská Lhota; Duszniki–Zdrój–Olešnice; Zieleniec–Masarykova Chata; Niemojów–Bartošovice; Kamieńczyk–Mladkov Petrovičky; Jodłów–Horní Morava; Śnieżnik–Vrchol Králického Sněžníku; Nowa Morawa–Staré Město; Lutynia–Travná⁴².

W roku 2000 na istniejące nadal poważne problemy komunikacyjne, wynikające z niewystarczającej liczby przejść granicznych, zwracał uwagę starosta kłodzki Dariusz Mikosa w piśmie z połowy lutego skierowanym do Marka Biernackiego, ministra spraw wewnętrznych i administracji. Zaznaczał, że od ponad trzech lat nie udało się uruchomić nowych przejść granicznych na pograniczu byłego województwa wałbrzyskiego. Wyjątkiem były przejścia tzw. małego ruchu granicznego Czermna–Malá Čermna oraz przejście turystyczne Radków–Božanov. Licząca 190 km granica powiatu z Republiką Czeską nie przekładała się na działania proinwestycyjne państwa. Starosta zwracał też uwagę na konieczność ratowania linii kolejowych zagrożonych likwidacją (np. Ścinawka Średnia–Radków)⁴³. Pod koniec roku 2000 ustalono, że przez przejścia w Miłoszowie oraz w Mostowicach–Orlické Záhoří możliwy będzie ruch samochodów osobowych. Na przejściu Boboszów–Dolní Lipka możliwy będzie ruch samochodów o masie całkowitej do 12 t. Z kolei na przejściach Golińsk–Staroštín i Lubawka–Královec wprowadzony zostanie ruch samochodów do 6 t ładowności. Zmieniono też nazwę przejścia granicznego „Jakuszyce–Harrachov” na „Szkłarska Poręba–Harrachov”. Czesi wyrazili również zgodę na otwarcie przejść granicznych na szlakach turystycznych⁴⁴.

W październiku 2001 r. SPCzS stanowczo sprzeciwiła się wraz z innymi organizacjami pozarządowymi projektowi wprowadzenia dwudziestozłotowej opłaty dla wyjeżdżających z kraju. Przeciwnie były również samorządy pogranicza, które przedstawiły stosowne uchwały i stanowiska. W opinii samorządowców

⁴² *Z ostatniej chwili*, „ZK”, nr 79 z XII 1996.

⁴³ Archiwum Solidarności Polsko-Czesko-Słowackiej w Nowej Rudzie, Pismo starosty kłodzkiego Dariusza Mikosa do Marka Biernackiego Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 15 II 2000 r.

⁴⁴ *Informacja Biura Prasowego Wojewody Dolnośląskiego, 26 X 2000, Przejścia graniczne*, „ZK”, nr 123 z XI 2000. Przejścia turystyczne: Przełęcz Karkonoska–Špindlerovka, Polana Jakuszyce–Harrachov, Niedamirów–Horní Albeřice. Wojewoda dolnośląski wnioskował też o uruchomienie kolejnych przejść, takich jak: Łądek–Zdrój–Černý Kout, Nowy Gieratów–Uhelná, Bielice–Nýzerov, Bielice–Paprsek, Pstrážna–Žďárky, Sokołowsko–Vižňov, Lasówka–Trčkov, Śnieżka–Sněžka, Szklarska Poręba Granicznik–Harrachov (na rzece Izera).

opłata ta byłaby bardziej szkodliwa niż Zielona Karta. Udało się jednak zapobiec jej wprowadzeniu⁴⁵.

Na podstawie układu z Schengen w grudniu 2007 r. zniesiono kontrole graniczne między Polską a Republiką Czeską, Słowacją, Niemcami oraz Litwą. Przeszła funkcjonować kontrola paszportowa, zdemontowano szlabany, tablice ostrzegawcze i innego rodzaju zapory. W Cieszynie odbyło się z tej okazji wydarzenie pn. „Pożegnanie z granicą”. Zdemontowano dotychczasowy szlaban i zamontowano prowizoryczny, który o północy z 20 na 21 XII 2007 r. został podniesiony po 87 latach. Usunięto też pawilony Straży Granicznej. Burmistrzowie Cieszyna i Czeskiego Cieszyna podpisali umowę o współpracy w wagonie tramwajowym. Tramwaj był symbolem jedności Cieszyna, ponieważ kursował do momentu podziału miasta w 1920 r.⁴⁶ Nawiązując do objęcia Polski układem z Schengen, Muzeum Śląska Cieszyńskiego oraz SPCzS zorganizowały 20 II 2008 r. uroczyste przekazanie „złamanego szlabanu” i tablicy granicznej do zbiorów muzealnych. Dokonał tego wojewoda śląski Zygmunt Łukaszczyk⁴⁷. „Cieszę się, że ten szlaban zostanie w muzeum jako symbol czasów, w których Polska i Czechy były podzielone. Nas nie będzie, ale on pozostanie jako przestroga. Teraz turyści będą mogli zobaczyć, jak w Cieszynie łączyła się Europa” – mówił wojewoda w momencie przekazywania pamiątki Marianowi Dembiniokowi, dyrektorowi Muzeum Śląska Cieszyńskiego, członkowi cieszyńskiej SPCS, wieloletniemu dyrektorowi festiwalu teatralnego „Na Granicy”. Z inicjatywą przekazania eksponatów dla muzeum do wojewody wystąpiła Solidarność Polsko-Czesko-Słowacka. Szlaban został pocięty na 39 kawałków. Metrowy fragment trafił do muzeum, pozostałe części – w ręce m.in. samorządowców, parlamentarzystów, ludzi kultury i osób, które były zawodowo związane z przejściem granicznym⁴⁸.

To jak pogranicze zmieniło się przez dwie dekady, wspomina Zbigniew Janas: „Z tym przekraczaniem granicy w Cieszynie niejednokrotnie były problemy. Jednego razu podczas organizacji festiwalu czescy celnicy nie przepuścili Joli Dygoś przez granicę, bo stwierdzili, że ona jest niepodobna na zdjęciu

⁴⁵ *Projekt wprowadzenia opłat to nieprzemysłany pomysł*, „ZK”, nr 134 z X 2001.

⁴⁶ Awe, PAP, *Wchodzimy do Schengen: szlabany nie dzielą już Cieszyna*, „Gazeta.pl”, 20 XII 2007, <http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,4782127.html> (dostęp: 16 VI 2016 r.).

⁴⁷ Archiwum Solidarności Polsko Czesko-Słowackiej w Cieszynie, Zaproszenie na wydarzenie.

⁴⁸ TWO, *Graniczny szlaban trafił do muzeum*, „gazetacodzienna.pl”, 20 II 2008, <http://gazeta-codzienna.pl/article/kultura/graniczny-szlaban-trafil-do-muzeum> (dostęp: 16 VI 2016 r.).

w dowodzie⁴⁹. Konsulowie z Polski zaczęli dzwonić do Czech, zrobiła się awantura i dopiero ją przepuścili. To pokazywało absurd tej całej sytuacji. W Karkonoszach, kiedy jako poseł pojechałem w tamte rejony, spotykałem się z ludźmi, którzy pokazywali mi absurdy zamknięcia granic. Lataliśmy helikopterem wzdłuż granic, żeby z powietrza obejrzeć te przecięcia. Na przykład z góry było widać drogę, która dochodziła do granicy. Na odcinku granicznym droga była zniszczona, zagradzały ją szlabany, a po drugiej stronie ludzie mieli rodzinę. Żeby się z nią spotkać musieli jechać kilka kilometrów do przejścia granicznego i jeszcze czekać w kolejce. A było tak, że mogli stać i do siebie krzyczeć po obu stronach granicy, ale nie mogli do siebie przejechać. A więc absurdy. Inna sytuacja. Byliśmy kiedyś z rodziną na wakacjach i popłynęliśmy na spływ Dunajcem. W pewnym momencie podpływamy pod sam brzeg na Słowacji. Ludzie tam mieszkali, były restauracje. Nie można było się zatrzymać, zakaz, granica, zamurowane. Wtedy pomyślałem, czy ja doczekam otwarcia granic”. Janas docenia zarazem fenomen tzw. Strefy Schengen: „W 2007 r. tak się cieszyłem, że granice zostały otwarte, że wsiałem z synem w samochód i pojechałem tydzień po oficjalnym otwarciu granic z Warszawy do Cieszyna, tylko po to żeby przejechać na drugą stronę do Czech bez kontroli. Marzyłem o tym, żeby czegoś takiego doczekać. I stało się”⁵⁰.

Grupa działaczy społecznych związana najpierw z ruchem opozycyjnym Solidarność Polsko-Czechosłowacka i później ze Stowarzyszeniem Solidarność Polsko-Czesko-Słowacka poczuwała się do odpowiedzialności za misję rozpoczętą w okresie PRL – budowania relacji ponad granicami i przełamywania barier. Początkowo poprzez górskie spotkania przyjaciół z obu stron granicy z Michnikiem, Kuroniem i Havlem na czele. Później, kiedy dawni opozycjoniści zaczęli zajmować eksponowane stanowiska państwowe w Polsce i Czechosłowacji, okazało się, że ich misja nie jest skończona. Opór władz centralnych w obu krajach, zwłaszcza po stronie czechosłowackiej/czeskiej, jaki istniał przed otwieraniem przejść granicznych i umożliwianiem relacji w ruchu transgranicznym, sprawił, że działacze SPCz mogli odnowić kontakty sprzed lat. Rola SPCz, a później Stowarzyszenia SPCzS wydaje się szczególnie istotna, ponieważ większość inicjatyw, jakie były podejmowane na rzecz udrażniania granic, wiązało się z udziałem postaci, którym idee SPCz były bliskie. Do celu dążono różnymi drogami. Poprzez protesty i manifestacje. Poprzez

⁴⁹ Jolanta Dygoś, związana z SPCzS dyrektorka Festiwalu Kino na Granicy odbywającego się co roku w Cieszynie.

⁵⁰ Relacja Z. Janasa, 15 X 2015 r. (rozmowę przeprowadził J. Walczak).

publikacje prasowe, jak to miało miejsce w Nowej Rudzie i Kłodzku na łamach „Ziemi Kłodzkiej”, czy też przez wydarzenia kulturalne skierowane do uczestników obu stron granicy, np. w Cieszynie. Bariery przełamywały tam przez lata festiwale filmowy i teatralny. W Nowej Rudzie z kolei okazją do wydawania manifestów o otwarciu granic służyły coroczne Polsko-Czeskie Dni Kultury Chrześcijańskiej. Na czele tych inicjatyw, popularnych na pograniczu, stali i wciąż stoją ludzie związani z SPCzS. Obecnie w dobie otwartych granic łatwo zapomnieć o niedogodnościach, jakie niosły przejścia graniczne lat 90. XX w., a raczej ich brak. Przypomniłam nam jednak znów o trudnościach w przekraczaniu granic okresu pandemii COVID19. Inicjatywy SPCzS były przedsięwzięciami oddolnymi, jednak zdecydowanymi i długotrwałymi, nasyconymi siłą działalności społecznej i wspólnoty idei otwartych granic, mającej sympatyków po czeskiej i polskiej stronie, którzy pozostają w przyjaźni do dziś.

SUMMARY

The paper presents the struggle of the activists of the Polish-Czech-Slovak Solidarity Association for opening the interstate borders at the beginning of the 1990s. The association originated from an opposition organization Polish-Czech Solidarity (PCS), which engaged Poles, Czechs and Slovaks in joint anti-communist activity during the whole 1980s, both on Polish and Czechoslovak territory. At the beginning of the 1990s, the Polish-Czechoslovak border was tight and closely guarded, like in 1980s, and the border traffic was limited. Local activities undertaken by the PCS regarding the insufficient number of border crossings attracted the attention of authorities on the state level and had an influence on real changes in the borderland.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- Archiwum Solidarności Polsko-Czesko-Słowackiej w Nowej Rudzie.
Archiwum Domowe Mieczysława Piotrowskiego.
Golak Julian, Film nr 1. z cyklu wywiady z twórcami i uczestnikami ruchu SPCzS, <https://www.youtube.com/watch?v=Ie7wlsPSG6I>.
Relacja M. Jasińskiego, 6 V 2014 r. (rozmowę przeprowadził J. Walczak).
Relacja P. Šustrovej, 16 X 2015 r. (rozmowę przeprowadził J. Walczak).
Relacja Z. Janasa, 15 X 2015 r. (rozmowę przeprowadził J. Walczak).
„Gazeta Prowincjonalna”: 1990.
„Monitor Polski”: 2003.

„Polska – Dziennik Zachodni”: 2007.

„Rzeczpospolita”: 1991.

„Ziemia Kłodzka – Od Kladského pomezí – Glatzer Bergland”: 1990 –2011.

„Gazeta.pl”: 2007.

„Gazetacodzienna.pl” 2008.

„Wprost.pl” 2013.

Grajewski Andrzej, *Udział Polski w ugrupowaniach regionalnych w Europie Środkowej. Trójkąt Wyszehradzki*, „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej”, 1991 [1993], s. 99–109.

Kamiński Łukasz, Blažek Petr, Majewski Grzegorz, *Ponad granicami. Historia Solidarności Polsko-Czechosłowackiej*, Wrocław 2009.

Okrzesik Janusz, *Solidarność Polsko-Czesko-Słowacka w Cieszynie i Bielsku-Białej*, [w:] *Obywatele dyplomaci. Solidarność Polsko-Czesko-Słowacka w Cieszynie i Bielsku-Białej*, red. Małgorzata Kaute, Janusz Okrzesik, Bielsko-Biała 2009, s. 41–52.

Stoła Dariusz, *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949–1989*, Warszawa 2020.

Walczak Jan, *Solidarność Polsko-Czesko-Słowacka. Działalność na rzecz współpracy transgranicznej, wolności słowa i demokratyzacji po stronie polskiej (1989–2016)*, mps pracy doktorskiej, Uniwersytet Wrocławski 2018.

O AUTORZE

Jan Walczak, doktor nauk humanistycznych w dyscyplinie historia, Uczelnia Jana Wyżykowskiego w Polkowicach, zainteresowania naukowe: relacje polsko-czechosłowackie i polsko-czeskie po 1945 r., współpraca opozycji antykomunistycznej z Polski i Czechosłowacji, społeczności lokalne oraz budowanie wizerunku samorządu lokalnego w Polsce po 1989 r. Adres e-mail: j.walczak@ujw.pl

ARTUR KAMIŃSKI
Uniwersytet Wrocławski
Instytut Studiów Międzynarodowych
ORCID: [0000-0003-1827-4002](https://orcid.org/0000-0003-1827-4002)

DZIAŁALNOŚĆ KOBIEC W ZWIĄZKU POLAKÓW „ZGODA” W RFN

THE ACTIVITY OF WOMEN IN THE UNION OF POLES “UNITY” IN WEST GERMANY

ABSTRACT: The article aims at presenting the activity of women – members of the Union of Poles “Unity” in West Germany. In particular, the issues raised at conferences and conventions and the journalistic activity of the female members of the Union were outlined. The article is an attempt to answer the question on the role of women from the Union in popularization of the statutory ideas of this organization.

KEYWORDS: organizations of the Polish community abroad, Polish community in Germany, Union of Poles “Unity” in West Germany, Polish–German relations

Związek Polaków „Zgoda” w Republice Federalnej Niemiec należał do najbardziej znanych organizacji polskich w Niemczech Zachodnich. Powstał on w 1950 r. w Hamburgu, w wyniku rozłamów w istniejącym od 1922 r. i odrodzonym po II wojnie światowej Związku Polaków w Niemczech „Rodło” (ZPw N „Rodło”)¹. Przyczyną podziału były rozbieżności w orientacji politycznej czołowych działaczy organizacji, co doprowadziło do wyodrębnienia dwóch frakcji: narodowo-katolickiej z Michałem Wesołowskim oraz prokrajowej (uważanej również za

¹ Na temat ZPwN „Rodło”: Andrzej Szulczyński, *Zarys dziejów Polonii niemieckiej*, Berlin 1999; Leon Dyczewski, *Polacy w Bawarii. Tożsamość etniczno-kulturowa. Wchodzenie w społeczeństwo niemieckie*, Lublin 1993; Grzegorz Janusz, *Polonia w Republice Federalnej Niemiec*, Lublin 1990; Anasztazy Nadolny, *Działalność księży w Związku Polaków w Niemczech*, Poznań 1984; *Pięćdziesięciolecie Związku Polaków w Niemczech*, Opole 1974.

odłam prokomunistyczny) z Augustynem Wagnerem na czele. Punktem zwrotnym stało się walne zebranie 26 III 1950 r., kiedy na szefa ZPwN „Rodło” wybrano Wesołowskiego, całkowicie odsuwając od zarządu Wagnera z obawy o posądzenie przez władze niemieckie o komunizowanie. Skupieni wokół Wagnera działacze doprowadzili więc do stworzenia ZP „Zgoda”, wykazującego pozytywny stosunek do Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej² i zmian zachodzących w kraju. W 1952 r. Związek Polaków „Zgoda” został oficjalnie zarejestrowany w Sądzie Grodzkim w Hamburgu jako organizacja kulturalno-oświatowa, a jego siedzibą zostało miasto Bochum. W poszczególnych miastach RFN powstawały gromady – oddziały organizacji, w których działały chóry, zespoły taneczne, koła kobiet i szkoły nauczania języka polskiego. Ostatecznie powstało 113 gromad, skupiających łącznie ponad 15 tys. członków³.

Konfliktem pomiędzy organizacjami zainteresował się Wydział Konsularny Polskiej Misji Wojskowej w Düsseldorfie, który obserwował środowisko Związku Polaków w Niemczech już od zakończenia wojny. Władze polskie starały się bowiem podporządkować sobie „Zgodę” w kierunku nakłaniania Polaków mieszkających w Niemczech do powrotu do kraju. Nic dziwnego zatem, że poparły nowy związek.

Związek Polaków „Zgoda” odzegnował się od wszelkiej działalności politycznej, stawiając sobie za zadanie „wyłączne i bezpośrednie opiekowanie się ludnością polskiego pochodzenia w Republice Federalnej Niemiec, obronę jej interesów we wszystkich dziedzinach życia społecznego i kulturalnego”⁴. Jednym z głównych zadań, jeśli nie najważniejszym, była działalność turystyczna, w statucie określona jako „troszczenie się o rozwijanie kontaktów członków z rodzinami i krewnymi w Polsce przez pomoc w organizowaniu wyjazdów grupowych i indywidualnych do Polski”⁵.

W myśl statutu „Członkiem Związku może być każda osoba, która ukończyła 18. rok życia, jest polskiego pochodzenia, stale zamieszkuje w Republice

² Określenie oficjalne od 22 VII 1952 r., wprowadzone *Konstytucją PRL*.

³ O rozłamie w ZPwN „Rodło” i utworzeniu ZP „Zgoda” w RFN: Zbigniew Tomasz Klimaszewski, *Emigracja polska w Niemczech*, Białystok 2007; Wiesław Hładkiewicz, *Związek Polaków w Niemczech w zachodnich strefach okupacyjnych Niemiec 1945–1950. Odrodzenie – osiągnięcia – rozłam*, Zielona Góra 1993; Anna Poniatowska, Stefan Liman, Iwona Krężałek, *Związek Polaków w Niemczech w latach 1922–1982*, Warszawa 1987.

⁴ *Statut Związku Polaków „Zgoda” w RFN T. z., b.m., b.d., par. 2: Cele i zadania Związku* (w posiadaniu autora).

⁵ *Ibidem*.

Federalnej Niemiec i pragnie realizować cele i zadania Związku”⁶. W statucie z 1993 r. zasady członkostwa w gruncie rzeczy nie zmieniły się, choć paragraf zyskał nowe brzmienie, dopuszczając również inne niż polskie pochodzenie. Zatem „Członkiem Związku może być każda osoba, która ukończyła 18. rok życia, stale zamieszkuje w Republice Federalnej Niemiec i niezależnie od posiadanego obywatelstwa i pochodzenia, mając poczucie duchowej więzi z kulturą polską, pragnie realizować cele i zadania Związku”⁷.

Związek funkcjonował w kraju kapitalistycznym, a utrzymywał kontakty z państwem socjalistycznym w okresie zimnej wojny, która miała przemożny wpływ na kształtowanie się stosunków międzynarodowych i społecznych. Zarząd związku pilnie zatem śledził scenę polityczną i wydarzenia zarówno w RFN, jak i w Polsce, natomiast sama „Zgoda” była obserwowana przez służby specjalne obu krajów. Ponadto utrzymywała ściśle kontakty z Towarzystwem Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia” w Warszawie, a od nawiązania stosunków dyplomatycznych pomiędzy PRL i RFN również z polskimi placówkami dyplomatycznymi i konsularnymi w Niemczech Zachodnich. Towarzystwo „Polonia” miało za zadanie pozyskiwanie wpływów w środowiskach polonijnych, przede wszystkim przez nawiązywanie kontaktów z działaczami i organizacjami polonijnymi. Współpraca ze „Zgodą” datuje się od 1956 r., a zatem praktycznie od utworzenia „Polonii”⁸.

Ważnym narzędziem utrzymywania kontaktu z językiem polskim był wydawany przez Związek tygodnik „Głos Polski”. Czasopismo ukazywało się z przerwami w latach 1951–2010, a nakład sięgał 2000 egzemplarzy. Z czasem, ze względów finansowych, tygodnik przekształcił się w dwutygodnik, następnie w miesięcznik, by zakończyć swe istnienie jako kwartalnik. Adresatem pisma była Polonia w Niemczech, przede wszystkim członkowie „Zgody”. „Głos Polski” miał charakter pisma uniwersalnego: dostarczał informacji z życia związku i jego gromad, wiadomości z Polski i z Niemiec, poruszał tematy polityczne, gospodarcze

⁶ *Ibidem*, par. 4: Członkostwo.

⁷ *Statut Związku Polaków „Zgoda” w Republice Federalnej Niemiec*, Recklinghausen 1993, par. 4: Członkostwo (w posiadaniu autora).

⁸ Organizacja powstała 18 X 1955 r. jako Towarzystwo Łączności z Wychodźstwem „Polonia”. Por.: Bernadetta Nitschke, *Działalność Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia” wobec polskiej emigracji w latach 1955–1970*, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska”, Sectio K, 19 (2012), 1, s. 159–185; Sławomir Cenckiewicz, *Geneza Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia”*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2002, 1, s. 161–168; Jan Lencznarowicz, *Rola Towarzystwa „Polonia” w polityce PRL wobec Polonii w krajach zachodnich*, „Przegląd Polonijny”, 1996, 1, s. 43–60.

i społeczne. Gazeta posiadała również dział rozrywkowy (krzyżówki, humor), a także ogłoszeniowy – przynoszący pismu dość znaczne dochody⁹.

Utrzymywanie przez członków związku kontaktów z ojczyzną ułatwiał fakt, że z chwilą nawiązania 14 IX 1972 r. stosunków dyplomatycznych pomiędzy PRL i RFN „Zgoda” stała się praktycznie monopolistą w zakresie pozyskiwania wiz na wjazd do Polski, a przede wszystkim w przyznawaniu przez konsulaty PRL zniżek w obowiązkowej wymianie walutowej. Jak wiadomo, obowiązkowa wymiana marek (DM) na złote odbywała się po niekorzystnym dla podróżnych kursie państwowym określonej na dzień pobytu sumy. Ulgi przysługiwały wyłącznie członkom „Zgody”, dlatego też związek miał dużą liczbę członków, opłacających składki oraz prenumeratę „Głosu Polskiego”. W zasadzie prenumerata tytułu nie była obowiązkowa, ale sugestie zarządu „Zgody” były w tym zakresie jednoznaczne. Kwoty wpłacane tytułem składek i prenumeraty pozwalały na szeroką działalność związku. Z powodu ulg walutowych członkami „Zgody” zostawali również członkowie innych organizacji polonijnych, jak ZPwN „Rodło”, Zjednoczenie Polskich Uchodźców (ZPU). W jakim stopniu było to postawa konformistyczna tudzież interesowna, świadczą liczne rezygnacje z członkostwa w „Zgodzie” z chwilą zniesienia obowiązkowej wymiany walutowej od 1 I 1990 r.¹⁰

Artykuł powstał na podstawie dokumentacji „Zgody”, przechowywanej po rozwiązaniu organizacji w 2013 r. w Archiwum Ruchów Społecznych w Bochum (Archiv für soziale Bewegungen) oraz „Głosu Polski” – organu prasowego Związku, wydawanego w jego siedzibie w Recklinghausen¹¹. Praca stawia sobie za zadanie

⁹ Por. Janusz M. Kupczak, *Związek Polaków „Zgoda” w Republice Federalnej Niemiec (1950–1975)*, Wrocław 1983; Władysław Kucharski, *Związek Polaków „Zgoda” w Republice Federalnej Niemiec*, Lublin 1976. Informacji o czasopiśmie dostarcza również leksykon: *Niemieckie Polonica Prasowe (ostatnie dwudziestolecie XX wieku)*, opr. Maria Kalczyńska, Leonard Paszek, Opole 2004, s. 58–59.

¹⁰ Jeden z wielu przykładów: Archiv für soziale Bewegungen in Bochum (dalej: AfsB), Związek Polaków „Zgoda” w RFN (dalej: ZPZ), sygn. 94, Ortsgruppe 79 Pinneberg, Pismo prezesa Gromady Pinneberg Bronisława Płyzy do Głównego Zarządu ZP „Zgoda” ze stycznia 1993 r.: „Z przykrością podajemy do wiadomości, że Gromada 79 Pinneberg już nie istnieje. Po zniesieniu wymiany walutowej i wiz dla obywateli niemieckich wyjeżdżających do Polski na urlopy lub odwiedziny Rodzin, prawie wszyscy wystąpili, nie płacąc składek Członkowskich” (pisownia oryginalna).

¹¹ Archiwalia te liczą 499 jednostek aktowych, zawierających dokumenty wytworzone przez organizację w latach 1950–2013. Wśród nich znajdują się protokoły posiedzeń Zarządu Głównego, Rady Związkowej oraz poszczególnych gromad terenowych. Dużą grupę dokumentów stanowi korespondencja z władzami PRL, RP i RFN oraz instytucjami polskimi, jak Towarzystwo Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia”, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, a także polskimi placówkami naukowymi. Dokumentacja „Zgody” stanowi również dowód działalności oświatowej i kulturalnej związku: organizację szkół języka polskiego, chórów, zespołów pieśni i tańca, organizacji kobiecych,

przedstawienie działań i dorobku członkiń „Zgody” w pielęgnowaniu polskiej tradycji, języka i kultury wśród Polonii niemieckiej. Rola kobiet w tym zakresie była fragmentarycznie przedmiotem opracowań na temat Związku Polaków „Zgoda” w RFN¹². Szerzej jednak nie została dotychczas omawiana.

Związek Polaków w RFN „Zgoda” skupiał w swoich szeregach sporą liczbę kobiet. Co istotne – „Zgoda” podkreślała ich szczególną rolę w utrzymywaniu polskości i pamięci o polskich tradycjach, a siebie przedstawiała jako jedyną organizację w Niemczech, która doceniała znaczenie kobiet. Działalność kobiet dała się już zauważyć wcześniej – w konkurencyjnym, a jeszcze przed rozłamem – Związku Polaków w Niemczech „Rodło”. Skądinąd kobiety nie zajmowały w organizacji eksponowanych stanowisk, co jednak nie świadczy, że były niezauważane. W okresie okupacji Niemiec w latach 1945–1949, a więc jeszcze w czasie działalności tylko „Rodła”, na blisko 21,5 tys. członków związku 11,2 tys. stanowiły kobiety. Tego jednak nie odzwierciedlał ich udział w działalności związkowej. Na pierwszym zjeździe ZPwN w styczniu 1946 r. wśród 247 delegatów były tylko 34 kobiety, a w 15-osobowej Radzie Związkowej była jedynie Stanisława Tomczak, która później stała się jedną z bardziej znanych działaczek „Zgody”. W 1948 r. w Radzie Związkowej było już pięć kobiet: wspomniana Tomczak oraz Weronika Wiza, Irena Filipiak, Maria Karmińska i Franciszka Kaźmierska. W tym samym czasie powstawały pierwsze kobiece sekcje w gromadach „Rodła”, gdzie organizowano samokształcenie kobiet i uwalniano ich społeczną aktywność. Ta była największa w szkołkach polonijnych, gdzie kobiety stanowiły nawet do 80% nauczycieli¹³.

W pierwszym programie, wydanym w 1950 r., prokrajowy odłam ZPwN podkreślił znaczenie i rolę kobiet w działalności związku. Określił również zakres działalności kół kobiecych. Szczególnie zwracano uwagę na niebezpieczeństwo wynaradawiania Polaków, a przeciwdziałanie tym tendencjom polegać miało na prowadzeniu „polskiego domu” oraz nauki języka polskiego w domach rodzinnych i polskich szkołkach. Nieodzowna była również przynależność do związku oraz czynny udział w jego pracach. Stanisława Tomczak jako członkini zarządu

a także poniekąd komercyjnej: organizacji wyjazdów indywidualnych i zbiorowych do Polski. Ważną część zbiorów zajmuje korespondencja z członkami organizacji, ukazująca życie i problemy Polaków w Niemczech. Wśród archiwaliów znajdują się również *Okólniki*, przedstawiające życie organizacji. Osobne jednostki archiwalne stanowią akta dotyczące organizowanych przez związek imprez i uroczystości. Odrębny zbiór stanowią roczniki „Głosu Polskiego”, wydawanych w latach 1951–2008. Niestety niektóre z nich nie zachowały się bądź są niekompletne.

¹² Kupczak, *Związek Polaków*, s. 86–89; Kucharski, *Związek Polaków*, s. 38–39.

¹³ Kupczak, *Związek Polaków*, s. 86.

naciskała na potrzebę omawiania spraw kobiet i wzmożenie ruchu kobiecego w związku. Zabiegała również o ścisłe powiązanie działalności organizacji z Polską Ludową, podkreślając w tym względzie rolę kobiet¹⁴.

Największy rozwój kół kobiecych wśród organizacji polonijnych przypadł na lata 50. XX w. Dotyczyło to zarówno Związku Polaków w Niemczech „Rodło”, jak i przede wszystkim „Zgody”. Do połowy lat 60. XX w. odnotowano wzrost liczby kobiet w organizacji, ale jednocześnie spadek liczby kół kobiecych. Od 1952 do 1962 r. liczba członkiń wzrosła do 900 osób, natomiast liczba kół zmalała z 49 do 39. Pod koniec 1979 r. związek liczył 9465 członków, zgromadzonych w 113 gromadach. Wśród nich większość stanowiły kobiety – 5012¹⁵.

W kobietach upatrywano strażniczek polskiego domu na obczyźnie, języka polskiego oraz polskich tradycji rodzinnych i narodowych. Członkinie „Zgody” organizowały spotkania polonijne, zebrania gromad, odgrywając rolę „pań spotkania”. Ich zasługą była liczna publiczność na imprezach związkowych, a w przypadku spotkań otwartych również osób spoza organizacji. W czasie rozłamu w Związku Polaków w Niemczech większość kobiet opowiedziała się po stronie „prokrajowców”, krytykując przeciwników kontaktów z krajem. Na łonie już nowego związku kobiety „Zgody” nadal tworzyły koła kobiece oraz organizowały spotkania mające za cel promocję kontaktów z Polską Ludową. Mimo to ich udział we władzach związkowych był skromny. W latach 1950–1956 i sporadycznie w późniejszych sprawy kobiet reprezentowała Stanisława Tomczak z Oberhausen, początkowo we władzach „Rodła”, a potem „Zgody”. Następnie zaś długoletnią działaczką w zarządzie była Maria Karmińska z Herne, pracująca we władzach nieprzerwanie od 1956 do 1971 r.¹⁶ Z kolei w latach 70. i 80. XX w. najbardziej aktywnymi działaczkami były Wanda Janczak i Wanda Gotowicka z Bochum.

Do największych przedsięwzięć związanych działalnością kobiet należała organizacja zjazdów kobiet, połączonych od 1975 r. zwykle z Dniem Kobiet. Ponadto działaczki organizowały wyjazdy turystyczne kobiet do kraju oraz wspierały różne przedsięwzięcia społeczne w Polsce.

Za pierwszy Zjazd Kobiet Związku Polaków „Zgoda” przyjęło się jednak uważać zjazd z 10 XI 1968 r. w Herne, poświęcony 20-leciu działalności kół kobiet

¹⁴ *Ibidem*, s. 87.

¹⁵ AfsB, ZPZ, sygn. 211, Konferenzen und Kongresse Frauengruppen Zgoda, Stan ilościowy kobiet na dzień 31 XII 1979 r., b.p.

¹⁶ Kupczak, *Związek Polaków*, s. 88.

i 50. rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości. Może nieco dziwić fakt, że organizacja pozytywnie odnosząca się do Polski Ludowej, wręcz współpracująca z władzami kraju i odwrotnie – w pewnym zakresie wspierana przez władze PRL, organizowała obchody Święta Niepodległości. Jednak z perspektywy tej części Polonii niemieckiej świętowanie tego rodzaju rocznic, przeważnie z udziałem księży i uroczystości religijnych, nie stanowiło większego problemu moralnego. Podobnego zdania wydawali się uczestniczący w tego typu wydarzeniach przedstawiciele władz polskich – Misji Handlowej PRL w Kolonii, a także korespondenci Polskiego Radia i Telewizji oraz Polskiej Agencji Prasowej¹⁷. Sporo w tym zakresie wyjaśniał referat prezesa Mariana Grajewskiego. Podkreślił doniosłość wydarzeń z 1918 r., twierdząc, że rok ten „zapisał się trwale w dziejach narodu polskiego, [...] jako zwrot na drodze losów narodowych, pozwalający na podjęcie samodzielnej pracy wokół budowy lepszej przyszłości narodu polskiego”¹⁸. Następnie prezes Grajewski wskazał na „znaczne niedostatki w życiu polskim, wynikające z wieloletniej niewoli oraz wad nowego państwa: ustroju, rozległych i niedogodnych granic, sąsiedzkich konfliktów, zacofanych doktryn społecznych, nędzy robotników i chłopów, braku przemysłu, zacofania kulturalnego narodu, licznych mniejszości narodowych, rozbitcia politycznego, wreszcie błędnej polityki zagranicznej”¹⁹. W dalszej części referatu Grajewski pogodził sprzeczne kwestie, stwierdzając, że „dopiero w Polsce Ludowej w oparciu o dobre i konstruktywne tradycje [...] nastąpił wielki przełom we wszystkich istotnych dla przyszłości polskiej dziedzinach, zarówno na odcinku ekonomicznym, jak kulturalnym, społecznym, jak również politycznym. Pięćdziesięciolecie niepodległości państwa polskiego zamyka się w tym roku pomyślnym bilansem. [...] Przed Polską stoi otworem wielka, dobra przyszłość. Pięćdziesięciolecie niepodległości w ostatecznym rachunku nie zostało zmarnowane. [...] Jesteśmy dumni z ukochanej ojczyzny – a w historycznym 50-leciu Niepodległości Polski przekazujemy całemu Narodowi Polskiemu jak najserdeczniejsze życzenia dalszego pomyślnego rozwoju, dużo sukcesów na arenie międzynarodowej – iw walce o pokój na świecie!”²⁰.

¹⁷ *Imponujący Zjazd Kobiet – Zw. Polaków „Zgoda” z okazji XX -letniej działalności. Wzniosła akademia z okazji 50 rocznicy odzyskania niepodległości państwa polskiego*, „Głos Polski”, nr 42 z 23 IX 1968, s. 3–4.

¹⁸ *Ibidem*, s. 3.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

Za przygotowanie części zjazdu związanej z działalnością kobiet odpowiedzialna była Maria Karmińska. Zorganizowana przez nią część artystyczna zjazdu ukazywała rezultat działalności polskich szkółek, chórów i zespołów pieśni i tańca – dziecięcych, a po nich dorosłych – chórów: „Halka” – z Bochum, „Harmonia” – z Castrop-Schwerin i „Fiołek” – z Recklinghausen, oraz Zespoły Pieśni i Tańca z Westfalii i Dortmundu – Eving.

Maria Karmińska przedstawiła również w referacie programowym działalność kobiet i ich znaczenie dla Polonii niemieckiej. W przemówieniu nawiązała do emigracji polskiej w czasie zaborów i okresu międzywojennego, podkreślając hart ducha polskich kobiet, którym „nie zdołano wydrzeć z serca to, co polskie”²¹. W odniesieniu do współczesności Karmińska stwierdziła, że „zrealizowałyśmy w pełni hasło równouprawnienia kobiety! Kobiety stoją na czele naszych gromad, kół śpiewaczych i spełniają zaszczytną rolę nauczania dziatwy szkolnej mowy i języka polskiego, znajdują się w Radzie Związkowej i Zarządzie Głównym”²². Referentka podkreśliła również moc pracy na rzecz kraju – pomoc polskim sierotom i zbiórkę pieniędzy na Centrum Zdrowia Dziecka (CZD), zainicjowane przez członkinie „Zgody”. Przed zjazdem powstała specjalna „Komisja Kobiet”, która zajmowała się między innymi organizacją loterii, z której zysk został przeznaczony na CZD²³.

Kolejny zjazd, który miał miejsce 12 III 1972 r., był Zjazdem Dzieci i Kobiet. Tym razem działaczki „Zgody” łącząc te dwie grupy, stwierdziły, że „fakt urządzenia Zjazdu Dzieci i Kobiet jest wyrazem głębokiej troski Związku Pol. »Zgoda« w NRF o wychowanie naszej dziatwy w duchu polskim.[...] Wychowanie dziecka przez matkę stanowi o całym przyszłym życiu człowieka. Im lepsza matka, tym lepsza rodzina – tym naród lepszy, stąd narody rosną i rozkwitają”²⁴. W pewnej mierze zjazd stał się również reklamą jednej z najważniejszych dziedzin działalności związku – turystyki do kraju, gdzie można było praktycznie sprawdzić nabyte umiejętności posługiwania się językiem polskim: „Wyteżona praca i czuła opieka naszej organizacji umożliwi nam rokrocznie, że nie tylko

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Echo Zjazdu Kobiet z okazji XX-letniej działalności*, „Głos Polski”, nr 43 z 30 XI 1968, s. 3. W skład Komisji Kobiet wchodziły: Wanda Gotowicka, Wiktoria Kaczmarek, Weronika Wiza, Janina Fehr, Irena Grajewska.

²⁴ *Wyjątki z referatu na Zjazd Dzieci i Kobiet dnia 12 marca 1972 r. Referat wygłosiła referentka szkolnictwa p. Wiktoria Kaczmarkowa*, „Głos Polski”, nr 14 z 8 IV 1972, s. 3.

starsze społeczeństwo, ale również i dzieci nasze wyjeżdżają na wczasy do kraju – do naszej gościnnej Ojczyzny – Polski Ludowej”²⁵.

Kolejne zjazdy kobiet miały już jednoznacznie charakter zjazdów tylko kobiet – działaczek „Zgody”, aczkolwiek w trakcie przygotowań i przebiegu obrad wykorzystano również z pomocy młodzieży i dzieci, a także męskiej części organizacji²⁶.

Decyzja o zwołaniu Wielkiego Zjazdu Kobiet Związku Polaków „Zgoda” zapadła 28 XII 1974 r. w Bochum podczas dorocznej konferencji aktywu kobiecego. Okazją do zwołania zjazdu było 25-lecie powstania związku oraz ogłoszenie przez ONZ roku 1975 Międzynarodowym Rokiem Kobiet. Konferencja, którą kierowała referentka do spraw kobiet – Wanda Jańczak, poświęcona była przede wszystkim roli kobiet i matek w wychowaniu dzieci i młodzieży w duchu miłości do ojczyzny²⁷. Kolejne numery „Głosu Polskiego” przynosiły więcej szczegółów na temat zjazdu. Zaplanowano go na 9 II 1975 r. w sali „Volkshaus” w Wanne-Eckel-Recklinghausen i zapowiedziano występy „działwy szkolnej, związkowych zespołów pieśni i tańca i chórów polonijnych”²⁸.

Program folklorystyczno-recytatorski, trwający cztery godziny, stanowił świadectwo pracy aktywu kobiecego oraz nauczycielek w polskich szkołach. W związku z tym otwierająca zjazd Jańczak wyraziła nadzieję, że zjazd „stanie się wymowną demonstracją na rzecz poparcia wszystkich kobiet w ich słusznych żądaniach ogólnego poszanowania i równouprawnienia”²⁹. Zjazd kobiet posłużył również, jak większość oficjalnych imprez organizacji, utrwaleniu więzów z krajem i przedstawicielami władz państwowych. Wśród gości zjazdu znaleźli się poseł na Sejm PRL i członek prezydium Rady Naczelnej Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia” – Krystyna Marszałek-Młyńczyk, członek Rady Naczelnej i kierownik Działu Zagranicznego Towarzystwa „Polonia” – Marian Barek, a także pracownicy polskiej ambasady i konsulatu w Kolonii Józef Chmiel i Henryk Urbaniak. Z kolei zaproszenie dyrektora przedsiębiorstwa „West-Ost-Touristik” Heinza Rogowskiego świadczyło o dużej wadze, jaką przywiązywał związek do organizowania wyjazdów do kraju, przysparzających „Zgodzie”

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Ogółem odbyło się osiem zjazdów, przy czym zjazdu w 1972 r. ostatecznie nie zaliczono w poczet zjazdów kobiet. Kolejne zjazdy odbyły się zatem: I – w 1968 r.; II – w 1975 r.; III – w 1978 r.; IV – w 1981 r.; V – w 1984 r.; VI – w 1987 r. i VII – w 1990 r.

²⁷ *Z obrad kierowniczek kół kobiet Związku Polaków „Zgoda”*, „Głos Polski”, nr 1 z 11 I 1975, s. 1.

²⁸ *Uwaga Członkinie Związku Polaków „Zgoda” w RFN. Kobiety – Polki!*, „Głos Polski”, nr 3 z 8 II 1975, s. 1.

²⁹ *Kobiety ostoją Związku!*, „Głos Polski”, nr 6 z 22 III 1975, s. 1.

członków i środków finansowych. Władze miejscowe reprezentował pełnomocnik miasta Bochum i członek honorowy „Zgody” Fritz Claus³⁰.

Zasługi kobiet w podtrzymywaniu i krzewieniu polskości wśród Polonii niemieckiej podkreśliła w swoim przemówieniu K. Marszałek-Młyńczyk. Zapowiadała ona organizację w 1975 r. szeregu imprez, związanych z 30. rocznicą zakończenia II wojny światowej, na które zapraszała przedstawicieli Polonii. W przemówieniach przedstawiciele sejmu i Towarzystwa „Polonia” znalazły się, rzecz jasna, odniesienia do polityki władz PRL względem kobiet, dziękujących za „uśmiech, radość, pogodę ducha, spokój i ciepło, jakie wnoszą kobiety w życie każdej rodziny, każdego polskiego domu”. Posłanka podkreślała, że „Polska Ludowa otoczyła kobiety szacunkiem, zapewniła im pełnię praw obywatelskich, a jednocześnie stworzyła warunki powszechnego udziału w życiu społecznym, politycznym i w pracy zawodowej”³¹. Służyły do tego placówki opieki zdrowotnej nad matką i dzieckiem, żłobki, przedszkola i świadczenia socjalne. Marszałek-Młyńczyk przypomniała, że szczególnie w ostatnich latach wprowadzono udogodnienia dla kobiet, jak przedłużone płatne urlopy macierzyńskie, zreformowany system zasiłków rodzinnych, utworzenie funduszu alimentacyjnego, podniesienie płac i rozwoju budownictwa mieszkaniowego. Przemówienie przedstawicielki polskich władz i Towarzystwa „Polonia” obfitowało w wiele innych komunałów, wpisujących się w „propagandę sukcesu” w PRL³².

Rolę kobiet w związku i w utrzymaniu polskości podkreślił również prezes „Zgody” Ignacy E. Łukaszczyk. W przemówieniu powitalnym stwierdził, że „to właśnie kobiety-matki Polki wpajały i wpajają najsukuteczniej w serca naszych dzieci, naszej młodzieży [...] szacunek i miłość do kraju naszych ojców [...] Dlatego bardzo wysoko oceniamy działalność i efektywność naszych kół kobiecych, wkład kobiet w szkolnictwo, kształtowanie życia kulturalnego i towarzyskiego »Zgody«, ich bezgraniczne oddanie sprawie Związku i polskości”³³.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Z przemówienia Posła na Sejm PRL i członka prezydium Rady Naczelnej Towarzystwa Łączności „Polonia” – pani Redaktor Krystyny Marszałek-Młyńczyk na Zjeździe Kobiet w Wanne-Eickel*, „Głos Polski”, nr 6 z 22 III 1975, s. 1.

³² *Ibidem*.

³³ *Z przemówienia powitalnego prezesa Związku Polaków „Zgoda” na Zjeździe Kobiet w Wanne-Eickel*, „Głos Polski”, nr 7 z 5 IV 1975, s. 1. Szkolnictwo ZP „Rodło” i ZP „Zgoda” szerzej analizował Wiktor Osajda, *Działalność oświatowo-kulturalna Polonii zachodnio-niemieckiej po drugiej wojnie światowej*, Warszawa 1979, s. 114–127.

W tym duchu przemawiała również Wanda Gotowicka, członkini komisji kobiecej związku. Stwierdziła ona, że powołanie do życia kół kobiecych w poszczególnych gromadach wzbogaciło życie związku i Polonii niemieckiej. Podkreśliła również, jak ważne było pogodzenie lojalności wobec kraju zamieszkania i kraju pochodzenia. Wanda Gotowicka stwierdziła, że wieloletnia praktyka wykazała, że to właśnie kobiety, matki potrafiły wychować dzieci na „pożytecznych, rzetelnych obywateli, na ludzi uczciwych wobec siebie i wobec innych [...], a którzy z racji swego pochodzenia wzbogacają kulturę tego kraju dorobkiem kulturalnym kraju pochodzenia swych przodków”³⁴.

Kolejny zjazd kobiet odbył się trzy lata później, 11 III 1978 r. w Stadthalle Bochum-Wattenscheid. Podobnie jak w 1975 r. w programie artystycznym przewidziano występy dzieci ze szkółek polonijnych, związkowych zespołów folklorystycznych, a ponadto organizację tomboli i wystawę robótek ręcznych członkiń kół kobiecych. Jednak niewątpliwą atrakcją zjazdu był występ Mieczysława Fogga z zespołem.

Otwarcia zjazdu dokonała referentka Janczak, witając konsula PRL w Bonn Jana Turskiego, sekretarza generalnego Krajowej Rady Kobiet Polskich Krystynę Gromkową, przedstawiciela Towarzystwa „Polonia” Jerzego Byczkowskiego, nadburmistrza Bochum Heinza Elkelbecka, a także przedstawicieli LOT-u oraz biur podróży i prasy. W referacie przedstawiła dotychczasową działalność kół kobiecych „Zgody”, podkreślając ich zaangażowanie i troskę o dobre imię Polski. Wskazała również na problemy w kołach kobiecych, których działalność została oceniona pozytywnie na konferencji aktywu 26 XI 1977 r. w Oberhausen, aczkolwiek uwidoczniło tam mankamenty w pracy kobiet. Domeną ich działalności było nauczanie języka polskiego i przedmiotów ojczyźtych. Janczak krytykowała niewielką liczbę kursów języka polskiego, a tam, gdzie się one odbywały, liczba uczestników była również niezadowolająca. Było to spowodowane, jak się wydaje, niewielkim zainteresowaniem, na co zwróciła uwagę prelegentka. W związku z tym sugerowała działania na poziomie rodziny: „jedne z nich stoją na wysokości zadania, jeśli chodzi o wychowanie młodego pokolenia w kręgu polskiej kultury, drugie ulegają trudnościom. Są niestety i takie rodziny, które nie doceniając

³⁴ Wyjątki referatu członka komisji kobiecej pani Wandy Gotowickiej na Zjeździe Kobiet w Wanne-Eickel, „Głos Polski”, nr 7 z 5 IV 1975, s. 1.

znaczenia sprawy, mimo woli działają na szkodę własnych dzieci”³⁵. Janczak generalnie przytoczyła jednak wiele sukcesów z udziałem członkiń „Zgody”: wzrost liczby kół kobiet, wzbogacenie form działania, przeprowadzenie różnych akcji społecznych, jak zbiórki na budowę Centrum Zdrowia Dziecka, odbudowę Zamku Królewskiego w Warszawie czy Polski Komitet Olimpijski. Niektóre koła kobiece udzielały pomocy również chorym i samotnym rodakom, pensjonariuszom domów starców oraz sierotom i rencistom o niskich dochodach³⁶.

Gromkowa z kolei dziękowała za zaangażowanie w utrzymaniu „więzów z Macierzą, z Polską Ludową, która jest Ojczyzną wszystkich Polaków”. Podkreślała, że coraz częściej kobiety sprawowały wysokie funkcje społeczne, „są równymi partnerami w rządzeniu krajem”. Również wśród półmilionowej rzeszy polskich studentów połowę stanowiły kobiety³⁷. Nowością było wystąpienie nadburmistrza Elkenbecka. Wspominał on o nawiązaniu kontaktów pomiędzy Bochum i Lublinem, który stał się centrum kontaktów z Polonią za pośrednictwem Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej.

Po trzech latach, 15 III 1981 r., odbył się czwarty zjazd kobiet. Władze związku starały się uatrakcyjnić wydarzenie tombolą i zwróciły się do różnych instytucji z prośbą o nagrody rzeczowe. Wśród adresatów były Ambasada PRL, Biuro Podróży „Polorbis”, „Polintra” (reprezentująca polskie Ars Polona, Coopexim i Cepelię), które pozytywnie odpowiedziały, przesyłając upominki³⁸. Dość zabawnie wybrzmiało pismo „Zgody” do „Polorbisu”, w którym związek z okazji 30-lecia istnienia wręcz domagał się ufundowania wczasów w Polsce, „aby nasza tombola była naprawdę atrakcyjna”³⁹. Przesłane przez „Polorbis” „katalogi, ilustrujące piękno Polski”⁴⁰ nie były jednak wystarczająco atrakcyjne. Zjazd odbył

³⁵ AfsB, ZPZ, sygn. 210, Konferenzen und Kongresse Frauengruppen Zgoda, przemówienie W. Jańczakowej, b.p. Por. też: Osajda, *Działalność oświatowo-kulturalna Polonii*, s. 119. Prowadzone w latach 1960–1977 przez ZP „Zgoda” i wspierane przez ZPwN „Rodło” kursy języka polskiego odbywały się w 21 miejscowościach RFN (w tym w Berlinie Zachodnim) i uczęszczało na nie 214 uczniów na 30 tys. dzieci w wieku szkolnym. Były to właściwie jedyne polskie organizacje w RFN, prowadzące naukę języka polskiego.

³⁶ AfsB, ZPZ, sygn. 211, Konferenzen und Kongresse Frauengruppen Zgoda, Bundeskongreß der Frauengruppen, b.p.

³⁷ *Wielka impreza na cześć kobiet. Zjazd kobiet Związku Polaków „Zgoda” w Bochum-Wattenscheid*, „Głos Polski”, nr 6 z 25 III 1978, s. 1.

³⁸ „Polorbis” i „Polintra” były przedstawicielstwami polskich firm państwowych w RFN.

³⁹ AfsB, ZPZ, sygn. 211, Konferenzen und Kongresse Frauengruppen Zgoda, Pismo W. Gotowickiej do Polorbisu; Pismo W. Gotowickiej do Ambasady PRL; Pismo W. Gotowickiej do Polintry, b.p.

⁴⁰ *Ibidem*.

się w Kulturzentrum w Herne z udziałem zaproszonych gości: konsula generalnego PRL Jana Turskiego, przedstawicielki Rady Naczelnej Towarzystwa „Polonia” Gromkowej, byłego burmistrza miasta Bochum Fritza Klausa oraz innych przedstawicieli władz i sponsorów⁴¹. Gotowicka jako wiceprezes zarządu „Zgody” podsumowała ofiarną pracę kobiet na niwie oświatowej i narodowej od ostatniego zjazdu. Duże nadzieje na przyszłość, a jednocześnie ułatwienie w pracy kobiet rodziło nadchodzące otwarcie Domu Polskiego. Gromkowa z kolei, nawiązując do trudnej sytuacji w Polsce, dziękowała za wsparcie przez związek i kobiety celów społecznych w Polsce. Zapraszała również do udziału w imprezach krajowych, organizowanych przez Towarzystwo „Polonia”. Pracę kobiet docenili także konsul Turski, szefowa Rady Związkowej „Zgody” Mirosława Szwede oraz prezes Janik. Po części oficjalnej nastąpiła część artystyczna z deklamacjami wierszy, występem chóru „Fiołek”, dziecięcego zespołu „Gracja” z Duisburga i młodzieżowego „Polonez” z Poznania. Zjazd zakończył występ młodzieżowego zespołu pieśni i tańca „Westfalia” oraz połączonych chórów nadreńskich: „Słowik” z Hamburga, „Polonia” z Düsseldorfu i „Dzwon – Gwiazda” z Essen pod batutą Franciszka Lengowskiego, które zaśpiewały pieśń *Gaude Mater Polonia*⁴².

Kolejny, piąty zjazd kobiet odbył się 10 III 1984 r. już w Domu Polskim w Recklinghausen. Podobnie jak na wcześniejszych zjazdach obecni byli przedstawiciele władz PRL – konsul generalny Kazimierz Koś oraz posłanka na sejm Marszałek-Młyńczyk, Włodzimierz Sołtysiak z Towarzystwa „Polonia” i Gromek z Krajowej Rady Kobiet Polskich. Władze niemieckie reprezentował Erich Wolfram – nadburmistrz Recklinghausen i poseł do Bundestagu z ramienia SPD. Generalnie problematyka poruszana podczas zjazdu przez działaczki „Zgody” była identyczna jak na wcześniejszych. Podkreślano zatem rolę kobiet w szkolnictwie i utrzymaniu polskości. Inny ton natomiast przybrały przemówienia gości, reprezentujących władze. Nadburmistrz Wolfram był zainteresowany rozwijaniem kontaktów między Sejmem i Bundestagiem. Ponadto stwierdził, że „Międzynarodowy Dzień Kobiet daje sposobność spojrzenia wstecz, kiedy to w tej szalonej wojnie, w prześladowaniach i w obozach koncentracyjnych ginęły dzieci i kobiety”⁴³. Na tej podstawie Wolfram dokonał mocno kontrowersyjnego zrównania

⁴¹ *Ibidem*, Zaproszenie na Zjazd Kobiet 15.3.1981 w Herne, b.p.

⁴² *Ibidem*, Zjazd Kobiet – Program, b.p.; Ignacy Łukaszczyk, Jan Fajnger, *Bilans wytrwałej i ofiarnej pracy. Zjazd Kobiet Związku Polaków „Zgoda”*, „Głos Polski”, nr 7 z 4 IV 1981, s. 1.

⁴³ Jan Fajnger, *V Zjazd Kobiet spod znaku „Zgody”*, „Głos Polski”, nr 7 z 31 III 1984, s. 1–2.

losów kobiet polskich i niemieckich: „nie było wówczas różnicy – niemieckie matki tak samo cierpiały jak i polskie. [...] Może być tylko jedna konkluzja – kobiety i matki muszą zawsze upominać rządy, by żyć w przyjaźni i pokoju i aby nigdy więcej nie było wojny. Wy i ja musimy pracować na rzecz polsko-niemieckiego porozumienia i dążyć do utrzymania pokoju. Trzeba skończyć z szalonym światowym wyścigiem zbrojeń na Zachodzie i Wschodzie. Apelujmy do odpowiedzialnych w Moskwie i Waszyngtonie, aby powrócili do stołu obrad. [...] Wzywam kobiety i matki, aby głośno wołały o odprężenie, o rozbrojenie i porozumienie”⁴⁴.

O ile wystąpienie konsula Kosia ograniczyło się do podkreślenia roli kobiet w utrzymaniu polskości i wychowaniu w tym duchu młodego pokolenia, o tyle posłanka Marszałek-Młyńczyk wskazała na rolę kobiet we współczesnym świecie. W odniesieniu do działaczek „Zgody” wskazywała na ich rolę w „kultywowaniu polskości i pogłębiania wśród Polonii i społeczeństwa niemieckiego wiedzy o naszych historycznych tradycjach oraz kształtowaniu obiektywnego obrazu Polski w oczach społeczeństwa RFN. Szacunek i uznanie budzi fakt, że będąc lojalnymi obywatelami kraju swego zamieszkania, zachowujecie, drogie rodaczki, głęboko w sercu polskie wartości, że doskonalicie umiejętności posługiwania się językiem polskim, propagujecie dorobek polskiej kultury”⁴⁵. Marszałek-Młyńczyk zaprosiła na imprezy krajowe – na V Polonijne Igrzyska Sportowe, na spotkanie w Czarnolesie, a także do udziału w letnich szkołach języka i kultury polskiej, w kursach artystycznych, kulturalnych, kuchni polskiej i wczasach wędkarskich. Zarówno posłanka, jak i przemawiająca po niej Gromek, wiele miejsca poświęciły „obronie pokoju i bezpieczeństwa w Europie, [...] obronie życia na Ziemi, [...] zaostrzającej się sytuacji politycznej w Europie i na świecie, [...] potrzebie pokojowej współpracy i zbliżenia między narodami”⁴⁶. W konkluzji stwierdziły, że „kobiety polskie są przeciwne wzmagananiu się międzynarodowego napięcia, które mogłoby w obecnych czasach prowadzić do nuklearnej zagłady. Polska była i chce pozostać krajem otwartym na świat”⁴⁷.

Przed kolejnym, szóstym zjazdem kobiet, zarząd związku zastanawiał się nad przyszłością ruchu kobiecego. Według danych posiadanych przez władze organizacji, w 1987 r. na terenie RFN istniały 33 organizacje kobiece, w większości

⁴⁴ *Ibidem.*

⁴⁵ *Ibidem*, s. 2.

⁴⁶ *Ibidem.*

⁴⁷ *Ibidem.*

istniejące ponad 30 lat. Należały do nich kobiety, które w większości osiągnęły wiek emerytalny, a sposób oraz metody działalności tych związków nie należały do nowoczesnych. Te przestarzałe formy pracy musiały ulec zmianie, a podstawową sprawą było znalezienie kierunku działania i rozpoznanie aktualnych zainteresowań kobiet. Po wojnie praca społeczna kobiet przyczyniała się do odbudowy ruchu polonijnego, organizowały kursy i szkoły polonijne oraz zajmowały się różnorodnym rękodziełem. Zbliżający się zjazd miał być w założeniu okazją do rozważenia problemów organizacyjnych i programowych, wskazujących kierunki działań, opartych na potrzebach bieżących oraz pod prężnym kierownictwem, które „poprowadzi koła kobiet nowymi drogami do zawsze aktualnego celu – utrzymania polskości na obczyźnie”⁴⁸.

Zjazd odbył się 14 III 1987 r. po raz pierwszy w Domu Polskim w Recklinghausen. Gotowicka, główna referentka na zjeździe, potwierdziła potrzebę zmian w działalności kół kobiecych, polegających na „zerwaniu z marazmem, aktywizację działania i wydzwignięcie pracy naszych kół na wyższy, dostosowany do potrzeb czasu – poziom”⁴⁹. Na początek zalecano wprowadzenie do zebrań kół kobiet spotkań z prelegentkami-nauczycielkami i dyskusję nad problemami wychowania dzieci w duchu patriotycznym. Pozytywnie oceniono zaangażowanie działaczek w organizację i rekrutację dzieci na kolonie letnie w Polsce, naukę języka polskiego w domu i inną działalność kulturalno-oświatową. Zauważono przy tym duże zaangażowanie w pracy związkowej Polek z najnowszej emigracji.

O ważkości rozwoju ruchu kobiecego i związkowego świadczyło podjęcie po raz pierwszy w historii zjazdów kobiet uchwały, która uwzględniała przedzjazdowe i zjazdowe dyskusje. Czytamy w niej, że: „1) Koła Kobiet, działające w ramach Związku Polaków »Zgoda« w RFN, deklarują szczere i pełne poparcie dla celów ogólnozwiązkowych, wytyczanych przez Radę Związkową i Zarząd Główny oraz zapewniają o swej woli wzmożenia wysiłków w pracy nad realizacją rosnących zadań naszego Związku; 2) Nawiązując do chwalebnych tradycji ruchu kobiecego i mając na względzie aktualne potrzeby polonijnych środowisk, Koła Kobiet pragną wnosić odpowiedni, znaczący wkład w wychowanie młodego pokolenia w znajomości polskiej mowy, tradycji narodowych, zwyczajów i historii Polaków w Niemczech. W tym celu pragną wykorzystać nowe impulsy, płynące z naczelnego ośrodka inspiracyjno-inicjatywnego naszej organizacji i dostosować je do potrzeb

⁴⁸ Jan Fajnger, *Rozważania przed zjazdem kobiet*, „Głos Polski”, nr 4 z 14 III 1987, s. 2.

⁴⁹ *Byliśmy, jesteście, będziemy*, „Głos Polski”, nr 6 z 11 IV 1987, s. 3.

i możliwości poszczególnych kół; 3) Dla podniesienia pracy kulturalno-oświatowej w środowisku kobiecym na wyższy poziom, zacieśnienia kontaktów i niesienia pomocy – postanawiamy wzmocnić własne siły organizacyjne i inspiracyjne poprzez uaktywnienie komisji kobiet, wspierającej pracę referentki do spraw kół kobiecych przy Zarządzie Głównym; 4) Celem wzbogacenia życia kulturalnego w kołach proponujemy urządzenie w nich (raz na kwartał) programu kulturalno-oświatowego, organizowanego siłami koła przy współpracy komisji kobiecej, zarządów gromad i istniejących w danym ośrodku chórów i zespołów folklorystycznych. Wszelkiego rodzaju nagrania o tematyce kulturalnej, a następnie odtworzone na magnetofonie, służyć mogą jako materiał pomocniczy do organizowania tego rodzaju imprez; 5) Realizując w szerokim zakresie zadania w sferze kulturalno-oświatowej – koła propagować będą z większym niż dotychczas zaangażowaniem czytelnictwo polskiej książki i prasy, w tym naszego »Głosu Polskiego«, a poprzez materiały zamieszczane w »Głosie Polskim« informować będą Polonię o działalności ruchu kobiecego; 6) Zjazd zwraca się do wszystkich Rodaczek i kobiet polskiego pochodzenia o wstępowanie do istniejących kół i zakładanie nowych; 7) Szczególną troską nasze koła otaczać będą działalność w myśl hasła: „Wszystkie dzieci są nasze”, oraz sędziwe weteranki pracy społecznej, pozostające często w odosobnieniu w domach starców lub na długotrwałych kuracjach; 8) W polu naszych zainteresowań widzimy Rodaczki z najnowszej emigracji. Wiemy, że mają one wiele problemów związanych z integracją w nowym środowisku. Zapewniamy je o siostrzanej życzliwości i o chęci współpracy”⁵⁰.

Plany przedstawione w uchwale zostały zweryfikowane wydarzeniami politycznymi przełomu lat 1989 i 1990. Kolejny zjazd kobiet odbył się wcześniej niż zwyczajowo, bo już po trzech latach – 10 III 1990 r. w Domu Polskim w Recklinghausen. Nazwano go „jubileuszowym” i połączono z 40-leciem istnienia kół kobiet i 100-leciem powstania w Niemczech pierwszych organizacji kobiecych⁵¹. W części oficjalnej zjazdu wystąpili Wanda Gotowicka, referentka do spraw kobiet i wiceprezes Zarządu Głównego oraz Władysław Janik – prezes związku. W części artystycznej wystąpiły chór męski „Hasło” z Nadrenii Północnej-Westfalii oraz „Halka” z Bochum, a także odbyły się koncerty. Wystąpiły również z deklamacjami

⁵⁰ *Uchwała*, „Głos Polski”, nr 6 z 11 IV 1987, s. 3.

⁵¹ AfsB, ZPZ, sygn. 157, Sammlung von Rundbriefen an alle Mitglieder, Okólnik 1/90; 3/90 i 4/90, b.p.; *Ibidem*, sygn. 215, Konferenzen und Kongresse Frauengruppen Zgoda, Protokół z konferencji kierowniczek Koła Kobiet 8 III 1989, b.p.; *Ogłoszenie „Jubileuszowy Zjazd Kobiet”*, „Głos Polski”, nr 3 z 17 II 1990, s. 1 i nr 4 z 3 III 1990, s. 1.

dzieci ze szkółek języka polskiego oraz Zespół Pieśni i Tańca „Westfalia”, który wykonał polskie tańce ludowe⁵².

O ile wystąpienie prezesa Janika ograniczyło się do podziękowań i życzeń owocnych obrad, o tyle przemówienie Gotowickiej było realną oceną sytuacji kobiet i związku. Już na jego początku stwierdziła, że „zjazd pod względem liczebności rodaczek, jak i programu artystycznego jest na miarę stanu posiadania i możliwości materialnych”, co wskazywało na problemy w związku w roku przełomu. Referentka przybliżyła historię i działalność kół kobiecych, ich zaangażowanie w utrzymanie polskości i popularyzację języka polskiego i kultury na emigracji, a we współpracy z Towarzystwem „Polonia” organizację wczasów, kolonii i obozów dla członków „Zgody” i ich rodzin. Swoistą nowością na zjeździe w 1990 r. było odwoływanie się do Boga, Opatrzności, odmówienie *Ojcie Nasz* za zmarłe działaczki, a więc zachowania wcześniej w „Zgodzie” podczas oficjalnych wydarzeń nie widziane ze względu na udział przedstawicieli władz PRL⁵³. Zjazd ten, siódmy, okazał się ostatnim. Brak dochodów diametralnie ograniczył aktywność związku.

Oprócz zjazdów kobiet odbywały się konferencje kierowniczek kół kobiecych, zwykle coroczne. Na jednej z nich we wrześniu 1979 r. postanowiono o przedstawieniu propozycji zwołania światowego spotkania kobiet pochodzenia polskiego, działających na niwie kulturalno-oświatowej. Celem spotkania miała być „wymiana doświadczeń w dotychczasowym działaniu na rzecz utrzymania kultury narodowej oraz wypracowanie nowych, bardziej atrakcyjnych i efektywnych form pracy”⁵⁴. Propozycja została przekazana przez prezesa Łukaszczyka Towarzystwu „Polonia” w Warszawie oraz Wydziałowi do spraw Polonii w MSZ, Krajowej Radzie Kobiet Polskich oraz Ambasadzie PRL w Bonn. Władze związku, podkreślając znaczący udział kobiet w pracy polonijnej i wychowaniu młodego pokolenia na obczyźnie, prosiły o zwołanie Światowego Polonijnego Zjazdu Kobiet-Polek, proponując jako przewodnie tematy obrad: „Rola Matki-Polski w wychowaniu młodego pokolenia” i „Kobieta a rodzina polska na obczyźnie”⁵⁵. Propozycja „Zgody” nie spotkała się jednak z pozytywnym odzewem ze strony instytucji PRL.

⁵² Teresa Ostaszewska, *100 lat służą sprawie polskiej*, „Głos Polski”, nr 6 z 31 III 1990, s. 1–2.

⁵³ *Przemawia p. Wanda Gotowicka, referentka d/s Kobiet*, „Głos Polski”, nr 6 z 31 III 1990, s. 2.

⁵⁴ AfsB, ZPZ, sygn. 215, Konferenzen und Kongresse Frauengruppen Zgoda, Pismo Referentki d/s Kobiet Wandy Janczak do Zarządu Głównego Związku Polaków „Zgoda”, b.p.

⁵⁵ *Ibidem*, Pismo Zarządu „Zgody” z 19 X 1979 r. do Towarzystwa „Polonia”, b.p.

Mniej więcej dwa razy w roku: w marcu i późną jesienią odbywały się spotkania kobiet pod nazwą „Konferencje Kierowniczek”. Służyły one przede wszystkim podtrzymywaniu świadomości potrzeby działalności kół kobiecych, która na ogół ograniczała się zwykle do spotkań towarzyskich, na których wspomniano głównie wyjazdy do Polski (zarówno organizowane przez związek, jak i indywidualne – przy wydatnej pomocy organizacji, załatwiającej wizy i korzystną wymianę walutową)⁵⁶.

W minorowym nastroju odbywała się konferencja kobiet 16 XII 1981 r. w Domu Polskim w Recklinghausen, aczkolwiek połączona ze spotkaniem gwiazdkowym. Zgromadziła ona członkinie komisji kobiet oraz kierowniczkę kół kobiet w RFN i władze związku: referentkę do spraw kobiet Janczak, prezesa Janika i wiceprezesów Gotowicką i Anielę Bartochę oraz I sekretarza ambasady PRL Andrzeja Pieniaka. Na konferencji stwierdzono, że związek przeżywał trudny okres, przede wszystkim dlatego, że „sytuacja w Ojczyźnie nie pozostała bez śladu na turystyce związkowej, co zmniejszyło dochody, [...] potrzebne na spłacenie Domu Polskiego, na dofinansowanie »Głosu Polskiego«”. Sugerowano również zmniejszenie w razie potrzeby personelu administracyjnego i okresowe zawieszenie ukazywania się gazety⁵⁷.

Konferencja aktywu kobiecego 6 III 1985 r. odbywała się, podobnie jak inne spotkania w tym roku, pod znakiem 35-lecia „Zgody”. Również pod tym hasłem omawiano wyjazd do kraju, do Mielna, połączony z wizytami u rodzin i na wczasach. Kwestie związane z turystyczną działalnością związku nieustannie przewijały się podczas spotkań działaczek. Było to zrozumiałe z uwagi na fakt, że związek czerpał zyski z pośrednictwa przy załatwianiu polskich wiz oraz ze składek członkowskich, gdyż tylko członkowie „Zgody” mogli uzyskać częściowe zwolnienie z obowiązkowej wymiany walutowej przy wyjeździe do Polski. Przypomniano również o prenumeracie „Głosu Polskiego”, zwłaszcza że miał miejsce Rok Oświaty i Czytelnika. Mówiono także o potrzebie zachowania lojalności wobec organizacji – „nie można dopuścić, aby ktokolwiek mógł źle wypowiadać się o związku »Zgoda«”⁵⁸.

⁵⁶ *Ibidem*, Sprawozdanie z konferencji aktywu kobiecego Związku Polaków „Zgoda” w RFN, 5 III 1980 r., b.p.

⁵⁷ *Ibidem*, Sprawozdanie z konferencji kobiet, 27 XII 1981 r., b.p.; Weronika Wizowa, *Konferencja aktywu kobiecego*, „Głos Polski”, nr 2 z 30 I 1982, s. 2.

⁵⁸ AfsB, ZPZ, sygn. 215, Konferenzen und Kongresse Frauengruppen Zgoda, Protokół z konferencji kierowniczek koła kobiet, 6 III 1985 r., b.p.

Z kolei członkini Rady Związkowej Hilda Handy ubolewała nad brakiem zapału do pracy wśród działaczek „Zgody”, co jeszcze kilka lat wcześniej było zjawiskiem sporadycznym. Jako remedium wskazywała zdobywanie nowych członkiń. Prezes Janik, przedstawiając działalność związku w latach 80. XX w., wyraził chęć zgodnej pracy związkowej, zwłaszcza że pojawiały się sygnały wewnętrznych konfliktów i niezadowolenia z wybranych władz. Wiązało się to też z dążeniem do ograniczenia personelu biurowego, aby zaoszczędzone pieniądze przeznaczyć na spłatę kredytu, zaciągniętego na zakup i remont Domu Polskiego w Recklinghausen⁵⁹.

Kolejne zebranie kierowniczek kół kobiecych 29 X 1986 r. wskazywało na narastający kryzys w związku. Gotowicka z zarządu ubolewała, że podczas różnych uroczystości organizowanych w Domu Polskim rzadko były widywane kierowniczki kół kobiecych. Apelowała zatem o włączenie się do prac i inicjatyw władz związku. W tym samym tonie wypowiedział się prezes Janik. Wysunął on propozycję, aby gromady położone „niedaleko” Domu Polskiego właśnie tam obchodziły swoje uroczystości. Nie sprecyzował jednak, jaką odległość oznacza określenie „niedaleko”. Problem według Janika stanowiła również malejąca liczba kobiet, chętnych do wypoczynku w Polsce. Być może przyczyną były wysokie ceny pobytu (mimo niższych stawek wizowych i obowiązkowej wymiany dla członków „Zgody”), uciążliwość podróży oraz „złe warunki higieniczne w miejscach zakwaterowania”⁶⁰. Potwierdzają te tezy informacje przekazane na kolejnym zebraniu kierowniczek kobiet w grudniu 1988 r. Omawiano na niej wycieczkę kobiet do Polski, do Jastrzębiej Góry. Sam pobyt był oceniony pozytywnie, natomiast narzekano na uciążliwość podróży, zwłaszcza dla starszych osób. Jedna z kierowniczek wskazała na możliwość podróży do Polski za pośrednictwem różnych biur, czemu sprzeciwił się prezes Janik i prosił, aby „członkowie »Zgody« jednak jeździli przez Związek, bo trwają rozmowy na ten temat z FWP [Funduszem Wczasów Pracowniczych – przyp. AK]”⁶¹.

Na kolejnym spotkaniu kierowniczek kół kobiet 8 III 1989 r. również tematem przewodnim była łączność z krajem, przejawiająca się w wycieczce i pobycie

⁵⁹ W tym czasie spłacono 113,5 tys. DM, a pozostało jeszcze 325 tys. DM.

⁶⁰ *Ibidem*, Protokół z konferencji kierowniczek koła kobiet, 9 III 1988 r., b.p.; *Są potrzebne jak sól*, „Głos Polski”, nr 7 z 16 IV 1988, s. 1–2.

⁶¹ AfsB, ZPZ, sygn. 215, Konferenzen und Kongresse Frauengruppen Zgoda, Protokół z konferencji kierowniczek koła kobiet, 9 XII 1988 r., b.p.; Teresa Ostaszewska, *Konferencja*, „Głos Polski”, Boże Narodzenie 1988, nr 23, s. 2.

w Polsce przez cztery tygodnie: dwa na wypoczynku w Kołobrzegu (była to propozycja prezesa Janika) i dwa u rodziny lub w inny wybrany sposób. W dalszym ciągu apelowano o dbałość i podtrzymywanie polskich tradycji i zwyczajów, a także pozyskiwanie nowych członków. Podczas zebrania podniesiony został problem paszportów konsularnych. W przekonaniu niektórych członków „Zgody” było niesprawiedliwością, że posiadacze tych dokumentów mogli jechać do Polski bez wizy i obowiązkowej wymiany walutowej, podczas gdy długoletni działacze związku takich przywilejów nie posiadali. Obecny na zebraniu konsul Niemczech uspokajał, że w polskiej ambasadzie został złożony wniosek o zwolnienie z wymiany walutowej długoletnich działaczy „Zgody”⁶².

Konferencja powakacyjna 25 X 1989 r. poświęcona została omówieniu pobytu w Polsce oraz zaplanowaniu już kolejnego, przyszłorocznego wyjazdu do Polski, ponownie do Kołobrzegu. Od tej pory właśnie to miasto zyska uznanie i powodzenie wśród działaczy „Zgody”, którzy coraz częściej wyjeżdżali do kołobrzeskich sanatoriów, a spotkania działaczek stały się między innymi forum wymiany wrażeń z pobytu w uzdrowisku⁶³. Podobnie było na konferencji kierowniczek 17 I 1990 r., na której działaczki zajęły się organizacją zjazdu kobiet. Prezes Janik wspominał również o propozycji poznańskiego oddziału Towarzystwa „Polonia” pobytu w Wielkopolsce, co jednak nie wzbudziło większego zainteresowania. Zaapelował także do prezesów wszystkich gromad, aby zachęcali członków do dalszej działalności w „Zgodzie”, „mimo zniesienia obowiązku wymiany dziennej dewiz w Polsce”. Fakt zniesienia obowiązkowej wymiany dewiz zaniepokoił mocno kierownictwo związku, gdyż pozbawiał organizację jej najpoważniejszego atrybutu i argumentu, jakim kierowali się potencjalni członkowie „Zgody”⁶⁴.

W trakcie ponad 60 lat funkcjonowania „Zgody” o interesy kobiet w związku dbały: Stanisława Tomczak z Oberhausen (1950–1956), Maria Karmińska z Herne (1956–1971), Wanda Jańczak z Bochum (1971–1981)⁶⁵, Wanda Gotowicka (1980–1985), Aniela Bartocha (1980–1985), Stefania Rau (1997–1999). Pełniły one

⁶² AfsB, ZPZ, sygn. 215, Konferenzen und Kongresse Frauengruppen Zgoda, Protokół z konferencji kierowniczek koła kobiet, 8 III 1989 r., b.p.; Teresa Ostaszewska, *Spotkanie w Domu Polskim*, „Głos Polski”, nr 6 z 25 III 1989, s. 1–2. Od 1 I 1989 r. paszport konsularny zwalniał z wizy i wymiany, a jego wyrobienie kosztowało 120 DM.

⁶³ AfsB, ZPZ, sygn. 215, Konferenzen und Kongresse Frauengruppen Zgoda, Protokół z konferencji kierowniczek koła kobiet, 25 X 1989 r., b.p.

⁶⁴ *Ibidem*, Protokół z konferencji kierowniczek koła kobiet, 17 I 1990 r., b.p.

⁶⁵ AfsB, ZPZ, sygn. 170, Sammlung von Rundbriefen an alle Mitglieder, Okólnik Nr 10–11/96. b.p.; Marek Wiszniewski, *Wanda Jańczak nie żyje*, „Głos Polski”, XI 1996, s. 6.

funkcję referentek przy Zarządzie Głównym⁶⁶. Z kolei przewodniczącą Rady Związkowej była przez wiele lat Hilda Handy z Bochum. O ile w Zarządzie Głównym i długi czas w Radzie Związkowej kobiety miały jedną przedstawicielkę, o tyle od lat 90. XX w. w składzie Rady zaczęły dominować panie. Po walnym zebraniu 24 IV 1993 r. na dziewięciu członków Rady cztery stanowiły kobiety: H. Handy jako przewodnicząca oraz Irena Grajewska (Essen), Helena Winter (Oberhausen) i Genowefa Głowacki (Bremen)⁶⁷. Z kolei w marcu 2001 r. w Radzie Związkowej było już siedem pań: H. Handy, Julia Blaschke (Brunszwik), I. Grajewska, H. Winter, Alina Wytulany (Ronnenberg), Alina Małecka-Wiszniewski (Berlin) i Margot Janik (Duisburg)⁶⁸. W listopadzie 2001 r. jedynym mężczyzną w Radzie był jej przewodniczący Sylwester Burzyński (Koloniam), a członkiniami zostały Janina Strehlau (Dortmund) i S. Rau⁶⁹. Do bardziej zasłużonych działaczek „Zgody” należały ponadto Weronika Wiza (Düsseldorf) i Paulina Lemke (Düsseldorf). Warto zauważyć, że dwie członkinie „Zgody” zostały odznaczone przez władze PRL Krzyżami Zasługi: S. Tomczak srebrnym, a W. Gotowicka złotym⁷⁰. Do najbardziej aktywnych publicystek w „Głosie Polskim” należały S. Rau i P. Lemke⁷¹.

Stefania Rau była mocno zaangażowana w nauczanie języka ojczystego w niemieckich szkołach i jest jednym z wielu przykładów kobiet, dla których ważna była znajomość języka polskiego wśród Polonii niemieckiej i zainteresowanych Niemców. Szczególna aktywność S. Rau i innych członkiń związku była widoczna w latach 90. XX w. Wynikało to ze starań Polaków w Niemczech o realizację postanowień traktatu polsko-niemieckiego o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 17 VI 1991 r. przede wszystkim w zakresie działalności kulturalnej i oświatowej. Polacy w Niemczech nie posiadali (i nie posiadają nadal) statusu mniejszości narodowej i w związku z tym nie przysługiwała im dotacja władz niemieckich na działalność statutową. Od połowy kwietnia 1997 r. w Kolonii

⁶⁶ AfsB, ZPZ, sygn. 61, Hauptversammlungen Zgoda, Protokoły 1980–1985, b.p.; sygn. 59, Hauptversammlungen Zgoda, Protokoły 1989–1983, b.p.; sygn. 159, Protokolle der Sitzungen des Hauptvorstandes Zgoda, Protokoły posiedzeń 1980–1999, b.p.

⁶⁷ Po walnym zebraniu Związku Polaków „Zgoda” w RFN, „Głos Polski”, nr 9 z 31 V 1993, nr 9, s. 1; Mirosław Szwede, *Blaski i cienie walnego zjazdu*, „Głos Polski”, nr 10 z 15 VI 1993, s. 1–2.

⁶⁸ AfsB, ZPZ, sygn. 437, Sammlung von Rundbriefen an alle Mitglieder, Okólnik Nr 04–05–06/2001, b.p.

⁶⁹ *Ibidem*, sygn. 438, Sammlung von Rundbriefen an alle Mitglieder, Okólniki, Lista członków Rady Związkowej Związku Polaków „Zgoda” w RFN T. z. (dostęp: 10 XI 2001), b.p.

⁷⁰ Kupczak, *Związek Polaków*, s. 88.

⁷¹ Por.: AfsB, ZPZ, sygn. 32, Stiftung polnisches Haus, Artikel für Glos Polski, b.p.

wprowadzono do szkół niemieckich język polski jako język ojczysty dzięki staraniom Porozumienia Organizacji Polonijnych w Kolonii, polskiej ambasady oraz nauczycieli i rodziców. Działania te poparł ówczesny premier Północnej Nadrenii-Westfalii, późniejszy prezydent RFN – Johannes Rau i Krajowe Ministerstwo Oświaty i Kultury. Wkrótce w pięciu szkołach na zajęcia z języka polskiego uczęszczało 180 dzieci, a zajęcia prowadziły dwie nauczycielki: Marzanna Rau i Liliana Barejko-Knops. Nauka była bezpłatna, a uczniowie otrzymywali też podręczniki. W zajęciach mogły uczestniczyć dzieci bez względu na narodowość i obywatelstwo. Poza nauką języka polskiego uczniowie poznawali polską kulturę, tradycję i zwyczaje. W ramach nauki organizowano także wycieczki i wyjazdy związane z tematyką zajęć⁷².

Publicystyka S. Rau dotyczyła wydarzeń kulturalnych, ale działaczka zajmowała się także opisem wydarzeń z historii Polski i aktualnej polityki⁷³. W latach 90. XX w. była również członkiem redakcji „Głosu Polskiego”.

Paulina Lemke udzielała się jako przewodnicząca powstałej w 1995 r. Fundacji Domu Polskiego. Organizacja ta została powołana „biorąc pod uwagę zaistniałą – zapewne przejściową – krytyczną sytuację finansową Związku oraz brak funduszy zarówno na utrzymanie Domu Polskiego, jak i na prowadzenie dalszej aktywnej działalności kulturalno-oświatowej Związku”⁷⁴. Lemke w „Głosie Polski” przybliżała czytelnikom przede wszystkim wydarzenia o charakterze kulturalnym⁷⁵.

⁷² Stefania Rau, *Język polski w szkole*, „Głos Polski”, 2002, 2, s. 15. Więcej o Rau w: *Polsko-niemiecki leksykon biograficzny. Ludzie polskiej książki i prasy w Niemczech (koniec XX w.)*, oprac. Maria Kalczyńska, Opole 2001, s. 235–236.

⁷³ Stefania Rau, *Kolońskie jubileusze*, „Głos Polski”, V–VI–VII 1998, s. 6; *eadem*, *Karnawał „Polonii” w Kolonii*, „Głos Polski”, nr 6 z 20 III 1993, s. 1; *eadem*, *Koncert kołed w Recklinghausen*, „Głos Polski – Kurier Polonijny”, 15 III–15 IV 1994, s. 1; *eadem*, *Koloński karnawał*, „Głos Polski – Kurier Polonijny”, 15 IV–15 V 1994, s. 1; *eadem*, *Trzy majowe święta*, „Głos Polski”, nr 1 z 2002, s. 16–17; *eadem*, *Pierwsze dni odzyskania niepodległości*, „Głos Polski”, XI–XII 1997, s. 11; *eadem*, *220 rocznica Komisji Edukacji Narodowej*, „Głos Polski”, 15 IV–15 V 1994, s. IV; *eadem*, *Głosuje Polonia*, „Głos Polski”, nr 17 z 15 X 1993, s. 2; *eadem*, *Spotkanie z delegacją Sejmu RP*, „Głos Polski – Kurier Polonijny”, 15 IV–15 V 1994, s. 2.

⁷⁴ AfsB, ZPZ, sygn. 252, Stiftung polnisches Haus, Statut der Stiftung, b.p.; *Apel „Fundacji Domu Polskiego” Związku Polaków „Zgoda” w RFN t.z.*, „Głos Polski”, VI 1995, s. 3. We władzach Fundacji obecne były również Rau i Alina Małecka-Wiszniewska.

⁷⁵ Paulina Lemke, *„Tobie Polsko śpiewamy”*. *Imponujący koncert pieśni polskich*, „Głos Polski”, nr 10 z 15 VI 1993, s. 1–2; *eadem*, *„Tobie Polsko śpiewamy”*, „Głos Polski”, nr 14 z 15 VII 1994, s. 1–2; *eadem*, *Spotkanie lekarzy polskiego pochodzenia w Ambasadzie RP w Bonn*, „Głos Polski”, nr 11 z 30 VI 1993, s. 1–2; *eadem*, *Chór Fiolek – Recklinghausen – 1896 uczcił godnie 80-lecie swojego dyrygenta Romana Kaczmarka*, „Głos Polski”, nr 11 z 1 VI 1994, s. 2; *eadem*, *106-lecie Chóru Fiolek – Recklinghausen*, „Głos Polski”, nr 2 z 2002, s. 21, itd. Więcej o Lemke w: *Polsko-niemiecki leksykon biograficzny*, s. 159–160.

W latach 90. XX w. wchodziła w skład zespołu redakcyjnego „Głosu Polski”, a w 2005 r. weszła w skład Zarządu Głównego organizacji⁷⁶.

Długoletnim w latach 90. XX w. rzecznikiem związku była Alina Małecka-Wiszniewska. Z tej racji była osobą najlepiej zorientowaną w związku w różnego rodzaju wydarzeniach i uroczystościach związanych z Polonią niemiecką i Polską. Ta wiedza została wykorzystana w publikacjach Aliny Małeckiej-Wiszniewskiej⁷⁷.

Od początku istnienia Związku Polaków „Zgoda” w RFN kobiety odgrywały ważną rolę w organizacji. Choć początkowo nie piastowały eksponowanych stanowisk, to błędem byłoby twierdzić, że nie miały poważnego wpływu na losy „Zgody”. Ich głos doradczy wpływał na działania w dolnych strukturach związku – gromadach. Właśnie gromady stanowiły fundament życia społecznego i organizacyjnego w RFN, gdzie kobiety reprezentowały najaktywniejszą grupę związku. Dzięki ich pomysłom i zaangażowaniu nie brakowało na uroczystościach polonijnych publiczności, która następnie oddziaływała na swoje rodziny. Pamiętać należy, że często w imprezach „Zgody” uczestniczyły osoby spoza organizacji, które następnie popularyzowały tę organizację na terenie RFN. Największa aktywność kobiet na co dzień była widoczna w szkółkach polonijnych, gdzie stanowiły one większość, jeśli nie całość personelu. Jednak szczególnie podkreślić należy ich rolę w rodzinie, gdzie matki dbały o wychowanie młodego pokolenia lojalnego w stosunku do kraju zamieszkania, a także wiernego zasadom wyznaczonym przez przodków: miłości do Ojczyzny w myśl „5 Prawd Polaków”. Kobiety „Zgody” były też ogniwem łączącym Polonię z krajem. One organizowały wyjazdy turystyczne do kraju, połączone z odwiedzinami u rodziny, kolonie i obozy wypoczynkowe dla dzieci i młodzieży, połączone ze zwiedzaniem kraju i z nauką języka polskiego. Ich zaangażowanie i aktywność społeczna sprawiały, że stanowiły jeden z istotnych fundamentów związku.

⁷⁶ *Walne zebranie Związku Polaków „Zgoda” w RFN T. z. 16.04.2005 w Recklinghausen, „Głos Polski”, nr 2 z 2005, s. 9.*

⁷⁷ *Alina Wiszniewska, Pod jedną koroną. Kultura i sztuka w czasach unii polsko-saskiej. Wystawa pod honorowych patronatem prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Aleksandra Kwaśniewskiego oraz prezydenta Republiki Federalnej Niemiec Romana Herzoga, „Głos Polski”, XI–XII 1997, s. 10.*

SUMMARY

The Union of Poles “Unity” in West Germany (in Polish: Związek Polaków “Zgoda” w RFN) was among the best known Polish organizations in West Germany. It was established in 1950 in Hamburg in consequence of a split in the Union of Poles in Germany “Rodło” (in Polish: Związek Polaków w Niemczech “Rodło”), which existed since 1922 and was re-established after World War II. The article is based on the documentation of “Unity”, which since the disestablishment of the organization in 2013 has been stored in the Archive of Social Movements (Archiv für soziale Bewegungen) in Bochum, as well as on the contents of the “Voice of Poland” – the press organ of the Union published in its headquarters in Recklinghausen. The role of women in the Union of Poles “Unity” in West Germany was only fragmentary a subject of studies on that organization; broader studies on this topic are clearly lacking. This paper aims at presenting the activities and contributions of the female members of “Unity” concerning preservation of Polish traditions, language and culture among Polish community in Germany. The author’s analysis centered on the conventions of women, organized between 1968 and 1990 (since 1975 usually in connection with the International Women’s Day), as well as the conferences of female activists, where issues regarding the educational system, teaching of the Polish language, thematic and leisure trips to Poland and supporting diverse social initiatives in Poland (e.g. construction of the Children’s Memorial Health Institute). Female members, in an advisory capacity, had a substantial impact on activities in the basic structures of the Union – Clusters (in Polish: gromady), of which women were often the core group. Thanks to their creativity and commitment celebrations organized by the Polish community enjoyed interest from many people who in turn influenced their families. The most visible activity of women could be observed in Polish community schools, where women comprised the majority of – if not all – staff. Their role in families should be particularly emphasized – the mothers took care of the upbringing and education of the younger generation, which was to be both loyal to the country of residence and faithful to the values of their ancestors, embodied, i.a., in the “Five Truths of the Poles”.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- Archiv für soziale Bewegungen in Bochum, Związek Polaków „Zgoda” w RFN, sygn. 42, 59, 61, 94, 252, 157, 170, 210–211, 215, 437–438.
- Statut Związku Polaków „Zgoda” w Republice Federalnej Niemiec* T. z., b.m., b.d.
- Statut Związku Polaków „Zgoda” w Republice Federalnej Niemiec*, Recklinghausen 1993.
- „Głos Polski”, Czasopismo dla Polaków w RFN: 1968, 1972, 1975, 1978, 1981–1982, 1984, 1987–1990, 1993–1995, 1997–1998, 2002, 2005.
- „Głos Polski – Kurier Polonijny”: 1994.
- Cenciekiewicz Sławomir, *Geneza Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia”*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2002, 1, s. 161–168.
- Dyczewski Leon, *Polacy w Bawarii. Tożsamość etniczno-kulturowa. Wchodzenie w społeczeństwo niemieckie*, Lublin 1993.

- Hładkiewicz Wiesław, *Związek Polaków w Niemczech w zachodnich strefach okupacyjnych Niemiec 1945–1950. Odrodzenie–osiągnięcia–rozłam*, Zielona Góra 1993.
- Janusz Grzegorz, *Polonia w Republice Federalnej Niemiec*, Lublin 1990.
- Kucharski Władysław, *Związek Polaków „Zgoda” w Republice Federalnej Niemiec*, Lublin 1976.
- Kupczak Janusz. M., *Związek Polaków „Zgoda” w Republice Federalnej Niemiec (1950–1975)*, Wrocław 1983.
- Klimaszewski Zbigniew Tomasz, *Emigracja polska w Niemczech*, Białystok 2007.
- Lencznarowicz Jan, *Rola Towarzystwa „Polonia” w polityce PRL wobec Polonii w krajach zachodnich*, „Przegląd Polonijny”, 1996, 1, s. 43–60.
- Nadolny Anastazy, *Działalność księży w Związku Polaków w Niemczech*, Poznań 1984.
- Niemieckie Polonica Prasowe (ostatnie dwudziestolecie XX wieku)*, opr. Maria Kalczyńska, Leonard Paszek, Opole 2004.
- Nitschke Bernadetta, *Działalność Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia” wobec polskiej emigracji w latach 1955–1970*, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska”, Sectio K, 19 (2012), 1, s. 159–185.
- Osajda Wiktor, *Działalność oświatowo-kulturalna Polonii zachodnioniemieckiej po drugiej wojnie światowej*, Warszawa 1979.
- Pięćdziesięciolecie Związku Polaków w Niemczech*, Opole 1974.
- Polsko-niemiecki leksykon biograficzny. Ludzie polskiej książki i prasy w Niemczech (koniec XX w.)*, oprac. Maria Kalczyńska, Opole 2001.
- Poniatowska Anna, Liman Stefan, Krężałek Iwona, *Związek Polaków w Niemczech w latach 1922–1982*, Warszawa 1987.
- Szulczyński Andrzej, *Zarys dziejów Polonii niemieckiej*, Berlin 1999.

O AUTORZE

dr Artur Kamiński – adiunkt w Instytucie Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego. Zainteresowania badawcze: historia XX w., historia polskiej dyplomacji, stosunki polsko-niemieckie. Adres e-mail: artur.kaminski@uwr.edu.pl

ARNO HERZIG

Uniwersytet w Hamburgu

MAŁGORZATA RUCHNIEWICZ

Uniwersytet Wrocławski

Instytut Historyczny

ORCID: [0000-0001-8646-329X](https://orcid.org/0000-0001-8646-329X)

SPRAWOZDANIE Z JUBILEUSZOWEGO POSIEDZENIA HISTORISCHE KOMMISSION FÜR SCHLESIEN E. V., GÖRLITZ, DN. 8–9 XI 2021 R.

Tegoroczne dwudniowe posiedzenie Historische Kommission für Schlesien (HKfS), które odbyło się podobnie jak w poprzednich latach w Muzeum Śląskim w Görlitz, miało wyjątkowy przebieg z racji setnej rocznicy powstania tego gremium. Dzieliło się na zebranie członków poświęcone bieżącym sprawom stowarzyszenia, na które przeznaczono pierwszy dzień obrad, oraz konferencji, która odbyła się dnia następnego.

HKfS liczy obecnie ponad 80 członków z kilku krajów, głównie z Niemiec. Od końca lat 90. XX w. powoli jej szeregi powiększają badacze i popularyzatorzy dziejów regionu z Polski i Czech (początkowo wyłącznie jako członkowie korespondencyjni bez prawa głosu), znawcy aspektów politycznych, społecznych i kulturalnych. Jednak w dorocznych spotkaniach bierze udział mniejszość członków, przede wszystkim koledzy niemieccy. Zwykle posiedzenia robocze dotyczą przyjęcia sprawozdań z działalności naukowej, spraw finansowych (pozyskanych dotacji, wpłat składek członkowskich). Omawiane są zarówno osiągnięcia naukowe HKfS (seminaria, projekty, publikacje), jak i plany na najbliższe lata. Nie inaczej było i tym razem. Obecni na posiedzeniu przyjęli przedłożone sprawozdania, które przygotował zarząd stowarzyszenia pod kierunkiem przewodniczącego, prof. Joachima Bahlkego. Zapoznali się ze specyfiką działalności HKfS w okresie

pandemii oraz zakończonymi projektami książkowymi (publikacje jak zwykle można było nabyć ze specjalną zniżką). Najważniejszym z nich było przygotowanie dwutomowego wydawnictwa poświęconego historii HKfS pt. *Landesgeschichte im Spannungsfeld von Wissenschaft, Politik und Öffentlichkeit. Die Historische Kommission für Schlesien (1921–2021)*. Składa się ono ze zbioru studiów poświęconych różnym aspektom działalności stowarzyszenia w dynamicznym i dramatycznym ostatnim stuleciu oraz edycji źródłowej. Po raz pierwszy udostępniono w niej materiały pokazujące meandry aktywności i wpływ sytuacji politycznej na HKfS. Ukazał się również kolejny, już trzynasty tom leksykonu biograficznego, prowadzonego przez HKfS od okresu przedwojennego, pt. *Schlesische Lebensbilder*. Ważną częścią obrad był wybór nowego zarządu. Przy braku kontrkandydatów zebrani ponownie powierzyli kierowanie stowarzyszeniem prof. Bahlckemu jako przewodniczącemu oraz odnowili czteroletnie kadencje prof. Rolandowi Gehrke i dr. Ulrichowi Schmilewskiemu jako członkom zarządu.

Ostatnim punktem obrad było głosowanie w sprawie wyboru nowych członków. Wcześniej zgłoszono pięć kandydatur, w tym dwie z Polski (dr Jarosław Bogacki/Opole, dr hab. Marek L. Wójcik/Wrocław). Po zapoznaniu się z sylwetkami zaproponowanych badaczy przeprowadzono głosowanie, w którym zostali oni jednogłośnie zaliczeni w poczet członków HKfS. W wolnych wnioskach przedyskutowano przygotowanie kolejnego tomu *Schlesische Lebensbilder*. Zgłoszono również postulat podjęcia analiz badań śląskoznawczych spoza obszaru historiografii niemieckiej oraz zaproponowano wstępnie kolejne kandydatury członków – polskich badaczy. Uzupełnieniem obrad były jak zwykle rozmowy w kularach i podczas wspólnej kolacji, które pozwoliły poruszyć kolejne tematy związane z aktywnością HKfS w mniej formalnej atmosferze.

Drugi dzień obrad, który wypełniły wykład okolicznościowy oraz dyskusja panelowa, miał uroczysty przebieg. Organizatorzy zadbali o oprawę muzyczną. Instrumentaliści z Neue Lausitzer Philharmonie zaprezentowali trzy utwory pochodzące ze Śląska dwudziestowiecznego kompozytora Güntera Bialasa. Oddziaływały one głównie części konferencji. W pierwszej przedstawiciele ważnych instytucji naukowych z Niemiec i Polski (prof. Matthias Weber z Bundesinstitut für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Lisa Haberkern z Stiftung Kulturwerk Schlesien oraz prof. Tomasz Jurek z Instytutu Historii PAN) odnosili się do zasług i osiągnięć HKfS. Profesor Jurek podkreślił przełomowe znaczenie decyzji o poszerzeniu szeregów członków o badaczy spoza Niemiec.

Następnie prof. Jan Harasimowicz z Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego wygłosił godzinny wykład pt. *Das Kultur- und Geistleben im späten Kaiserreich und in den ersten Jahren der Weimarer Republik*. Prezentował on podstawowe zagadnienia, dobrze zbadane przez historyków niemieckich i polskich, a związane z funkcjonowaniem stolicy Śląska na przełomie XIX i XX w., w tym jego sytuację gospodarczą, demograficzną i polityczną.

Zwieńczeniem jubileuszowego posiedzenia była dyskusja moderowana przez prof. Bahlckego na temat wspomnianego dwutomowego wydawnictwa z udziałem czworga autorów, m.in. prof. Ryszarda Kaczmarka z Uniwersytetu Śląskiego, jedyne polskiego autora w tym gronie. Prace nad nim trwały sześć lat. Zamiarem było pokazanie stowarzyszenia w kontekście rozwoju niemieckiej nauki historycznej XIX i XX w. Jak podkreślono, pozyskiwanie materiałów okazało się trudne, źródła charakteryzowały się specyficznym językiem, związanym z tendencjami volkistowskimi w przedwojennej nauce. Dyskutanci przypomnieli, że powołana w 1921 r. HKfS początkowo miała objąć całe Niemcy Wschodnie. Planowano szeroką interdyscyplinarność nauk historycznych, uruchomiono różne wydawnictwa, w tym periodyki. Ważną rolę odgrywała zwłaszcza historia sztuki. Dyskusja dotyczyła także wzajemnego oddziaływania nauki i polityki w III Rzeszy. Podkreślono, że HKfS chętnie oddawała się do dyspozycji polityków, dostarczając im ekspertyz. Po 1945 r. członkowie stowarzyszenia, w tym prof. Hermann Aubin, mogli w RFN kontynuować tę tradycję i koncentrować się w powojennych pracach na konflikcie Wschód–Zachód. Profesor Kaczmarek dostrzegł podobną tendencję nacjonalistyczną w polskich badaniach w latach 60. i 70. XX w., skoncentrowanych na tzw. Ziemiach Odzyskanych. Dopiero nowe, młodsze pokolenie niemieckich badaczy we współpracy z polskimi kolegami położyło kres „starej wojnie okopowej” i podjęło współpracę w badaniach historii regionu. Dyskutanci odnieśli się również do obecnego położenia HKfS. Zauważyli, że brak jest w Niemczech szerokiej bazy zainteresowanych osób. Ponadto w przeciwieństwie do sytuacji np. w Wirtembergii, Hesji czy Westfalii brakuje także odpowiednich regionalnych stowarzyszeń historycznych. Nie ma też trwałego wsparcia finansowego ani organizacyjnego ze strony rządów poszczególnych krajów związkowych. Zadaniem pozostaje, według niemieckich uczestników debaty, podjęcie długofalowych projektów w celu podkreślenia znaczenia historii Śląska w Niemczech.

Niewątpliwie tegoroczne obrady HKfS miały znaczenie podsumowujące i zamykające pewien etap jej działalności – stulecie istnienia, ale także, choć nie

wybrzmiało to odpowiednio podczas spotkania, trzydziestolecie funkcjonowania w sytuacji pozytywnie zmienionej współpracą zjednoczonych Niemiec z ich wschodnimi sąsiadami. Wydaje się, wnioskując z rosnącego udziału wśród członków HKfS śląskoznawców z Polski i Czech, a także podstawowego faktu, że te dwa państwa swymi granicami obejmują od 1945 r. niemal całkowicie ziemie śląskie, następne dekady działalności stowarzyszenia powinny zależeć w większym niż dotąd stopniu od aktywności merytorycznej i finansowego zaangażowania podmiotów spoza Niemiec. W wielu ośrodkach w Polsce i Czechach rozwijają się badania nad przeszłością i teraźniejszością Śląska, które wraz z dokonaniem badaczy z Niemiec powinny być bardziej obecne w europejskim obiegu naukowym i popularyzującym historię.

GRZEGORZ STRAUCHOLD
Uniwersytet Wrocławski
Instytut Historyczny
ORCID: [0000-0003-2000-8619](https://orcid.org/0000-0003-2000-8619)

***Jelenia Góra i region Karkonoszy w XX wieku*, red. Ivo Łaborewicz, Marek Szajda, Wrocław: Wyd. Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”, 2019, ss. 179, ill.**

Już na początku tej recenzji/omówienia poczynię uwagę. Wyjaśni ona zastoso-
wany dosłownie w pierwszych słowach tytułu termin „recenzja/omówienie”.
Użyłem go celowo, gdyż coraz powszechniej recenzja bywa kojarzona z zamie-
rzoną krytyką wychwyconych usterek, błędów i innych „wpadek” poczynionych
przez autorów esejów i redaktorów naukowych. Ponad czterdzieści lat pracy dy-
daktyczno-naukowej (w tym i wydawniczej) nauczyło mnie – w niebezbolesnej
ewolucji z „oszałałego” pistoletu czyhającego na jakiegokolwiek potknięcia autorów
do pozycji starszego, doświadczonego i bardzo czytanego kolegi „po fachu”,
który pochyla się nad nową publikacją, by znaleźć w niej to, co najbardziej stano-
wi o jej wartości poznawczej. Naturalnie, jeśli zauważam w takowych produkcjach
potknięcia etc., podchodzę do tego z perspektywy – powtórzę – czterech dekad
z życzliwością recenzenta stawiającego przede wszystkim na wartości, jakie pre-
zentują opracowania mych koleżanek/kolegów, niekoniecznie zresztą tak bardzo
młodszych generacyjnie. Czy przyjaciel z okresu moich studiów, który nie miał
„przyjemności” zastania profesorem tytularnym, jest przez to ode mnie „głupszy”?
Uważam to pytanie za jak najbardziej retoryczne.

Mam zatem oto za zadanie scharakteryzowanie (zrecenzowanie/omówienie)
na użytek ewentualnych, zainteresowanych czytelników, nowej publikacji tyczącej
się tak niezwyklej krainy, jaką jest Kotlina Jeleniogórska i jej szeroko pojęte

„przyległości”¹. Pod naukową redakcją dyrektora oddziału jeleniogórskiego Archiwum Państwowego we Wrocławiu Ivo Łaborewicza i pracownika Centrum Historii Zajezdnia we Wrocławiu Marka Szajdy ukazał się niedawno zbiór ośmiu esejów zgrupowanych pod hasłem wskazanych przez tytuł książki. Ta publikacja, zrecenzowana przez dwóch pracowników naukowych (w tym jednego samodzielnego), zaopatrzona w wykaz skrótów oraz indeksy osób i nazw geograficznych, dla dopełnienia swego warsztatowo naukowego charakteru pełna jest, w każdym z tekstów, przypisów.

Grono autorów jest i zacne, i ciekawe. Bo są tu i profesorzy, ale jest i student (obecnie doktorant). Co zresztą jest godne pochwalenia. W kolejnych seriach wydawniczych dotyczących się Śląska z prof. Joanną Nowosielską-Sobel bardzo dbamy o to, by w gronach autorów byli nie tylko ci nobliwi, zasłużeni, pełni niemal do końca skonsumowanej wiedzy, ale i ci dopiero zaczynający. Przymierzający się do wcale niełatwego życia naukowego. Nigdy nie zapomnę zupy rybnej spożywanej lat temu chyba 35 w Olsztynie w obecności dwóch tamtejszych profesorów. Zostawił mnie z nimi „podstępnie” prof. (już niestety śp.) Wojciech Wrzesiński, który musiał gdzieś „na chwilę” wyskoczyć. Panowie profesorowie nawet przez chwilę na mnie, biednego, wystraszonego magisterzynę, nie popatrzyli, poświęcając się swym sprawom, a ja nie wiedziałem – i nadal nie wiem – jaki smak miała ta zupa. Właśnie takich sytuacji nasze środowisko z Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego bardzo – na szczęście – unika. Zatem tak bardzo popieram zaproszenie do udziału w recenzowanym tomie doktoranta. No bo kiedy ma się on i jemu podobni otrząsać w naukowych bojach?

Jest zatem ośmiu autorów podejmujących przeróżne tematy powiązane z tytułem książki. Tomasz Przerwa przedstawił niemal nieznaną – chyba poza wąskim kręgiem fascynatów – dzieje kolei linowych w Karkonoszach (naturalnie, tak się jeszcze wtedy to pasmo nie nazywało) przed 1945 r. Kotlinę Jeleniogórską znamy, przynajmniej my historycy i my fascynacji dziejów szybownictwa (w tym tak rozwiniętego w czasach nazistowskich), a oto Karol Machi napisał

¹ Bezpośrednio na temat fenomenu twórców/ludzi wypełniających po II wojnie światowej rejon Kotliny Jeleniogórskiej miałem w swych dziejach naukowych przyjemność wypowiedzieć się dwukrotnie. Zob.: Grzegorz Strauchold, *Polskie środowisko literackie w rejonie Karkonoszy w pierwszych latach powojennych*, [w:] *Wspaniały krajobraz. Artyści i kolonie artystyczne w Karkonoszach w XX wieku*, red. Klaus Bździach, Berlin/Jelenia Góra 1999, s. 291–299 [wersja polska i niemiecka]; *idem*, *To nawet nie jest (mikro)kosmos... O aktywizacjach publikacyjnych jeleniogórzan lat ostatnich*, [w:] *W krainie Ducha Gór. Tom pamięci doktora Przemysława Wiatera*, red. Piotr Gryszel, Ivo Łaborewicz, Marek Szajda, Jelenia Góra–Wrocław 2021, s. 286–290.

tekst o przedwojennym sporcie samochodowym na tym terenie. Wielokrotnie jako młody człowiek przemierzałem dobrze zabrukowany szlak tytułujący się w czasach słusznie mienionych jako droga „przyjaźni polsko-czeskiej”. Nieco później nabyłem wiedzy, jaką ta droga pełniła funkcję w niemiecko-nazistowskiej polityce skierowanej ku niemieckiej młodzieży. O tym właśnie traktuje rozdział Jacka Wójcika. Zbigniew Kuśmierek zaproponował opracowanie isticie pionierskie, poświęcone roli Milicji Obywatelskiej w utrzymaniu porządku publicznego w Jeleniej Górze w kluczowym 1945 r. Gdy zostawimy na chwilę na boku otmęty całkiem nam współczesnych zmagają polityczno-ideologicznych, nie możemy zapomnieć, że także w tamtych czasach przestępstwa naprawdę były i MO naprawdę – w miarę swych sił – je zwalczała.

Uznany wrocławski badacz historii najnowszej, Robert Klementowski, zaproponował, jak zwykle świetne studium dotyczące się jeleniogórskiej bezpieki. Marek Szajda z kolei zaproponował esej przywołujący mi z pamięci cykl przygotowywanych przed wielu laty przeze mnie i redaktora Marcina Bradke z wrocławskiej TV audycji dokumentalnych zatytułowanych „Republika z gwiazdą”. Rzeczą tyczącą się osadnictwa ocalałych z wojny (w ZSRR) polskich Żydów osiedlających się w rejonie Dzierżoniowa, Bielawy i Pieszyc. Trafili oni także i do Jeleniej Góry. Właśnie o szkolnictwie żydowskim w pierwszych latach powojennych traktuje opracowanie Szajdy.

Moje mocne emocje dotyczące się – jakby zwrotnie – lat 70. XX w. wzbudził tekst Mateusza J. Hartwicha o niemieckiej turystyce w Karkonoszach po II wojnie światowej. Zjawisko to miało miejsce po wprowadzeniu na początku lat 70. XX w. bezpaszportowego ruchu granicznego pomiędzy Polską a komunistyczną Niemiecą Republiką Demokratyczną. W początkach lat 70. XX w. niemieccy turyści, właściwie pozbawieni na swym zamkniętym szczelnie enklawowo terenie, „prawdziwych” gór jakby – mimowolnie – zawrócili historię. Wszak Karkonosze (co najmniej do 1945 r. Riesengebirge) były najbliższym Berlinowi prawdziwie wysokogórkim pasmem górskim w okresie formowania się II Niemieckiej Rzeszy (1871–1918). Sytuacja powtórzyła się po II wojnie światowej. Niemcy z NRD nie mieli gdzie pojechać, by zobaczyć „prawdziwe” góry. Na domiar rejon sudecki musiał im być bliski z powodów historycznych. To były ziemie staroniemieckie. Teraz opanowane i zasiedlone przez Polaków, za którymi wschodni Niemcy – delikatnie pisząc – nie przepadali. Nie wolno wszak zapominać, że w pierwszych latach powojennych co najmniej 1/5 mieszkańców radzieckiej

strefy okupacyjnej Niemiec (od 1949 r. NRD) wywodziła się z uciekinierów, wypędzonych i deportowanych z byłych Niemiec wschodnich w konsekwencji klęski z 1945 r. Dodam, iż Autor nie skupił się li tylko na ówczesnej polityce „turystycznej” dotyczącej się jedynie mieszkańców Niemiec Wschodnich. W jego opracowaniu znajduje się także analiza polityki Warszawy wobec turystów z Niemiec Zachodnich (demokratycznej Republiki Federalnej Niemiec). Esej ostatni w książce, autorstwa Ivo Łaborewicza, przypomina – tak dobrze mi z osobistych doświadczeń znany – dramatyczny epizod „zimy stulecia” 1978/79 w Kotlinie Jeleniogórskiej.

KONKLUZJA: Przedstawiony powyżej tom jest niewątpliwie wartościowym przyczynkiem do historii naszego, dolnośląskiego regionu. Tym bardziej cennym, że dopuszczono doń młodych adeptów historii. No bo przecież – powtórzę – gdzie mają „oni”, nadchodzący z nieubłagany wpływem czasu, zdobywać swe naukowe „ostrog”!? Właśnie w publikacjach, w których, u boku starszych i bardziej doświadczonych Koleżanek/Kolegów mogą przedstawić wyniki swych badań. Uważam wszystkie opublikowane teksty za wartościowe. Otrzymaliśmy książkę, z której naprawdę wiele można się dowiedzieć. Bardzo polecam ją zainteresowanym historią naszej dolnośląskiej krainy, a szczególnie dziejami Kotliny Jeleniogórskiej i Karkonoszy.

MARCIN DZIEDZIC

Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu

Zakład Turystyki

ORCID: [0000-0002-1370-1936](https://orcid.org/0000-0002-1370-1936)**Zygmunt Wielowiejski, *Lexikon Görlitzer Fotografen*, Norderstedt: Books on Demand, 2021, ss. 164, ill.**

Zygmunt Wielowiejski – kolekcjoner i badacz dawnej fotografii – wydał w ostatnim czasie kolejną pozycję poświęconą dziejom śląskiej fotografii. Wezniejsze publikował m.in. prace dotyczące Nysy, Opola i Wrocławia¹. Recenzowana publikacja składa się ze wstępu (s. 7–9), biogramów fotografów działających w Görlitz (s. 12–151), indeksu nazwisk (s. 152–155), przypisów (s. 155–164) oraz bibliografii (s. 164). Książka została wydana w formacie zbliżonym do A-4, w twardej oprawie i zilustrowana reprodukcjami zdjęć fotografów z Görlitz, których większość pochodzi z kolekcji Autora. Niestety, wiele z nich jest zbyt małych i przez to słabo czytelnych. Opracowanie obejmuje okres od początków fotografii do 1949 r. Ta druga cezura nie została nigdzie wyjaśniona. Autor przyjął ją na pewno dlatego, że w 1949 r. ukazała się ostatnia księga adresowa Görlitz.

We wstępie przedstawiono początki fotografii (s. 7–8), a następnie krótko scharakteryzowano najważniejszych fotografów z miasta nad Nysą Łużycką i poświęconą im literaturę (s. 8–9). Zasadniczą część książki zajmują biogramy fotografów. Nie zawsze jest wśród nich zachowana kolejność alfabetyczna. W przypadku rodzin Autor zdecydował się ułożyć biogramy chronologicznie. Hasło poświęcone Moritzowi Ackermannowi wyprzedza zatem biogram jego syna Juliusa. Tak samo jest w przypadku fotograficznej rodziny Neuse.

¹ Zygmunt Wielowiejski, *Historia fotografii w Nysie w latach 1839–1939*, Opole 2018; *idem*, *Historia fotografii w Opolu w latach 1839–1860*, Opole 2019; *idem*, *Hermann Krone i inni. Wrocław na fotografii 1840–1900*, Wrocław 2014.

Każdy biogram składa się z nagłówka wymieniającego nazwisko oraz imiona fotografa, podstawowych informacji biograficznych, w tym dat jego urodzenia, ślubu i zgonu oraz opisu kariery zawodowej. Dane biograficzne są wymienione tłustym drukiem i opatrzone przypisem. Pochodzą głównie z ksiąg metrykalnych Görlitz, a niekiedy z literatury. Ten element biogramu nie zawsze występuje. Niejednokrotnie Autorowi nie udało się ich ustalić. Większość hasła to opis kariery zawodowej głównie na terenie Görlitz. Informacje pochodzą z prasy lokalnej, ksiąg adresowych i zachowanych fotografii. Warto wspomnieć, że w przypisach zwraca uwagę często powtarzający się błąd w podtytule jednej z gazet: zamiast *Niederschlesische Zeitung* jest *Niederschläsische Zeitung*. Powstał on zapewne przez analogię do niemieckiego przymiotnika *niedersächsische* pochodzącego od nazwy kraju związkowego Niemiec, na którego terenie mieszka Autor. Książkę zamyka bibliografia podzielona na część ogólną poświęconą historii fotografii (siedem pozycji) i część szczegółową na temat dziejów fotografii w Görlitz (sześć pozycji). W tym miejscu widać największe mankamenty pracy, którymi są skromna podstawa źródłowa i niepełne wykorzystanie istniejącej literatury.

Autor ograniczył się niemal wyłącznie do akt metrykalnych Görlitz. Można z nich korzystać z pomocą głównie rękopiśmiennych i czasem słabo czytelnych indeksów znajdujących się na stronie internetowej Ratsarchiv Görlitz, a następnie zamówić odpłatnie kopie interesujących dokumentów. W przypadku badań biograficznych pominięcia są niemożliwe do uniknięcia. Zastanawiające jest jednak, że często braki dat urodzenia, śmierci i informacji o rodzinie występują wśród fotografów, którzy krótko pracowali w Görlitz. Autor prawdopodobnie założył, że przenieśli się oni do innych miast i nie pozostawili po sobie śladów w aktach metrykalnych. Tymczasem w wielu wypadkach można odszukać o nich informacje biograficzne. W Görlitz zmarli Curt von Lobedank² i jego brat Hugo von Lobedank³. Śmierć żony skłoniła zapewne Heinricha Kindera do zamknięcia atelier niedługo po jego otwarciu⁴. Można także odnaleźć akty małżeństwa Roberta Aedtnera⁵, Ewalda Hoinkisa⁶ i Maxa Kuhnta⁷. Akt zgonu córki Hugona Vollenbrucha informuje, że wcześniej mieszkał on w Bad Oyenhausen (Nadrenia

² Ratsarchiv Görlitz, Standesamt Görlitz, Sterbebuch 1898, nr 1183.

³ Ratsarchiv Görlitz, Standesamt Görlitz, Sterbebuch 1893, nr 1296.

⁴ Ratsarchiv Görlitz, Standesamt Görlitz, Sterbebuch 1889, nr 186.

⁵ Ratsarchiv Görlitz, Standesamt Görlitz, Heiratsbuch 1895, nr 491.

⁶ Ratsarchiv Görlitz, Standesamt Görlitz, Heiratsbuch 1921, nr 599.

⁷ Ratsarchiv Görlitz, Standesamt Görlitz, Heiratsbuch 1891, nr 529.

Północna-Westfalia)⁸. Są także braki danych biograficznych wśród fotografów pracujących nieco dłużej, ale jest ich mniej. Zachowały się akty małżeństwa Curta Karstedta⁹, Ernsta Neuse¹⁰ i Herberta Heimanna¹¹. Ten ostatni potwierdza przypuszczenie Autora, że był on synem fotografa Richarda Heimanna. Dostępny jest także akt zgonu Hugona Schneidera¹². Niekiedy Autor ograniczył się do samej informacji o zawarciu przez fotografa związku małżeńskiego, nie podając zawartych w akcie wiadomości o dacie urodzenia, imionach rodziców (s. 55, 61–62, 78, 139). Trzeba też pamiętać, że w księgach urzędów stanu cywilnego przechowywanych w śląskich archiwach również znajdują się informacje o fotografach z miasta nad Nysą Łużycką.

Autor recenzowanej pracy wykorzystał zaledwie sześć pozycji literatury dotyczącej fotografów z Görlitz. W rzeczywistości prac tych jest oczywiście o wiele więcej. Ukazał się album z fotografiami Ewalda Hoinkisa poprzedzony obszernym wstępem zawierającym biografię twórcy¹³. Fotograf ma także swoje hasło w leksykonie artystów¹⁴. Rodzinie fotografów Renard z Kilonii poświęcono dwie książki, w których znajdują się informacje o Ottonie Renardzie, który krótko pracował w Görlitz¹⁵. Wiadomości o działalności w Zittau: Eduarda Deplanque'a, Reinholda Ernsta, H. Haerlinga, Roberta Halma, Paula Holzhäusera i Juliusa Schlegela znajdują się w pracy poświęconej historii fotografii w tym mieście¹⁶. Atelier Eduarda Deplanque'a, Ludwiga Habela, Friedricha Wilhelma Laua i Carla Sy w Budziszynie omawia artykuł Hageny Schulza¹⁷. Publikowane były biogramy Roberta Aedtnera¹⁸, Richarda

⁸ Ratsarchiv Görlitz, Standesamt Görlitz, Sterbebuch 1898, nr 1246.

⁹ Ratsarchiv Görlitz, Standesamt Görlitz, Heiratsbuch 1933, nr 367.

¹⁰ Ratsarchiv Görlitz, Standesamt Görlitz, Heiratsbuch 1919, nr 687.

¹¹ Ratsarchiv Görlitz, Standesamt Görlitz, Heiratsbuch 1935, nr 291.

¹² Ratsarchiv Görlitz, Standesamt Görlitz, Stebebuch 1945, nr 6075.

¹³ Ute Eskildsen, *Ewald Hoinkis. Fotografien 1924–60*, Berlin 1988.

¹⁴ *Allgemeines Künstler Lexikon*, Bd. 74, Berlin–Boston 2012, s. 203.

¹⁵ Georg Laage, *Renard. Eine Familie der Daguerreotypisten und Photographen*, Burg (Fehmarn) 1967; Holger Behling, *Kieler Stadt- und Marinbilder. 150 Jahre Foto-Atelier Renard*, Neumünster 1993.

¹⁶ Bernd Mälzer, *Die Atelierfotografie in der Stadt Zittau von den Anfängen bis in die Gegenwart 1853–2012*, Zittau–Görlitz 2012.

¹⁷ Hagen Schulz, *Das photographische Gewerbe in Bautzen von den Anfängen der Photographie bis 1945*, „Jahresschrift. Stadtmuseum Bautzen – Regionalmuseum der sächsischen Oberlausitz“, 6 (2000), s. 7–63.

¹⁸ Timm Starl, *Lexikon zur Fotografie in Österreich 1839 bis 1945*, Wien 2005, s. 14; Marcin Dziedzic, *Fotografowie z Karkonoszy i Gór Izerskich do 1945 r.*, Wrocław 2020, s. 16.

Kreisela¹⁹, Ottona Brandta²⁰ i Curta Karstedta²¹. O działalności Karla Köhna w Świdnicy i Nysie wspomina sam Autor recenzowanej pracy w swojej wcześniejszej publikacji²².

Szczegółowego omówienia wymaga rodzina fotografów Roberta i Margarete Lüttgensów (s. 89–90). Robert Lüttgens kupił atelier w Görlitz już w 1896 r., a nie rok później jak twierdzi Autor²³. Po 11 latach wyprowadził się do Wrocławia, a żona pozostała w Görlitz i pracowała jako fotografka. Prowadzi to do wniosku, że małżeństwo się rozpadło. Tego stwierdzenia zabrakło w haśle im poświęconym. Potwierdza to spostrzeżenie fakt, że w 1908 r. Robert Lüttgens zawarł powtórny związek małżeński²⁴. Lüttgensowie mieli syna Reinhardta urodzonego 22 III 1900 r. w Görlitz, który także był fotografem²⁵. Wielowiejski w ogóle o nim nie wspomina, chociaż jego biogram wraz z przedstawiającym go zdjęciem znajduje się w znanej mu monografii Christiana Henkego poświęconej Alfredowi Jäschkemu²⁶. Reinhardt Lüttgens wstąpił do NSDAP przed 1933 r. Po przejściu władzy przez nazistów został starszym cechu fotografów w Görlitz. Trzeba w tym miejscu sprostować, że Reinhardt Lüttgens zmarł 4 VII 1946 r. w obozie w Jaworznie koło Katowic, a nie w 1956 r., jak twierdzi Henke²⁷. Warto także uzupełnić, że Margarete Lüttgens zmarła podczas ewakuacji Görlitz. Stało się to 11 V 1945 r. w Jabloncu nad Nisou, a jej były mąż zmarł 11 X 1947 r. w Berlinie²⁸. Wzmiankowana w księdze adresowej z 1949 r. fotografka Charlotte Lüttgens nie była – jak przypuszcza Autor – córką Roberta i Margarete Lüttgensów, ale ich synową.

Autor wykorzystał przede wszystkim prasę ukazującą się w Görlitz. Oprócz niej cytowane są gazety, m.in. z Wrocławia, Bolesławca, Koźla, Żagania, Strzegomia i Chojnowa. Zazwyczaj są to roczniki z pierwszych trzech dekad dziejów

¹⁹ Marcin Dziedzic, *Fotografowie z Karkonoszy i Gór Izerskich*, s. 146.

²⁰ *Idem*, *Fotografowie z powiatu ząbkowickiego do 1945 roku*, Ząbkowice Śląskie 2019, s. 20–21.

²¹ Marcin Dziedzic, Waldemar Zieliński, *Leksykon fotografów Ziemi Kłodzkiej 1839–1945*, Bystrzyca Kłodzka–Wrocław 2018, s. 51.

²² Wielowiejski, *Historia fotografii w Nysie*, s. 81, 109.

²³ „Niederschlesische Zeitung“, nr 198 z 23 VIII 1896.

²⁴ Archiwum Państwowe w Katowicach, Urząd Stanu Cywilnego w Katowicach, Małżeństwa 1908, nr 53.

²⁵ Ratsarchiv Görlitz, Standesamt Görlitz, Geburtsbuch 1900, nr 574.

²⁶ Christian Henke, *Alfred Jäsche (1886–1953). Görlitzer Lichtbildner und Gerhart-Hauptmann-Fotograf*, Dresden 2019, s. 96–97.

²⁷ Akt zgonu dostępny w portalu ancestry.com.

²⁸ Akty zgonów dostępne w portalu ancestry.com.

fotografii. Oczywiście rozszerzenie kweryndy prasowej przyniosłoby nowe informacje o mistrzach obiektywu z miasta nad Nysą Łużycką, np. Heinrich Kinder po opuszczeniu Görlitz pracował w Złotorzy²⁹, a Helene Castell w Jaworze³⁰.

Z analizy treści recenzowanej pracy wynika, że obejmuje ona fotografów, którzy pojawiają się w ogłoszeniach prasowych jako fotografowie z Görlitz, występują w księgach miejscowego urzędu stanu cywilnego, w księgach adresowych i znane są ich fotografie wskazujące, że prowadzili atelier w mieście nad Nysą Łużycką. W tej sytuacji pominięcia muszą się zdarzyć. W leksykonie brakuje, m.in. Alfreda Silza³¹, Josefa Erbena³², Heinza Hamdorfa³³, Paula Arlta³⁴ i Benno Klossa³⁵. Zachowana fotografia wskazuje, że atelier w Görlitz prowadził fotograf Wilhelm Wolff z Jeleniej Góry.

Recenzowaną pracę, pomimo zgłoszonych uwag krytycznych, należy ocenić pozytywnie. Będzie ona stanowiła podstawowe kompendium wiedzy o fotografach działających w Görlitz i dlatego czytelnicy powinni zdawać sobie sprawę z jej mankamentów. Przyszłe badania na pewno pozwolą skorygować błędy i uzupełnić braki.

²⁹ „Goldberger Stadtblatt“ nr 47 z 24 IV 1890.

³⁰ „Jauersches Stadtblatt“ nr 51 z 1 III 1931.

³¹ „Niederschlesische Zeitung“, nr 133 z 10 VI 1894; Ratsarchiv Görlitz, Standesamt Görlitz, Heiratsbuch 1894, nr 264.

³² „Niederschlesische Zeitung“, nr 275 z 22 XI 1911; *Görlitzer Adreßbuch 1949/50*, Görlitz 1949, s. II 21.

³³ *Görlitzer Adreßbuch 1949/50*, Görlitz 1949, s. II 36.

³⁴ Ratsarchiv Görlitz, Standesamt Görlitz, Heiratsbuch 1892, nr 208.

³⁵ Ratsarchiv Görlitz, Standesamt Görlitz, Heiratsbuch 1893, nr 222.

NAJNOWSZE WYDAWNICTWA Z ZAKRESU HISTORII ŚLĄSKA

oprac. Wojciech Mrozowicz
Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego
ORCID: [0000-0002-4407-0698](https://orcid.org/0000-0002-4407-0698)

- Banaś Barbara, *Eryka i Jan Drostowie. Mistrzowie szkła ze zbiorów Muzeum Narodowego we Wrocławiu*, Wrocław: Muzeum Narodowe, 2021, ss. 226, ill.
- Bergerhausen Hans-Wolfgang, *Friedensrecht und Toleranz. Zur Politik des preußischen Staates gegenüber der katholischen Kirche in Schlesien 1740–1806*, Berlin: Duncker & Humblot, 2021 (Quellen und Forschungen zur Brandenburgischen und Preußischen Geschichte, 18), ss. 315 (E-Book).
- Bibliografia historii Śląska / Bibliographie zur Geschichte Schlesiens / Bibliografie dějin Slezska 2015*, oprac. Peter Gebers i in., red. Peter Garbers, Małgorzata Pawlak, Karol Sanojca, Wrocław–Opava: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, Slezské zemské muzeum, 2021 (Acta Universitatis Wratislaviensis, 4016), ss. XXXVI, 460.
- Bonek Tomasz, *Chemia śmierci. Zbrodnie w najtajniejszym obozie III Rzeszy [Gross-Rosen]*, Kraków: Znak Horyzont, 2021, ss. 363, ill.
- Chrzan Krystian, Moździoch Sławomir, Rodak Sylwia, *Wczesnośredniowieczne grodziska w Polsce*, t. 5: *Powiat polkowicki, województwo dolnośląskie*, Wrocław–Warszawa: Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza, Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, 2019, ss. 166, ill.
- Dobrzyniecki Arkadiusz, *Łozina i okolice*, fot. Małgorzata Kujda, Warszawa–Wrocław: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego, 2020 (Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria nowa. Województwo wrocławskie [dolnośląskie], 2, cz. 2), ss. XXVI, 135, [117], ill.

- Dziedzictwo kulinarne Śląska w nowych kontekstach interpretacyjnych*, red. Lidia Przymuszała, Dorota Świtała-Trybek, Opole: Uniwersytet Opolski, 2021, ss. 310, ill.
- Franke Arne, *Das schlesische Elysium*, unter Mitarbeit von Katrin Schulze, 5., überarb. u. erweiterte Auflage, Potsdam: Deutsches Kulturforum östliches Europa, 2021 (Potsdamer Bibliothek östliches Europa – Kulturreisen), ss. 307, ill.
- Gerber Adolf, *Dörfer des Altkreises Nimptsch. 1–2: Zülzendorf bis Ruschkowitz und Quanzendorf bis Groß Kniegnitz*, Bremen, 2021; ss. 406, ill.; 3: *Längenöls bis Schwentnig*, Bremen, 2020, ss. 408–646, ill.; 4: *Jordansmühl bis Schmitzdorf*, Bremen, 2020, ss. 648–792, ill.; 5: *Prauß bis Grünhartau*, Bremen, 2020, ss. 794–1044; 6–7: *Manze bis Rankau + Kuhnau bis Groß Tinz*, Bremen, 2020, ss. 1046–1245, ill.
- Giemza Dariusz, *Tajemniczy sierociniec. Duszniki-Zdrój 1945–1949*, Duszniki-Zdrój–Kudowa-Zdrój: Dariusz Giemza, 2021, ss. 108, ill.
- Gürich Rolf, *Die mährisch-schlesische Adelsfamilie von Schneckenhaus*, wyd. uzupełnione, Roßdorf: Rolf Gürich, 2021, ss. 154, 38, ill.
- „Jahrbuch für Kirchen- und Kulturgeschichte der Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa mit Archiv für schlesische Kirchengeschichte“, 78, 2020.
do 2019: Archiv für schlesische Kirchengeschichte
- Janeček Zdzisław, *Górny Śląsk a wojna polsko-bolszewicka na łamach „Gwiazdki Cieszyńskiej”*. *Relacje i komentarze*, Siemianowice Śląskie: Oficyna Wydawnicza AB, 2020, ss. 224, ill.
- Jastrzębskie uzdrowisko na łamach prasy w latach 1860–1994*, wybór i oprac. Marcin Boratyn, Dariusz Mazur, Jastrzębie-Zdrój: Moc Natury Sp. z o.o., 2021, ss. 230, ill.
- Kalendarium Politechniki Wrocławskiej [1917–2020]*, oprac. Marek Burak, Wrocław: Politechnika Wroclawska, 2020, ss. 72, ill.
- Klante Horst, *Schlesien. Flucht, Vertreibung, Neubeginn*, Berlin: Verlag am Park, 2021, ss. 113, ill.
- [Korfanty Wojciech], *Odezwa Wojciecha Korfantego do Ludu Śląskiego*, wstęp Zygmunt Woźniczka, Marian Grzegorz Gerlich, Katowice: Instytut Myśli Polskiej Wojciecha Korfantego, Śląsk, 2021, ss. 19, il.

- Krzystyniak Andrzej, *Zagadki śląskiej duszy*, Katowice: Śląsk, 2021, ss. 156.
- Kunicki Wojciech, *Die verzeitlichte Landschaft. Eine kleine Literatur- und Kulturgeschichte des Zobtenberges in Schlesien*, mit einem Kapitel zu Joseph von Eichendorff auf dem Zobtenberge von Natalia Źarska, Leipzig: Universitätsverlag, 2021, ss. 386, ill.
- Kuzio-Podrucki Arkadiusz, *Tiele-Wincklerowie. Arystokracja węgla i stali*, wyd. 4, zaktualizowane, Tarnowskie Góry: Oficyna Monos, 2021, ss. 112, ill.
- Lemańczyk Magdalena, Baranowski Mariusz, *Mniejszość niemiecka w województwie opolskim jako wartość dodana*, Warszawa–Opole: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Niemców na Śląsku Opolskim, 2020, ss. 166, ill.
toż w języku niemieckim: *Die deutsche Minderheit als (Mehr-)Wert*, Göttingen: V&R unipress, 2021, ss. 123.
- Liszewska Weronika, *Ochrona konserwatorska średniowiecznych dokumentów z archiwum pojoannickiego w Kłodzku. Katalog wystawy*, fot. Jacek Tomaszewski, Warszawa: Polski Instytut Studiów nad Sztuką Świata, 2020, ss. 48, ill.
- Muzeum Historyczne w Bielsku-Białej. *Raport z działalności 2000–2020*, red. Iwona Purzycka, Bielsko-Biała: Muzeum Historyczne w Bielsku Białej, 2021, ss. 278, ill.
- Neß Dietmar, *Gottesdienst-Räume. Dokumentation zum evangelischen Kirchenbau des 19. und 20. Jahrhunderts in Schlesien*, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2021, ss. 440.
- Osiedla Wrocławia. Historia*, red. Halina Okólska, współpraca Tomasz Kozubek, Wrocław: Wydawnictwo GAJT 1991 s.c., Muzeum Miejskie Wrocławia, 2021, ss. 319, tablic LXIV, ill.
- Paměť krajiny. České Slezsko 1750–1950. Kulturní krajina jako celek v proměnách dvou století, její dokumentace, studium, analýza a prezentace grafickými díly a odbornými a popularizačními texty. Kritický katalog výstavy*, ed. Vojtěch Pokorný, Pavel Šopák, Opava: Slezské zemské muzeum, 2020, ss. 200, ill.
- Pelc Ortwin, *Hugo Weczerka (1930–2021). Biografie und Schriftenverzeichnis*, Uelzen: Horst Hoffmann, 2021 (Uelzener Bibliographien, 29), ss. 20, ill.

- Polanica-Zdrój. Pierwsze dni, pierwsze lata*, red. Robert Serafin, Polanica-Zdrój: Towarzystwo Miłośników Polanicy, 2021, ss. 125, ill.
- Powstania śląskie w polskiej prasie wojskowej z lat 1918–1922 ze zbiorów Centralnej Biblioteki Wojskowej*, red. zespół pod nadzorem Jana Tarczyńskiego, Warszawa: Centralna Biblioteka Wojskowa im. Marszałka Józefa Piłsudskiego, 2021, ss. 671, ill.
- Pozostanie miłość. Wspomnienia o bł. Edmundzie Bojanowskim*, oprac. i red. s. M. Laureta Turek, Wrocław: Zgromadzenie Sióstr Służebniczek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanie Poczętej – Służebniczki Śląskie, 2021, ss. 110, ill.
- Quester Heinz, *Von den Kirchengemeinden im schlesischen Kreis Ohlau vor der Vertreibung 1946*, Alfter, 2021 (Beiträge zur Geschichte des schlesischen Kreises Ohlau, 17), ss. 236.
- Reformation als Kommunikationsprozess. Böhmisches Kronländer und Sachsen*, Hrsg. Petr Hrachovec, Gerd Schwerhoff, Winfried Müller, Martina Schattkowsky, Wien–Köln–Weimar: Böhlau Verlag, 2021 (Norm und Struktur. Studien zum sozialen Wandel in Mittelalter und Früher Neuzeit, 51), ss. 665 (E-Book: <https://www.vr-elibrary.de/doi/epdf/10.7788/9783412519513>).
dot. m.in. Śląska
- Rojek Henryk, *100 lat KS Silesii Rybnik Sekcji Piłki Palantowej, Softballa i Baseballa*, Rybnik: Muzeum im. o. Emila Drobrego w Rybniku, 2021, ss. 263, ill.
- Sacrum i jego otoczką kulturową w realiach górnośląskich między dawnymi a nowymi czasami*, red. Marian Grzegorz Gerlich, Katowice: Śląsk, Instytut Myśli Polskiej im. Wojciecha Korfańtego, 2020, ss. 263, ill.
- Sielezin Jan Ryszard, *Na obrzeżach historii. Ks. prałat Dominik Kostiał. Życie i działalność duszpasterska (30 I 1899 – 17 VII 1974)*, Jelenia Góra: Wydawnictwo Poligrafia Ad Rem, 2020, ss. 159, ill.
- Sikorski Marek, *Nysa. Portret miasta*, Nysa: Nyski Dom Kultury w Nysie, 2021, ss. 54, ill.
- Skąpski Stefan, *Gdy byłem prezydentem Wrocławia i później. Wspomnienia*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2021, ss. 134.

- Stankiewicz Małgorzata, *Figuralne płyty nagrobne na Śląsku i Łużycach w okresie baroku (1650–1750)*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2021, ss. 189, ill.
- Stragierowicz Beata, *Panoramowe spotkania*, Wrocław: Muzeum Narodowe we Wrocławiu, 2021, ss. 79, ill.
dot. Panoramy Raclawickiej
- Straszak-Chandoha Sylwia, *Ziemia obiecane. Rolnictwo Dolnego Śląska w latach 1945–1956 w ujęciu ekonomicznym i historycznym*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, 2021, ss. 317, ill.
- Suchodolski Jacek, *Architektura schronisk i zajazdów w Dolinie Dzikiej Orlicy na pograniczu polsko-czeskim*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, 2021, ss. 168, ill.
- Szramek Emil, *Śląsk jako problem socjologiczny. Próba analizy (reprint i komentarze)*, Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2021, ss. 140, ill.
reprint wyd. z 1934 r.
- Szwagrzyk Krzysztof, *Cmentarz Osobowicki we Wrocławiu. Pola ofiar komunizmu*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2021, ss. 240, ill.
- Śląska fabryka fajek glinianych w Zborowskiem. Wyniki badań, studia, konteksty*, red. Barbara Papaj, Chorzów: Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”, 2020, ss. 490, ill.
- Śląscy Tekszańcy*, t. 1: *Emigracja ze Śląska do Teksasu w latach 1852–1859*, oprac. Silesian Profiles Committee, przeł. i przygotował do druku Wojciech Reisch, wyd. 2, poprawione, Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2021, ss. 209, ill.
- Śląscy Tekszańcy*, t. 3: *Emigracja ze Śląska do Teksasu w latach 1854–1893*, oprac. Silesian Profiles Committee, przeł. i przygotował do druku Wojciech Reisch, Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2021, ss. 297, ill.
- Tegeler Hella, *Der Kreis Landeshut in Schlesien und das Riesengebirge dargestellt in Bildern und Geschichten*, Wagenfeld: Hella Tegeler, 2021.
jako strona internetowa: <https://www.kreislandeshut.de/>
- Tomanek Anita, *Pamięć i pasja. Śląski księgozbiór prof. Jana Franciszka Czempasa w zbiorach Biblioteki Śląskiej. Katalog*, Katowice: Biblioteka Śląska w Katowicach, 2020, ss. 300, ill.

- Vom ein- zum mehrkonfessionellen Landesstaat. Die Religionsfrage in den brandenburg-preußischen Territorien vom 16. bis zum frühen 18. Jahrhundert*, Hrsg. Klaus Neitmann, Berlin: Duncker & Humblot, 2021 (Forschungen zur Brandenburgischen und Preußischen Geschichte. Neue Folge. Beihefte, 16), ss. 460, ill.
dot. m.in. Śląska
- Weltzel Augustin, *Geschichte der Stadt Ratibor / Historia miasta Raciborza*, Ausgabe und Übersetzung [wyd. i przeł.] Josef Drobny, Leverkusen–Tworkau: Josef Drobny, 2021, ss. 694, ill.
wg wydania z 1861 r.
- Wrześniński Szymon, *Inkwizycja w Królestwie Polskim i księstwach śląskich*, Warszawa: Agencja Wydawnicza CB, 2021, ss. 218, ill.
- Wytatuowani Śląskiem. Górnośląska i górnicza tożsamość wyrażona tatuażem*, Muschalik Piotr, Firla Barbara, Piecha-Van Schagen Beata, red. B. Piecha-Van Schagen, Katowice–Zabrze: Akademia Sztuk Pięknych, Muzeum Górnictwa Węglowego, 2021, ss. 239, ill.
- Z Lubaniem w życiorysie. Wybór biogramów z okazji 800 lat miasta*, red. Łukasz Tekieła, Milena Sochańska, Luban: Muzeum Regionalne w Lubaniu, 2020, ss. 176, ill.
- Zehner Donata, *Modernität durch Verfahren. Gerichtsverfassung in Preußisch- und Österreichisch-Schlesien unter dem Eindruck der napoleonischen Kodifikationen*, Berlin: Duncker & Humblot, 2021 (Schriften zur Rechtsgeschichte, 201), ss. 440.
- Zieliński Andrzej, *Polskie ścieżki w dawnym Wrocławiu*, Kraków: Anatta sp. z o.o., 2020, ss. 350, ill.

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY I STUDIA MATERIAŁOWE

Katarzyna Ruhland, The women's movement and goals and activities at the beginning of the 20th century as depicted in a local housewives' weekly.....	5
Ewelina Gdaniec, Post-war reconstruction of British diplomatic posts in Poland.....	21
Robert Klementowski, Ślubowanie duchowieństwa w województwie wrocławskim na wierność Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Jej Rządowi w kwietniu 1953 r. oczami aparatu represji.....	35
Jan Walczak, Solidarność Polsko-Czesko-Słowacka w walce o mały ruch graniczny po 1990 r.	95
Artur Kamiński, Działalność kobiet w Związku Polaków „Zgoda” w RFN.....	113

KRONIKA NAUKOWA

Arno Herzig, Małgorzata Ruchniewicz, Sprawozdanie z jubileuszowego posiedzenia Historische Kommission für Schlesien e. V., Görlitz, dn. 8–9 XI 2021 r.....	139
--	-----

ARTYKUŁY RECENZYJNE I RECENZJE

Grzegorz Strauchold, <i>Jelenia Góra i region Karkonoszy w XX wieku</i> , red. Ivo Łaborewicz, Marek Szajda, Wrocław: Wyd. Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”, 2019, ss. 179, ill.....	143
Marcin Dziedzic, Zygmunt Wielowiejski, <i>Lexikon Görlitzer Fotografen</i> , Norderstedt: Books on Demand, 2021, ss. 164, ill.....	147
Najnowsze wydawnictwa z zakresu historii Śląska, oprac. Wojciech Mrozowicz.....	153

ŚLĄSKI KWARTALNIK HISTORYCZNY SOBÓTKA

Informacja o kwartalniku

Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka” wydawany jest we Wrocławiu od 1946 r., początkowo jako półrocznik i rocznik pod tytułem „Sobótka”, a od roku 1957 jako kwartalnik pod obecnym tytułem. Należy do najstarszych w Polsce regionalnych czasopism naukowych o profilu historycznym, pozostając ważnym elementem polskiej humanistyki. Uchodzi za jeden z najważniejszych periodyków śląskoznawczych, ale jego łamy pozostają otwarte również na materiały o innym zakresie tematycznym. Służy prezentacji wyników badań nad dziejami Europy Środkowo-Wschodniej – ze szczególnym uwzględnieniem Śląska, sąsiednich regionów i krajów, zarazem refleksji nt. dziejów regionalnych. Przez wiele lat pismo znajdowało się w gestii Wrocławskiego Towarzystwa Miłośników Historii (Polskiego Towarzystwa Historycznego), obecnie ukazuje się pod auspicjami Uniwersytetu Wrocławskiego. Dodatkowe informacje o czasopiśmie znajdują się na stronie: <http://sobotka.uni.wroc.pl>, na której można znaleźć jego bieżące i archiwalne numery.

Na łamach „Śląskiego Kwartalnika Historycznego Sobótka” publikowane są materiały (rozprawy, artykuły, miscellanea źródłowe, recenzje, polemiki i inne) w językach polskim, czeskim oraz kongresowych. Materiały należy nadsyłać drogą elektroniczną na adres redakcji: skh.sobotka@uwr.edu.pl. Składane teksty należy przygotowywać według instrukcji znajdującej się na stronie: <http://sobotka.uni.wroc.pl>. Nadsyłane teksty są recenzowane przez dwie osoby wskazane przez Redakcję i na tej podstawie kwalifikowane do druku. Procedura recenzowania jest opisana na wyżej wymienionej stronie internetowej. Redakcja zastrzega sobie prawo do proponowania zmian lub skrótów w tekstach.

e-ISSN 2658-2082

PL ISSN 0037-7511